

СУЧАСНІСТЬ

ЛИСТОПАД 1974 — (167)

В. МОРОЗ: ГОСТИНЕЦЬ

**Ю. ТАРНАВСЬКИЙ: ОСЬ, ЯК Я
ВИДУЖУЮ...**

**Е. РАЙС: ЗДОГАД
ПРИ ЧИТАННІ ПЛАТОНА**

**ЗВЕРНЕННЯ РАЇ МОРОЗ
ДО МІЖНАРОДНОГО ПЕН-КЛЮБУ**

**М. СОСНОВСЬКИЙ: УКРАЇНСЬКА
ЕТНІЧНА ГРУПА В КАНАДІ**

**О. ПРИЦАК: ЗАПІЗНЕНА
ЛОБОВА АТАКА АНТИНАУКИ**

**"SUČASNIST" NOVEMBER 1974
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

НОВІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"
З СЕРІЇ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

МИКОЛА СКРИПНИК

СТАТТІ Й ПРОМОВИ З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Упорядкував Іван Кошелівець. Мюнхен, 1974. 272 стор.
Обкладинка Якова Гніздовського.

Другий том студії Івана Кошелівця про Миколу Скрипника (1872-1933), провідного радянського діяча, наркома освіти в 1927-1933 роках і заст. голови Раднаркому в 1933 році. До книжки увійшли важливіші писання М. Скрипника про обстоювану ним розв'язку національного питання.

Ціна 7.00 дол.

ІВАН БАКАЛО

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЛЕНІНА

Мюнхен, 1974. 212 стор.

Остання праця померлого 1972 року українського еміграційного економіста й історика Івана Бакала з аналізом ленінської національної політики, почавши від встановлення радянської влади через період централізованої держави і диктатури Сталіна аж до теперішнього колективного керівництва КПРС. В додатках надрукована бібліографія його праць.

Ціна 6.50 дол.

АНАТОЛЬ КАМІНСЬКИЙ

МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ
Від селянської революції минулого
до робітничої революції майбутнього

Мюнхен, 1974. стор. 216

Нова книжка есеїв А. Камінського, автора книжки з історії української політичної думки *На новому етапі* (1965), студій про актуальні питання революції *За сучасну концепцію української революції* (1970) і *Динаміка визвольної боротьби*. (1973).

Ціна 6.50 дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛИСТОПАД 1974,
Ч. 11 (167)
РІК ВИДАННЯ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою ватора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts"

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ГОСТИНЕЦЬ

Валентин Мороз

Ще день, ще ніч — завтра...

Увійдеш до мене із серпневого дня — засмаглий, чорноокий, у вишиваній сорочці з темногарячими грудьми...

у холоді сирих вуглів, у ненагрітому царстві сірого зимна — явишся мені золотим птахом з далекої Волі.

Випустиш на стіл золотого півня — могутню музику серпневих ранків. І на всьому, з чим явишся, горітиме поцілунок Волі: на гарячому вишитті з Гуцульщини, на окриленості погляду і на мелодії слів. І вже не винесу тобі гостинця, що ніс через дорогу заєць, бо ти вже завеликий. Будеш сидіти за столом на тамтому боці. З плечима, що вже зарисувались по-чоловічому твердо. Будеш чекально приглядатися до мене: а з чим прийшов?

І за кожним разом все більше голоду в твоїх очах, і кожного разу все тяжчають гостинці, що їх приношу тобі.

Колись... ти тоді один день прожив на світі, і світ перемінився на велику пісню, а в мене перший раз ворухнулася тривога: з чим прийду?

Бо вже є ти, — а я ще ніякий.

Бо вже є ти, — а я ще випадковий.

Бо вже є ти, — а я ще не став собою.

Ти розгорнув у мені крила, а крила — то неспокій. І вже ніколи не гамувалася тривога: з чим прийду?

Так я викував дужість — бо є ти.

Вже маю з чим увійти до тебе.

Винесу худу постать тобі назустріч — тверду і тонку, як гартоване лезо.

Ще винесу радість — від того, що я чистий.

Бути в усьому чистим — для тебе.

Ще винесу міць свою, гартовану в холоді двометрових мурів, у вічній вологості сірого присмерку.

Ти вже підеш, а я щось візьму від тебе — щось дуже своє і знайоме — і понесу в тюремні ночі на мою постіль, тверду і чисту, в моє зголодніле чекання. Воно дуже м'яке і зворушливе, але з голками, немов їжак, і нікому не дається в руки.

Воно потоне в мені без останку і буде довго не озиватися, але потім з нього закам'яніє велика твердість.

Ще день, ще ніч — завтра...

Вже маю з чим увійти до тебе...

Подаровано Синові до дня народження
3 січня 1974 року

ПОЛТАВА (III)

Олекса Ізарський

Вікторове українство було, здається, надто глибоке і політичне, а тому небезпечне і мимоволі приховане. Ніна скрізь розмовляла рідною мовою. Не ховалася. Українська мова в устах Віктора нашорошувала як росіян, так і українців, зраджувала наче особливе спрямування його помислів, породжувала ворожнечу й остовпіння.

На вулиці, в непевному — певному! — товаристві, уникаючи неприязні, Віктор, з дитячих років, говорив російською мовою, до речі, теж цілком чужою місту, бо надто вона в нього муштрована, плекана, столична, навіть петербурзька. Так чверть століття тому говорили в редакції *Вестника Европы*, на Бестужевських курсах, в імператорському університеті.

Природність, виходить, на два боки. З Ніною, Льокою й бабусею Віктор говорив по-українському, з Лялею та Любою по-російському. Подібне ховання голови в пісок було начисто заечим. Уникалося при тому лише зайвої демонстрації "залізобетонного українства". Проте й набувалося децицю. Так, Ніну дратувала не Вікторова двомовність, готовність перейти на російську мову, а тільки його "нетутешня", не зукраїнізована вимова російських слів і речень, комічні, з імен і прізвись починаючи, наголоси. Наче він щойно повернувся з Росії, а не його приятельки Ляля Сорокіна та Люба Левінсон.

■

Парк Івана Франка ще жовтів і червонів, та вже й гас, темнів. Літо забарилося біля мушлі зеленого театру, над дубовим узвозом. Дичавина тяжезними брилами, великими

6 грудками тонула в сутінок. Алеї осідали на дно вечора й ночі.

Віктор і Ніна обійшли сад і повернулися до закопаних у землю лав перед порожньою естрадою. Легендою про підводне царство стали і ліс у долині, і парк на терасі, і дальня високорівня. До найдрібнішої прикмети щезло місто. На синє море вплив місяць. Виринула над головами стародавня мапа неба: що за неймовірна дійсність, що за дядеда казкового всесвіту — зорі!

Лялю й Любу дійсно треба було залишити в спокої. Обом досить було вже також Вікторових само-спостережень.

— Подумай, я ще не бачила мами й тата! Я сьогодні прибула з Києва!..

До Ніниного дому на Пушкінській, насупроти бібліотечного муру, біля березового скверика, вони пройшли швидкою ходою й мовчки. Так приємно було не крокувати, а майже летіти. Адже зараз вона обійме маму й поцілує батька. Крім того, вона розпочала наспіх підсумовувати Вікторові почуття, часом сподівані, часом несподівані до чудернацької Лялі й до незбагненної, власне, Люби. Була вона, справді, поміркована й статечна чи безмірно потайна й демонічна?

Віктор нишком снував одну з тисячі своїх казок. А може, цілком здійснений замір?

Це чиста правда! Ніна помічала щоразу: Віктор не боявся Лялі, Лялиного язика. Він також ніколи не судив про неї спрощено — дурка, мовляв, або — розумниця. Головне тут ось у чому: з цього боку він не передчував небезпеки. Певність ця була дивним сплавом антиципації, отже передбачення подій, ясновидіння, і наче криптомнезії, отже підсвідомої пам'яті, прихованого досвіду.

У цьому стопі були також ще загадковіші, для творчости людини воістину безцінні складники. Так, Віктор уже в дитинстві помітив свою здібність на основі нечисленних фактів, поодиноких спостережень блискавично сприймати суть особи й безпомилково здогадуватися про її найпотаємніші властивості. Для розгортання цільного образу людини йому вистачало глянути в зустріч на вулиці обличчя, навіть здалеку запримітити спину, постать незнайомого. Досить було йому розпізнати напрямок і рівень мислення незнайомої, почути кілька слів, декілька речень...

Віктор боявся цього читання характерів, циганського вгадування своєї й чужої долі. Проте він не помилявся в людях. На щастя це було? На нещастя?! Коли він забороняв собі приглядатися й прислухатися до себе й до людей, — страждав. Почуття було: не заховаєшся, голубчику, не втечеш! Все одно — чи ти не бачиш? — знайду, наздожену!

А часто радувала Віктора його спроможність оживити людину в писаному слові, змішила здібність скопіювати людину. Слухаючи його імпровізації, родина зі сміху заливалася сльозами.

Вікторові жаль було, що Ляля звично розбазікалася в присутності Льоки й бабусі. Люба його зовсім не турбувала. Вона була свідком подібних ігрищ. Віктор розставляв принади, а Ляля йшла собі по горло в трясовину. Дівчина вже договорювалася до самозаперечення, до несусвітніх дурниць, нарешті, починала реготати, а він трактував її серйозно, досліджував її нахили й здібності, любувався підкладкою її строкатої душі.

Та на початку війни, в дні важливих побоевищ на кордонах імперії, Віктор не міг знести роз'юшеної Лялі, схильної до несподіваних висновків, алогічних вчинків. Звичайно, вона приятелька, подруга юности... Він би слухав її, але не в родині, без свідків.

Сумно було дивитися на Любу. В неї, зрадила Ляля, розпочався процес у легенях: спадкові, від матері, сухоти. Навіть московський клімат занадто жорстокий для неї, а треба втікати вглиб Росії, за Урал... З Любою дуже хотілося поговорити, про загадковий злам їхньої долі чи про загадковість їхньої зустрічі в розпалі полтавської юности. Що вона значила в їхньому житті? Нічого не значитиме?!

І забувати немає чого, правда. Хоч Віктор свої почуття до Люби перемірював безліч разів. Ще сьогодні, з Ніною в парку.

На початку була іграшка на ялинці, Різдво. Ні, сяяння усміхненої плянети. Згодом на стрічці пам'яті почали траплятися плямки. Найперше з них, досягне не розумові, а почуттю, це розчарування ще посеред найпершого зачарування. Чудове воно, між іншим: несподівано Люба прийшла до нього в школу! Цей вчинок став початком нової свідомості, нового відношення до ледь знайомої дівчини. Останнє з них, плям, розчарувань, зустріч на Стрітенській у серпні минулого року. Несповна рік тому... Віктор

8 спалахнув від щастя. Та крізь радість його повсюдно пробивався бездонний сум. Люба, здалося, ледь-ледь погладшала, ледь-ледь розпливлася. На краечку її бездоганного проділу бракувало кількох волосинок. А тричі проклята уява розмалювала гарну голівку на свій лад: лисина!.. Виринула згадка про туберкульозу: перший квіт, мовляв.

З якою метою Ляля написала Вікторові в Київ про Любину хворобу? Мама, справа ясна, зрадила таємницю сім'ї Левінсонів заради, на всякий випадок, перестороги. Добре, що після довгих відкрочувань, майже вимушено.

Вдома на Віктора чекала новина. Володимир Винниченко прибув з Парижу до Кракова й очолив уряд Української Народної Республіки. Проголошено відновлення української державности. Не лише німецькі дивізії, а й українські з'єднання маршують Україною. В паніці росіяни здаються в полон, розбігаються, без оглядки втікають на схід.

Уперше в житті до Лисенків зайшов сусіда, залізничний службовець високої ранги, Головченко... Звертаючись одноразово до обох Лисенків, він розповів неймовірну новину. Боявся зайвих слів і паради? Боявся занадто розворушити своє хворе серце?!

Сусіда вчинив у мешканні Лисенків переворот, революцію й щез у кухонних дверях. Повідомив і залишив потрясених напризволяще.

Новина здалася правдоподібною, хоч нестерпно блискучою. Ні батько, ні Льока неспроможні були опанувати себе. До горла підступали сльози. В голову так і линули прибої маршової, переможної музики. Тільки бабуся сіла на канапу й поховала засліплені раптом очі в долоні старячих рук.

У цей час підійшов до дому Віктор. Льока кинувся відчиняти двері. Вибіг у коридорчик тато. Уперше за півгодини дихнула мама. Її руки відпустили жорстоко затиснуту пальцями шию. Ворухнулися заворожені очі.

Зопалу Віктор не добрав, що сталося в його сім'ї. Такого щастя, до сліз, він не сподівався, звичайно.

Головченкова новина, після всебічного обговорення, визнана була за плутану. За нісенітницю. Хоч усім Лисенкам хотілося повірити, що в ній була зернина правди. Та Винниченко не пасував німцям, як також німці не пасували Винниченкові. Вигадка про таку співпрацю виринула, безсумнівно, в голові невігласа. Крізь неї проглядала фантазія цілком темної людини. А вчувалася в ній добра воля й самовпевненість доморощеного політикана.

Головченко, в даному разі, за що купив, за те й продав, звичайно. Він, сумніву не могло бути, й сам уже додумався, що молода генерація наших емігрантів напевне висунула зі свого середовища нових провідників і напевне обґрунтувала свої власні, свої ідеї.

Винниченко? Так це ж неймовірне! Це навіть жахливе!..

Заперечень і спиньчань у родині не було. Нікому не хотілося новину розвінчувати до тла, проте ніяково стало також марити вголос, сліпими очима зазирати в дуже близьке — справді? — прийдешнє.

Лисенки вже примирилися з думкою про стабілізацію фронту посеред України, по лінії, скажімо, Дніпра. Бо навіщо себе обдурювати? В такому становищі ні до чого наївні жадання та занадто палкі уявлення.

Війна щойно розпочалася. Двох думок не могло бути: Росія ще організує контрнаступ. Зимувати напевне доведеться в прифронтовій смузі й напевне ґрунтовно познайомитися з російськими порядками воєнного часу. Це в щасливому випадку. Бо можливе також, що всім Лисенкам треба буде ще воювати або помандрувати в "не столь отдаленные края". В Туркестан, до Сибіру.

Батько за вечір смертельно втопився. Тепер він прагнув нарешті погасити світло й заплющити очі, забутися. Дослівно забутися чи побути ще насамоті з собою? А може, помріяти, тихесенько й безвідповідально?!

Мама всім поступалася чергою: уголос не перевіряла свої почуття, не формулювала своїх мислей. Її висновки були напрочуд звичайні. Зараз, як і досі, як і завжди, доцільно розраховувати на найгірше. В житті, від народження до смерті, поводитися найкраще, найрозумніше так: просто, спокійно й обережно! Вона

10 багатозначно повторила свої "заповіді": ні з ким не ворогуй, вчасно пригаси сварку, знай міру всьому й усім!..

Льока теж відчув дно великої радості, проте хотів штучно радість цю підживити, побагатити думкою. Схвильованості було ще досить, щоб завадити сну. Його плян був — "зачитати" свої двоїсті, непевні сумніви й дивні-предивні турботи. Турботи це? Чи просто непевність, сподівання чуда?!

— Ясно вже, що нічого ще не ясно! — пожартував Віктор.

Сімейна нарада не спроможна була на остаточне рішення. Всі схильні були до думки, що майбутнє їхнє на сто відсотків залежатиме від непередбачених обставин. Так само і з Україною. Лисенки не так злякалися вихру історії, як зраділи йому. Хоч він погрожував знищити родину й перетворити Україну на цілковиту руїну.

У час війни стати по боці Росії не було сили.

Для сім'ї була б це подвійна смерть, моральна та й фізична напевне, і нестерпна зрада. Зникла б також надія, в разі поразки Німеччини, прорватися на Захід, утекти поза російську греблю посеред світу. Для батьківщини це теж подвійна, всіляка, так би мовити, смерть. Грудьми захистивши Росію на полі бою, піти на заселення Азії, відчинити двері на Україну російським переселенцям. Це значить — докорінне змішання людности й загибля нашої мови й культури.

Отже: війна як революційний етап, як прискорювач російської політики, її давніх плянів асиміляції!..

— Ланцюгове затемнення розуму! — жартома бідкався Віктор.

Ніхто вже нікого не слухав. Мама, слідом за Льокою, вийшла з їдальні. Тато, влягаючись, ледь сприймав почуте й не збирався на нього відповідати. В душі син його трішки дратував. Бабуся мовчки стелилася на канапі. Полтава довкола неї, схоже було, вимерла, ледве чи виявляв ознаки життя й світ.

А Віктор, поволі відступаючи до своєї кімнатки, на кожному кроці знаходив гарні приводи для жартів і чисто водевільних квіпрокво, цитував мудреців і навпрост убивчі народні приказки. Радий був, як на прощання раптом зацвіли татові губи, блиснули зуби й ще раз засвітилися очі.

Кумедне становище: засліплення розуму... та рожевою

новиною, вигадкою! А проте відсвіт щастя в душах так неохоче, так поволі влягався, гас... Щастя, звичайно, не химера. Навіть не мильна банька. Проте воно скрізь на Землі одномоанітне чи одноплянове, однобічне. Зате найменше нещастя таке несподіване завжди, таке своєрідне. Така глибока різьба! Таке краєння серця!..

Віктор причинив за собою двері в їдальню, засвітив голубу лампу на писемному столі, підійшов до книг і безпомилково взяв на долоню сьомий том Льва Толстого. Прочитав сторінку з *Анни Кареніної* й повернувся до її першого речення: "Всі щасливі родини..."

Толстой, Толстой! — і Віктор поставив книжку на полицю. Україна в світлому полі російської мови й культури. Справджується далекосяжна політика імперії? Російщина в житті українця стала смертельною загрозою й одноразово конечністю. Від дитячої книжки до світової літератури, від підручника до академічного словника... Своім у місті ще залишилося балакання в запічку, крихти фолкльору, культ пророка Шевченка...

Та ще шипи й шпички в підсвідомості, мовні й психологічні непорозуміння з росіянами в побуті?! Для них зараз важливо до тла вимести з українських голів пам'ять про незалежну політику, про армію, про державність України. Проте й мову треба повсюдно душити й паплюжити, треба занепащувати рештки стародавньої культури. Часу, одним словом, не марнувати! Патронов не жалеть!

Віктор присів на ліжку й нагнувся до взуття. Потім здогадався: вже в шарпетках метнувся до столу й погасив лампу, по дорозі до постелі висмикнув сорочку з штанів. Найуважнішим чином спостерігав і досліджував роздвоєння та змішування своїх думок. У сутінку непорозумінь і незадоволень мерехтіли блискітки найперших вражень, зеленіли перші листочки, перші галузки життя: оце тема його початкової книги! оце найглибший корінець його творчості на десятик років!

Течія занадто свіжих і злободенних, як також дійсно хронічних турбот уподібнювалася вже до комети: щезала за обрій. Сьогодні, воістину, мусило в душі відстоятися. Започаткувати писання було найприродніше реєстром осяйних солинок і колючих гостряків скла з раннього дитинства. Кінець, несподіваний, революції та не розладу.

12 Десятиліття переховувань і маскувань. Життя, щоб урятувати голову, навприсядки.

Отже: тема задуму — корабель на мілині... На досяжний окові плян книжки буде поставлено факти напівдилічного й напівтрагічного дитинства на Полтавщині. Патріотичні уболівання, нанизані на нитку пам'яті, буде відкладено на невизначений час, якщо не назавжди, буде прибрано з кону. Накопичені досі багаті добірки мовних перлин, вроджений та ще й натренований нахил до межі розгалужувати й раптом — до афоризму! — обрізати порівняння речей і понять, плекати дивні метафори — це вже питання техніки, дослівно — писання.

Принципи творчости викарбував Гете в двох рядках у "Присвяті", у *Фавсті*:

Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
Und was verschwandt, wird mir zu Wirklichkeiten.

Так от, голубе, на початку небувалої досі війни візьмемося за розмальовування дитинства, за книжку "Ранок на ціле життя"?! — мовчки, тільки брови погнулися, сам себе запитав — чи не Дон Кіхот? — Віктор.

Сторінка чи дві нового тексту на день!.. А цілком вчасним стане — до діла! — роздум над билінкою при дорозі й над всесвітом. Усе буде, згідно з бабусиною термінологією, "к місту". Краса української ночі, казка. Чи трагедія: немов бляшанка, так розплющена історією Україна, так спотворена нею людина, Божий праобраз. Це може бути екстракт властивостей споконвічного мистецтва нашого народу, його принципи. Або ряди алогізмів, навіть парадоксів у характері українців.

Дійсно, українська аномалія мелосу розминулася з музичною клясиною. Наша трагічна доля не звела до неба храм філософії, як це сталося в німців, а вбила мислення й переобтяжила серце. В нас мусив народитися Шопенгауер з його поглядом на життя як на страждання. Та з нашого суму, з нашої трагедії розрослося мистецтво, розпустилася лірика, поглушив довкілля бурлеск!

Українська епіка — лірична. Наша лірика — епічна.

Невигойні заграви, а заодно також найінтимніші переживання своїх людей Україна потопила в піснях. А от у німців, у світовому письменстві, щойно Гете знайшов свою тему в спостереженнях над собою, щойно Гете зоб'єктивізував і спрямував у літературу начисто особисті порухи

душі. Це була революція. Це була доба наслідування в поезії й самогубств до краю розчулених читачів у житті.

...Нічний потоп на цілий-цілісінький світ. А настрої — прониклива ясність, межова ширість, чиста вибагливість. Навіть утома дивно невагома, напрочуд просвітлена. Намір — від загину врятувати пропам'ятні хвилини своєї доби, немов островами, книгами засіяти часову ріку.

Уночі "Ранок на ціле життя" здався готовим до написання. Прояснився центр тяжіння майбутньої книги. Устійнилися її хронологічні межі, прочулася її атмосфера. Ще бракувало тільки проби на папері: ритму речення, живцем схопленого образу, безпосереднього змісту й плану.

Увагу можна було збирати на початкових сторінках, на перших розділах повісти. Але рівнобіжно з перебиранням збережених пам'яттю зняток продовжувалося до світанку дефініювання загальних чи засадничих питань. Не без рації було це таємне підготування твору в підсвідомості, це підштовхнуте радісною новиною рішення здійснити досі напівфантастичний задум негайно, під час війни, у Полтаві. Не без рації були також застереження, сумніви, чітке відчуття нездійсненности творчого пориву.

Віктор сам умовляв себе братися до діла безконечного, на ціле життя. Тепер про науку й університет не можна вже було думати. Не вірилося, що війна заплесне Україну на мить і відразу засяє довкола благодать, що враз оживуть її села, зацвітуть міста.

Боротьба йшла за поміркованість сподівань, за рівновагу почувань, за природність розрахунку.

Самого себе доводилося підбадьорювати, самого себе й лякати.

Гірко й смішно: Вікторові ввижалася справжня свобода творчости, виринув на поверхню душі юнацький намір жити для літератури. Та все це з'явилося разом з найчорнішим сумнівом... Бракувало певности найпростішого ряду: чи війна не зчеше нас з України? Нас — це не тільки Лисенків, це — українців.

А писання під час війни! Чи писання на чужині...

У кожному з обох випадків треба бути з породи Дон Кіхотів, треба відірватися від звичайних уявлень про літературну творчість і про саму літературу. Приготуйся, Вікторе, що будеш ти автором і читачем одноразово, solo,

14 solo!... Весь гонорар твій — насолода від праці над рукописом! Тебе підтримає лише внутрішнє переконання, що твори твої це серйозна література, бо за її спиною стоїть те, що формує чи призначене формувати сумління й обличчя суспільства, нації. Та ще спостережена в людях і твоя власна любов до книг.

Порив до творчості такий же складний, як доля, й такий же могутній, як жадання — бути. В ньому все особисте й усе понадособисте, національне. Творчість як самовияв і як чин, звичайно, найпитоменніший, часто — єдино можливий. Творчість як корона життя й історична заслуга, як покликання до самозабуття в праці, — *le travail suprême*, як свідомість свого духового багатства, — "*die Adern voll Dasein*", як спроможність бачити суть людей і милуватися природою, як вроджена спостережливість і бездонна пам'ять, як хист до відбору важливих рис пережитого чи інтуїтивно відчутого, *pouvoir de seconde vue*.

Отже: белетрист розкриває читачеві правду життя, хоч при тому він нав'язує себе людині в такій мірі, в якій вона собі подібними звичайно, в будень, у житті зовсім не цікавиться. Самовикриття як приклад. Отже: писання й сама доля поета, мистця, з одного боку, це омана й довічна мізерія, з другого, — раювання й влада.

Цілу ніч Віктор протанцював на два боки. Не хотів порвати й розгубити ланцюги своїх роздумів, споконвічних, а проте й свіжих одноразово. Боявся також утруднити й зібгати розгортання своїх найдавніших спогадів. Адже вони, перші розчерки його вдачі, його перші зустрічі з життєвими обставинами й людською натурою, зерно майбутньої книги. В ній правда буде не безпосередня, а похідна й універсальна. Зерно в ній зітліє й проросте.

Найперші рядки й абзаци, ритм початкових речень книги — діло на завтра, на ранок. Уночі треба вибрати початковий епізод, можливо, — немов карти, — розкласти матеріал вступного розділу.

У темноті Віктор спав і не спав, дивно посміхався. Смішним був такий манюсінський біль його, його героя. Такою болючою була вже його, його героя, перша радість. Бо фальш і непорозуміння вона, звичайно. Блискіткам пам'яті не видно ні початку, ні кінця!

Цілковито зберігся кін тогочасного життя, його невигадливі лаштунки. Перед білим дімком над вигоном непомірним грибом розрослися кущі. Біля ганку до Віті лащатся собаки, хижка Роза, що на ланцюгу, і шляхетний Лойд, вільний козак. Згодом до хлопчика підійшов білий кіт з чорним вухом. У надмірі дружніх почувань він намагається звалити приятеля з ніг, муркоче, нявкає. В обідню пору Вітя йде з Дунькою, служницею, по воду, до колодязя, схожого на шахту, й спостерігає, як під чорним сараєм, укритим червоною черепицею, гніздяться в пилюці кури.

Вітя стояв наче на бальконі. Тут видно було кінець оази: городи, подвір'я, напіввирубаний сад чи парк. Усе це обліг степ.

...Гості в їдальні. З цукеркою в долоні, Вітя пояснює бабусиній приятельці, що він не кицька і не мавпочка також... Вибух сміх, і хлопчику нікуди дітися. Він утікає під стіл.

Як завжди, врятувала його Дунька. На кухні поцілувала героя в голівку, пустила на своє ліжко й сказала: "Моя дитино!"

— Я не твоя дитина! — наїжився хлопчик. — Я мамин!..

Але Дунька не розгнівалася: дозволила відкрити кухонний стіл, схожий на хатку, повертити закрутку для дверцят, полюбуватися посудом. Особливо подобалися дрібнюсінські каструльки й — що за шолом! — друшляк.

...Подібні моря фарби були тільки в кутку їдальні за столом та ще в спальні під ліжками. Блискуча підлога. Блискучі кубики, обклеєні кольоровими картинками й літерами. Вітя, одягнутий у чорненькі штани на перехресних шлейках, у вишиту сорочечку з чотирикутнім вирізом, ніжки озуті в червоні черевички, сидить на підлозі й будує.

— Що це буде? — тикає Дунька пальцем.

— Місто.

— Такого міста ще світ не бачив!

— То ти нічого не розумієш!!!

Дунька регоче. Бабуся здимає голову з-над книжки і теж сміється.

У такому разі Вітя йде від них: обома руками з усієї сили напірає на двері й опиняється в темному передпокої, ще раз — і він уже на веранді. З ганку він не хоче пробиратися на землю надто довго, — присідає й швиденько злазить зі східця на східець.

16 Під вікном у нього гора піску, відерця, лопатки й совочок. Через годину приходять до нього Дунька. Хоче миритися. В неї на блюдці вузьенькі шматочки намащеної салом перепічки.

Дунька присіла перед хлопчиком, — годує. А Вітя після перекуски показує їй знахідку — така розкіш на смітнику! — гострющий шматок багряного скла.

— Глянь, Дуню! — пропонує хлопчик.

Дівці подобається червоний світ, і вона питає, чи він би не подарував їй уламок. Вітя схвально хитає головою й каже: "Назавжди!"

...Тато повертався з цукроварні пізно. Степ і вигін, терни в канаві й городи вже поспіль горіли. Вікові груші перед дімком схожі були на червоні вітрила.

Тато хапав Вітю на руки й цілував, хоч хлопчик завзято боронився.

Надто вже колочі в нього щоки, вуса й борода!

Час був уже купатися. Бабуся чи й Дунька роздягали Вітю й безжально кидали його сорочечку, штанці й шкарпетки просто на підлогу. Треба було сідати в ночви з кип'ятком!

Але спальня перетворювалася ввечері на театр: бабуся розповідала казки і навіть тихесенько співала пісні. Обоє, бабуся й Вітя, плакали від зворушення. Цілком напевне, як виконувалося "Запрягайте коні, коні воронії" або "Зелений катране".

...Ранками Вітя ходив з мамою на охоту, аж за садок, аж у степ. Брав з собою рушничку, кликав Лойда. Та в обідню пору мама щодня поспішала до лікарні. Хлопчик кидався її провести з подвір'я, пройти з нею трішки й вигоном.

Правда, траплялися в них, часом, також неприємності, сльози.

Раз Вітя вийшов з мамою на ганок і раптом розплакався:

— Я тебе люблю, а ти йдеш!..

Мама віднесла його до хати, проте віддала бабусі на руки й таки пішла в лікарню. На прощання запитала, чи Вітя візьме її завтра на охоту.

Заплаканий хлопчик хитнув головою: так, візьме.

Пробудження в розпалі літнього ранку, що зашпори.

Бажання покуштувати щастя, розпочати книгу, сонцем зійшло над приземкуватими сумнівами, над туманами, стало на прою з буденними звичками, з переляком і захопленням воєнного часу. Розцвіло раптом жадання на ділі перевірити справність голови, серця й пера. Ще до того, як душу й тіло розпластають великі події й набридливі дрібниці.

День був, що ласка.

Віктор босоніж пройшов до вікна й заплющив очі. Тільки но плахта повисла на одному гніздечку, як кімната уподібнилася до виповненого світлом шлюзу. Наосліп, для порядку, розсунув він штору. Лець зиркнув, ошасливлений сліпець, на поглинуті повинню книги й меблі. Справжня тобі робінзонада.

Бракувало тут веранди чи балькону: вийти б отак, голяком, помилуватися долиною. Гнізда дахів серед фруктових садів, старі раїни мінаретами, тополіні межі на обріях.

Гостре почуття виблискувало, наче вістря ножа: зараз, зараз! Декілька хвилин, півгодини і вже розладнається щасливе сузір'я настрою, а розум, ладний вишикуватися, бойовою лінією й виконувати накази, згодом піде полювати чужі думки.

У цю мить у мозку веселкою ще сяяла іронія, ще дозрівали розважання загального характеру, ще посипали вогнем блискітки принагідних ідей, але все це кінчалося: цикл! Напівголяком усідаючись за стіл, Віктор ще посміхався, ще приглядався до останніх жаринок...

Віктор, одягаючи сорочку з коротенькими рукавцями, дивувався такій чіткій силі потягу, хоч пам'ять його підсипала в мозок безліч дрібної сміховини. Він відверто знущався над своїм наміром:

— Траплялося, що задуми Вагнера випереджували його знання. Хто це так вразив юного читача, нічогонезнайка?!

— Нотатка біографа Ж. Занд: письменниця закінчила писання роману за півгодини до сніданку й негайно розпочала наступний...

Віктор пригадав десь вичитану згадку про людську потребу — хоч на орлах, як у Геродота — літати... Виринула дивна думка про природу нашої любови до ближніх і про

18 розуміння національних інтересів як завдання не так для людського серця, як для людського розуму.

Дуже різко виділені були в його думанні, в його пам'яті дві теми:

— Літературні процеси й літературні епізоди в нашому письменстві. Типологія нашої літератури, наших письменників і книг.

— Доцільність, за наявних умов, присвятити своє життя мистецтву слова, а не історії світового письменства.

Щоб пригасити набридливі ідеї, Віктор нотував їх у щоденнику. Проте вони обростали все новими й новими фактами, просилися під перо на свіжі сторінки. До них доводилося безнастанно повертатися. Дійсно, що робив би у нашій літературі Д. Мережковський, людина українського походження?.. Бо наш письменник це хто?!.. У нашому льоху тхне шаржем, кумедією чи трагедією?..

Важливе в даному разі: наслідок це млявого процесу, підміни його епізодом чи, може, саме навпаки?!

Українська книга носить на собі тавро чудернацької — простацької? — перенапруги. Чи це соціальне упослідження проглядає через книгу? Мовне задубіння? Перед очима стала епістолярна спадщина наших авторів минулого сторіччя, наших світочів... А це найкраща проба стилю, літератури.

У кімнаті засвітилися кахлі груби, заіскрилося скло, загорівся метал. Сузир'я світел. Сузир'я книг, речей. У пам'яті виринули рядки Максиміліяна Кирієнка-Волошина: "...сказ о Карадаге на выцветить ни кистью на бумаге, не вымолвить на скудном языке". То не братися за гуж? Мовляв, не по мені шапку пошито?! Чи спробуємо?!

Важливо в такому разі просто жити, звичайно робити не зовсім буденне діло.

Так, напевне, М. Іванов перекладає Шекспіра й Кляйста. А В. Чаговець — це ж він І. Чигиринець? — Ленава. В нас у Лубнях...

Свою кімнату Віктор полюбив з першого погляду. Літом і зимою застелене білим — марселева ковдра — ліжка. Кахлева груба, — біла тінь на килимок. Що Собор Паризької Богоматері — карельський стіл поміж дверима і вікном. Сповнені добра місткі шухляди й тайники. Пів зовнішньої стіни, що на долину, — книги на вишневих полицях.

Віктор полюбив цей світок. Радували душу свіжі журнали, книги й листи на столі, ніжна та струнка лампа,

тяжезний бювар, чорний з золотом, а найпаче — стосик 19
рукописів на правому розі, перед очима.

У Києві він писав у Фундаментальній бібліотеці: літературознавство, переклади німецьких, французьких і італійських поетів. На прогулянку виходив у коридор. Крізь вікно визирав на Володимирську й на парк. У Полтаві... У Полтаві, на щастя й на жаль, зовсім інша справа. Тут родина, тут своя кімната. Замість коридора, то чорного, то осіянного, — зачарована долина, дубовий парк на високорівні, рідне місто за плечима. Та, власне, бракує університету. Його можливостей, його перспективи. Тут — мимоволі? — увагу звернуто на белетристику. Тут панує ще первісний задум — стати письменником. У наш час, на Україні!

Радість навпіл з сумом. Адже ясно: у ведмежій пуці, у вовчу добу погубляться стежки до європейської поезії й культури, захиріє смак, до хутірських потреб пристосується перо. Настирливо виринає думка — от так порятунок! — про нездійсненність обох замірів. Ні літературознавства, ні белетристики... В житті обійдеться без усього цього! Погаснуть привиди весни...

Бабуся сподівалася застати Віктора в ліжку. Намірилася пробрати неробу. Віктор же схопився з-за столу, заклав руки поза карк, потягнувся, засміявся: сяяв!

Перші півтори сторінки тексту першої книги!.. Він ладен був не лише снідати — обідати. Все, бабуся, що завгодно.

Півтори сторінки! і гарантія: початок повісти залишиться. Перші абзаци дійсно відповідають усім підсвідомим етальонам. Чи не підготовані вони були мозком уночі?.. В ім'я речевости й жаданої однозначности несподівано порубано речення. Випущено "простацькі форми", надто містечкові, місцеві. Проте, це звичайна мова, тільки не переспіле це колосся наших селяків традиціоналістів і не зелене це пагоння безґрунтян-експериментаторів.

У готовий текст на другу сторінку прокралися виправлення, спершу поодинокі. Та за ними слідом пройшла ціла хвиля змін: догори дном перевернулися абзаци, розчинилася гармошка речень, виринули конечні в тексті слова-фокуси... Віктор кинувся переписати цю половину сторінки, а за кожним старим реченням уже вишикувалися нові абзаци. Щоправда, декотрі з речень знітилися, добровільно піддалися, зникнули. Більше того: виринув новий плян розділу. Декілька речень мусили

20 перейти в наступні розділи. Справа тут у невідповідності матеріялу, в браку досвіду? Чи звідки ця напасть? Адже це вже наслідок проробленої мозком праці, поєднання часу й праці. Адже це вияв самої природи творчості, це визрівання форм, усвідомлення не помічених зразу меж?!

Начисто переписуючи текст, рука стає несподівано винахідливою та вибагливою і перекроює первісний задум охоче, надхненно. Первісний задум спочатку обростає не лише листочками та квіточками, а також і ягідками, майже що гарбузами... І раптом членується, роздрібнюється наче, — насправді й у цілому — твір розростається, збагачується.

ОСЬ, ЯК Я ВИДУЖУЮ...

Юрій Тарнавський

ПРИГОДА

Того вечора я не домовився з ніякою дівчиною,
я пішов на вечерю до знайомого,
його жінка їла з нами,
я випив дві пляшки пива при вечері,
після цього ми сиділи й розмовляли у вітальні,
я випив ще кілька пляшок пива,
виглядало, що мені доведеться розстатися з моєю
дівчиною,
мені страх захотілося спати,
повіки так і склеювалися мені,
в куті кімнати напроти стояли дві лямки,
вони були модерні,
сліпучі,
я бачив їх через мої вії,
нараз вони почали кружляти,
вони були, як двоє дітей-кретинів,
що рухаються на долівці, не відриваючи від неї ніг.

ЧІКАГО О'ГЕР

Неділя пополудні, я на літаку, чекаю,
щоб вилетіти з Чикаго
О'Гер,
мій мозок є повний думок про
Френка О'Геру та
запаху авіаційного
пального, хотів би

22 зустрітися з моєю дівчиною, коли приїду, вона
приймає якогось маловідомого
ученого у себе
сьогодні, літак
торкнеться землі, як чоловік свого
зраненого серця
пальцями, я сяду в
авто, холодне, як погляди
прохожих, чи я подзвоню
їй, чи наше кохання
триватиме
вічно, ліворуч, за
порожнім сидінням, вагітна
жінка тримає свій напухлий
живіт м'якими
білими безпечними поясами
своїх рук, хоронячи
життя, хто охоронить
моє?

КОХАННЯ

Три тижні
тому
я ще вірив у
кохання,
я пішов гуляти
з нею
в гай,
золотий, мов
осінню, у цей лютневий
пополудень, я зробив
знятки з неї,
щоб їх в рамки покласти, щоб
молитися до
них, коли
її
не буде.

Переїхав
міст,
без зусилля,
не плативши
за проїзд,
як кров
витікаючи
з жили,
авто
котиться
по бетоні,
немов крізь
простір,
інші авта, грузовики,
котяться
повз мене,
яких
сто метрів
попереду,
де починається
пільма,
напис,
червоними, синіми, й білими
літерами
на зеленім
тлі
сповіщає:
INTERSTATE
80 WEST
RT 17 NEWARK
EXIT
1/2 MILE.

БОРСУК

Стою
посеред лісу,
зупинився
під час мого щоденного

24 пробігу,
віє
холодний північний
вітер,
стирає
риси
з мого
обличчя,
немов охолоджує
його,
праворуч
заросла
польова
дорога
тягнеться
вгору,
земля
втікає,
як волохата, незграбна
тварина (борсук?).

БЕТОН

Кожного
року,
як тільки прийде
квітень,
травень, життя
стає таким
трудним, час
є мов бетон,
крізь який
я мушу
протиснутися,
я певний,
що помру
під цю
пору року.

Чому я так
чекаю, щоб подзвонив
телефон?
— Слова
не матимуть
ніякого
значення,
як звук кроків,
що проходять
мимо,
за хатою,
у дворі,
простір
завалений
велетенським
кістяком
вітру,
соняшне світло
блищить, біле,
як кості,
люди прагнуть, вмирають,
вкінці
не залишиться нічого
крім простору.

AAA

Я зустрів тебе
йдучи
дорогою
з жовтої
цегли,
твої очі
бачили
сталеву зброю,
твої уста
мучили
птахів,
і від тоді

26 час
був міряний
краплями сліз.

ПОРТРЕТ

На чистім
папері
її шкіри
я нарисував
пунктиром
її обличчя
і закрасив
його
своїми поцілунками.

ЗЛОДІЙ

Я про-
будився, темна
зігнута пос-
тать зникала за
обрієм, і
тоді я від-
чув, як сві-
танок просвічував крізь
діру
у моїх
грудях.

ЗДОГАД ПРИ ЧИТАННІ ПЛАТОНА

Еммануїл Райс

Платонова печера дивовижно подібна до кінотеатру: "... люди ніби перебувають у підземному житлі на подобу печери, де на всю її довжину простягнувся широкий просвіт. З малих літ у них там на руках, і на ногах, і на шиях кайдани, так що людям не рухнутися й з місця, і бачать вони тільки те, що в них просто перед очима, бо повернути голову вони не можуть, з-за тих таки кайданів. Люди обернені спиною до світла, що йде від вогню, який горить далеко в високості, а між вогнем і в'язнями проходить верхня дорога, відгороджена — подивися но — невисокою стіною на подобу ширми, за якою фіглярі розміщують своїх помічників, коли поверх ширми показують ляльки".

Для нас же питання не лише в тому, щоб пізнати предмети, відображення яких показують нам "фіглярі", а й цілісність того світу, в якому ці предмети знаходяться.

Для зручності викладу назвімо цей світ духовим, або горнім.

Нам конечно потрібно заглибитися думкою в наведену вище платонівську метафору, щоб зрозуміти співвідношення між прообразами.

На екрані нам можуть показати, наприклад, собаку чи дерево, прообраз яких лишається в руках "фіглярів".

Собаки чи дерева, яких ми бачимо навколо себе в щоденному житті, — це ніби світлини з негатива, які можна множити до безконечности. Сам же негатив зберігається в неприступному нам світі прообразів.

Згідно з Платоном, цей світ набагато реальніший і конкретніший від того, в якому обертаємося ми. Там — центр, а наша юдоль — лише віддалена й примарна його периферія.

Тут виникає питання: якщо в ідеальному світі живе Собака з

28 великої літери, що втілює в собі з максимальною й безприкладною повнотою саму суть собако-сти — то яка ж ця суть?

Що то за собака, який перебуває за і поверх нашої печери — чи кінотеатру — у джерелі світла: хорт чи такса? Пудель чи сенбернар? Бульдог чи фокстер'єр? Бо те ж саме стосується й прообразу дерева: дуб воно чи сосна? Осика чи пальма? Тополя чи липа? Чи, може, в ідеальному світі існують якісь, трудноприступні для нашої уяви, синтетичні істоти, які одночасно — і такса, і сенбернар, і вовкодав, і бульдог, і левретка? Якісь немисленно чудові, але навряд чи можливі рослини, які — одночасно і яблуня, і сосна, і дуб?

Друга можливість, що особисто нам здається правдоподібнішою, — це існування в ідеальному світі прообразів кожного з існуючих різновидів усіх живих істот.

Але наше питання сягає ще далі: хіба оця липа, що росте в мене під вікном, не єдина в своєму роді на весь світ, як і липа, під якою Кохановський запрошував своїх друзів відпочити в Чорноліссі, у 16 віці, як і кожна інша з мільйонів лип, що ростуть по всій земній кулі?

Так само ж і сетер, що сидить у мене на колінах, теж єдиний і неповторний на весь всесвіт. Лише він один серед усіх його родичів, що існують на світі, реагує на ім'я, яке я йому дав, впізнає й любить мене й моїх близьких, вимахує хвостом саме перед нами і недовіркою гарчить на всіх чужих. Хоч різниця між моїм сетером і кожним іншим менша, ніж між ним і, скажімо, бульдогом чи пуделем, як і різниця між липою, що росте під моїм вікном, і тією, що отінювала садибу Кохановського, теж менша від різниці між липою й ліщиною, — вона все таки реальна і її не вільно зводити виключно до ілюзій примарности нашого світу.

Різниця ця, безсумнівно, есенціальна: усе живе — єдине в своєму роді й неповторне. Цим воно й відрізняється від машин чи інших виробів, продукованих промисловістю стандартними серіями.

Кожний екземпляр надрукованої газети тотожний кожному іншому, як і кожний автомобіль не можна відрізнити від іншого, якщо він тієї ж марки й того самого випуску. Автомобіль може набути індивідуальних рис лише в контакті з людиною, і чим більше часу минає від його виходу з заводу, тим більше він індивідуальний. Дотик навіть мертвих предметів з життям надає їм деяких його властивостей і насамперед головної: одноразовости, індивідуальности.

Особливо гостро впадає в око ця різниця, коли ми від рослин і тварин переходимо до людини. Я ж свого сестера не переплутаю ні з яким іншим. Але чужий може й помилитися. Переплутати ж людину з іншою, навіть чужою, можна лише з непорозуміння, і це буде доказом нашої неуваги до неї.

Кожна людина цілий особливий світ, потенційний бог, невичерпне джерело думок, почуттів і вчинків, суцільний і тільки можливих, сукупність яких складається завжди в єдину в своєму роді, не подібну на жодну іншу загальну картину, що включає її, людини, і її характер, і її долю, і її ролі в світі.

Це стосується також і клінічних ідіотів та інших примітивів, але мірою просування вгору і вперед по драбині досконалости багатство змісту кожного людського життя зростає і може досягнути велетенських розмірів, які годі схопити. Кожна людина має більше можливостей, ніж їй вдається реалізувати чи навіть усвідомити.

Властива кожній без винятку живій істоті індивідуальність (навіть мусі чи слимакові) — лише сирий матеріал, вихідний пункт, людині вона явно недостатня. Її призначення — стати особистістю. Індивідуальність — лише зародок особистости, яку кожен з нас мусить із себе побудувати. У цьому сенс і мета життя — у безконечному зростанні, ускладненні, зміцненні й уліпшенні особистости.

І чим сильніша особистість людини, тим яскравіша її відбитка на всьому, до чого вона доторкається, від щоденно ношеної одєжини до голосу, від ходи до почерку, від її думок до стилю, яким вона їх висловлює, від кімнати, в якій вона живе, до керованого нею підприємства чи установи.

З чого ми пізнаємо, наприклад, картину Гніздовського чи Гуцалюка, поезії Андїєвської чи Голобородька? Логічно зформулювати це неможливо. Тим не менше це зовсім конкретна, незаперечна реальність — одне з незчисленних іраціональних явищ, що становлять сутність світу. Часто вистачає кількох рисочок чи фраз, щоб безпомилково упізнати їх автора і на їх підставі його схарактеризувати. Деревина грушового дерева віддалено нагадує смаком грушу, і кожна волосина на тілі вівчуря тхне власне вівчуром, і фахівець безпомилково це впізнає.

Кожне з людей — також одна з незчисленних одвічних сутностей, що заглиблюється корінням в ідеальний світ, блідую відбиткою якого є кожен з нас, що живе на землі.

І все таки, собака — не дерево, сенбернар — не пудель, дуб

— не секвоя і араб — не швед, а поляк — не індус. І навіть чех — не словак, катальонець — не еспанець, а деякі флямандці не визнають себе голляндцями, як і деякі австрійці — німцями.

Серби відрізняються від хорватів майже виключно тим, що вони православні і пишуть кирилицею, тоді як ті останні — католики і пишуть латинкою. Але вони — браття-вороги, і ніхто в Югославії їх не переплутає. А як узяти серба за хорвата чи навпаки, то вони образяться, як і аргентінець, як його взяти за еспанця, чи англієць, коли його потрактують за американця.

Все це свідчить про існування, поряд з особистостями індивідуальними, також і особистостей групових, складне розгалуження яких творить зміст історії й етнології людства і тканину суспільного життя, в яку вплетені всі люди.

Окрім специфічно відмітних рис, тут безмежні градації близькості й віддалення, різниці й подібності, що проходять через усю сітку проміжних ступенів, співприсутність яких завжди можна відрізнити.

Наприклад, кожна людина, що спілкується з французькими протестантами, звичайно помічає на тисячах дрібниць, що трудно піддаються дефініції, їх відмінність від навколишнього католицького населення. Так само в англійських чи голляндських католиків набагато більше латинськості, ніж у решти англійців чи голляндців.

А невеликі числом російські католики — саме вони, а не ліві інтелігенти, справжня і крайня західня смуга російського спектру, наприклад, кн. С. Волконський.

Світ — великий резервуар найрізноманітніших сутностей, індивідуальних і групових, найскладніша жива тканина, виплетена з різних, але не споріднених між собою ниток. У цьому суть і історії людства, і його культури, і долі кожної людини зокрема.

Але на єдино нам приступному, на жаль, екрані платонівського кінотеатру сутності ці звичайно збіднені й спотворені своєю примарністю, неповнотою, недосконалістю.

І все ж є на світі місце, де вони існують у чистому, без домішків вигляді, і це місце й є рай, про який мовиться в *Біблії*.

Доступ у це царство чистих сутностей вкрай утруднений, з причин, указаних почасти Платоном у тій таки *Політеї*.

Причини ці добре резюмував Баратинський, улюблений поет П. Филиповича, в *Молитві*:

*И на трудный свой рай
Силы сердцу подай.*

Щастя вимагає сили і дається тільки сильним: для того, щоб його завоювати і, що найтрудніше, — щоб його утримати. "Вічне блаженство" — верх трудности і здобувається тільки на шляху, протилежному технічному комфортові, за яким полює сучасний світ.

Ми — на шляху до пекла. Будемо сподіватися, що людство здолає зупинитися на останній грані і своєчасно повернутися назад — угору. Знижуватися завжди легше, ніж підноситися, але внизу — пекло, а вгорі — рай. Треба вміти заплатити за нього належну ціну.

Кожний з нас — солдат у цій "священній війні" між добром і злом, як її називає Коран.

А Рембо, який, видимо, все таки чогось здобувся, писав:

J'ai fait la magique étude
Du bonheur que nul n'élude.

Так, усі ми будемо в раю, і це й буде "рай на землі", "рай для всіх".

Та покищо ми солдати на полі битви, і перший, кого кожному з нас належить перемогти, — це самого себе.

Кожний солдат мусить стати генералом і напевно ним стане (інакше він негодящий солдат). Уся справа тільки в тому, щоб скоротити число конечних для цього перевтілень.

Як знаємо з *Біблії*, рай — це сад, в якому росте велике число найрізноманітніших дерев.

Так, можливо, кожен з нас листочок на дереві свого народу, як і кожен клен, кожен вівчур, кожна жаба й кожна волошка, кожен комар і кожен лебідь.

Це лише наша ілюзія, ніби всі ми окремі: сукупність усіх прообразів — одне ціле, безмежне розгалуження прадерева Ігдразілла скандинавської мітології.

Сенс, мета і краса світу й життя в невичерпній різноманітності цього цілого і в непідробній своєрідності кожного з складових його деталей зокрема, сутностей, що сукупно творять ввсвіт.

Кайдани, про які говорить Платон у наведеному вище уривку, — матеріалізм, тобто крайня форма наукоподібного раціоналізму. Він примушує нас, хочемо ми того чи ні, задовольтися лише блідими й пісними відбитками на екрані. Ці кайдани заважають нам піти з кінотеатру, роблять його примусовим. Ідеал наукоподібного матеріалізму — математика, вінцем якої виявився ординатор, який намагається звести всю багатоманітність буття до небагатьох чисел і

32 алгебраїчних викладок. Він відкидає як непотрібне, неістотне і навіть нереальне все те, що не піддається числовому формулюванню й символізації, а воно ж насправді й виявляється найістотнішим. Доля живих людей на кожному кроці вирішується в залежності від дірок на числових картотеках. У дедалі більшій мірі картонний прямокутник панує над живою людиною і диспонує її буттям. Часто найбезглуздішим способом. Але все таки страх уславитися "відсталим" заважає профспілковим діячам зажадати усунення буздушних числових картотек на підприємствах, у міністерствах тощо.

Уже Лев Шестов правильно зрозумів, що раціо — витончена, але жорстока форма примусу.

Стандартизація, знеособлення, механізація неминуче доводять до завмирання сутностей; вони чев'ядіють, гаснуть, відходять за межі приступного нашому сприйманню. Усі овочі, що виростили на деревах, годованих хемічним угноєнням, мають однаковий смак, вірніше — не мають ніякого, вони просто солодкава водиця з сполучною тканиною.

А відсутність чи неприступність сутностей, бодай у відносній чи спотвореній формі, у якій вони нам приступні тут, у платонівському кіноатрі, — це й є пекло.

В'язні концтаборів радянської далекої півночі позбавлені ж можливости насолоджуватися красою недоторканих лісів, які вони змушені вирубувати. Зуміла ж радянська влада навіть ці ліси перетворити на пекло.

Існує ще й проблема контрєсенцій. Я не поділяю погляду деяких мислителів, які вважають зло лише відсутністю добра чи тільки дисгармонією наявних у світі предметів, що, наприклад, сліпота є лише відсутністю зору. Ні, сліпі стверджують, що вони не просто в п'їтмі, а що якась чужа їм, цілком реальна, страшна сила заважає їм бачити. Хай що хочуть кажуть богослови, зло, на жаль, не менш конкретне, ніж добро. І ще хто зна, котре з них виявиться сильнішим.

Узяти, наприклад, патологію. Біль майже завжди походить з того, що в організмі є щось, чому не належить бути, з того, що чогось є більше, ніж треба, а не з того, що чогось бракує. Пістряк, наприклад, це наявність небажаного, зайвого. А воно ж і вбиває людину.

Та й взагалі зло є якась реальна присутність чогось чи когось. Присутність смерти не можна не відчувати, коли ми входимо до приміщення, де лежить покійник, навіть як ми цього наперед і не знали. Вона — не просто відсутність життя, а його

вбивця. Людей же, що це заперечують, треба визнати просто невігласами, позбавленими чуття, як і тих, для кого музика лише неприємний шум.

Боротьба з матерією значною мірою — боротьба зо злом, з мандельштамівською "важкістю недоброю".

Наша мета — розірвати й скинути з себе ці платонівські кайдани, щоб вийти з кінотеатру на світ Божий, "на простір широкий", глибоко вдихнути на повні груди, гратися з справжнім живим собакою, у товаристві справжніх живих друзів, сидячи, на подобу чорноліського чаклуна, під справжньою зеленою липою, частуючися справжніми достиглими яблуками, зірваними з живої яблуні, що росте поруч.

А для того, щоб скинути кайдани, треба перш за все усвідомити, що вони кайдани і що "усвідомлена конечність" це не свобода, а найогидніша й невиліковна форма рабства. Свобода — це добровільне рішення підноситися по похилій площині, якою досі ми благодушно й легковажно зсувалися вниз. Тому що піднесення плодотворне тільки тоді, коли ми вільно самі зважилися на нього. На цьому шляху немає межі, і навіть описаний у *Біблії* рай — тільки етап на цій наскінченній стежці. При цьому не слід забувати, що перш ніж заходитися будувати дім, треба спочатку накреслити його плян, а для цього побачити цей дім у собі, на своєму внутрішньому екрані.

НА ПОЧАТКАХ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (VII)

Юрій Лавріненко

3. Народження періодичних видань на Україні

Країна, що одна з перших у Східній Європі і серед слов'ян заснувала друкарство, через два з лишком століття приєднання до Росії лишилася (на порозі 19 ст.) без свого новітнього друкарського центру, тоді як Росія вже мала 148 друкарень і 32 літографії та закладала все нові й нові журнали, імпортуючи з Заходу техніку і навіть редакторів.

Каразин, очевидно, помітив цю ненормальну ситуацію. Бо серед клопотів і змагань за Харківський університет, поруч із шуканням на Заході професора філософії, в першу чергу і заздалегідь постарався придбати для ще не існуючого Харківського університету модерну західноєвропейську друкарню, словолитню і майстрів до них. Це останнє він зробив сам, на власні кошти, проти волі й заборони уряду, сказати б, майже "революційним" способом (див. про це в розділах: "Єдиноборство з левітаном централістичної бюрократії" і "Превищення власті").

Часом із, здавалося б, незначних, але далекоглядно подуманих кроків родяться опісля речі історичного значення. Так сталося із закупленою Каразином друкарнею. За контрактом закордонні майстри зобов'язалися брати учнів із місцевих людей, і незабаром Харків мав уже власних майстрів друкарства й словолитні. З кожним роком збільшувалося число виданих друкарнею книг. Про це маємо таке свідчення:

"За все перше десятиліття життя харківського університету його друкарня випустила 210 видань, що становить половину всієї кількості виданих за той самий час по всій Росії книг".*

*С. Р., "Харьковская журналистика начала нынешнего столетия", *Киевская Старина*, 1892, август, стор. 169.

За ті перші десять років уже оформилися біля університету нові освічені творчі кадри (зокрема з університетської здібної молоді). А за другі десять років Харків уже почав перегони з російською столицею виданням своїх журналів і газет.* Той початок ще вповні не досліджено. Цитований вище автор з *Киевской Старини* зазначає, що "найперші видання харківської університетської друкарні до нас не дійшли" (стор. 173).

Отже, покищо на підставі доступних джерел та інформацій можна подати за хронологічним порядком такий список перших періодичних видань. Хоч мова їх мусіла бути російська, але змістом і своїми творцями ті періодики були українські і навіть мовою подекуди українські.

Харьковский Еженедельник (Харків, 1812) — перший періодик у підросійській Україні, виходив щосуботи обсягом одного-півтора друкованих аркушів, вийшло всього 12 чисел, тираж 600. Видавав власник університетської книгарні в Харкові Лангнер, редагував — Карл Нельдеген, професор агрономії Харківського університету (був також секретарем фізико-математичного відділу, організував дослідне поле університету). Після арешту й висилки проф. Шада Нельдегена звільнено з університету (1819). Часопис містив переважно економічні, але також історичні та етнографічні матеріали, твори Масловича; Василь Каразин містив тут метеорологічні бюлетені з його власної метеорологічної станції в с. Кручик (до речі, першої на Україні!). Цікаво, що часопис почато виданням на другий рік після "циркуляра 1811 року про утворення міністерства поліції", що ним право цензури централізовано за міністерством поліції і міністерством освіти, без дозволу яких починати нові видання заборонялося. Не зважаючи на цей грізний циркуляр, а, може, й наперекір йому, група місцевих діячів засновує *Харьковский Еженедельник* без дозволу з Петербургу, ще спираючися на перший статут університету. Ця обставина й послужила пізніше

*Між іншим, уже в добірї самих назв перших харківських періодиків підкреслювано протиставлення чи відмінність від російських столичних періодиків. Ось кілька прикладів: *Русский Вестник — Украинский Вестник; Московские Ведомости — Харьковские Известия; С.-Петербургский журнал — Украинский журнал; Демокритові* в Петербурзі протиставився *Украинский Демокрит* у Харкові; *Собеседнику любителей русского слова* (Петербург) Василь Каразин задумав був протиставити свій журнал *Собеседник Украины* (цей плян не здійснився, бо Каразин був тоді в опалі). Нарешті, була ще й така антитеза: *Вечерняя Заря* (Петербург) — *Утренняя Звезда* (Харків).

36 причиною причіпок петербурзької цензури, а зрештою і однією з причин закриття часопису.*

Харьковский Демокрит. Харків, університетська друкарня, 1816. Видавав власним коштом Василь Григорович Маслович (1793-1841). Маслович народився й виріс у Харкові, де з добрим успіхом закінчив (1816) університет, там таки здобув кандидатський ступінь на "словесному факультеті", добре склав іспит на доктора "изящных наук", знав староримську сатиричну літературу, визначився як письменник і журналіст, що одним із перших уживав живу українську мову. "Добре знав українську мову і чудово співав українські пісні" (Багалій, том 2, стор. 764).

Харьковский Демокрит був першим і єдиним у підросійській Україні на протязі століття журналом гумору й сатири, один із перших, що вживав українську мову (поруч із російською). Журнал мав три відділи: поезія, проза, суміш.

Історія цього журналу цікава тим, що в ній виявились активістичні настрої харків'ян у новій атмосфері міста, що стало університетським центром, бажання дальшого руху на новій базі, зокрема заснування періодичних видань України, про які волала вже сама наявність у місті університетської друкарні, з таким трудом здобутої В. Каразином.** Не випадково, отже, рухливий Маслович жартома нумерував перше число першого в Харкові журналу під заголовком: "Тисяча перший журнал!"

Крім численних творів Масловича, в *Харьковскому Демокриті* друкувалися твори Григорія Квітки, Ярославського, О. Сомова та популярного тоді, але забутого тепер сатиричного поета Якіма Нахімова, вихованця Харківського університету.

У попередньому зверненні до публіки Маслович писав: "...багато людей скаржаться — чому Харків і досі не має ні

*П. М. Федченко, *Матеріали з історії української журналістики. Випуск I. Перша половина XIX ст.* (Київ: в-во Київського державного університету, 1959), стор. 27. Текст згаданого циркуляра на стор. 330-331. Далі посилання на це джерело буде скорочене: Федченко, стор...

**Каразин і тут виявляв ініціативу перший: він ще в 1806 році просив правління університету позичити йому в його село Кручик, що було і місцем його заслання (60 верст від Харкова), один друкарський варстат з шрифтами, у тому числі трохи латинських і грецьких. Він хотів сам у себе в маєтку видавати журнал "для користи тутешнього краю". Правління поставилося прихильно до прохання засновника університету, але керівник друкарні сказав, що можна дати тільки один варстат без шрифтів. На цьому намір Каразина кінчився, то більше, що він був під карою, "в опалі" (Багалій, т. 1, стор. 129). Цьому авторові не відоме, чи мав це бути колись задумуваний Каразином журнал під назвою *Собеседник Украины*.

одного періодичного видання? Уже кілька років, як здвигнуто храм науки в місця наших, а ми й досі нічого с в о г о не маємо". Це "своє" звучить також і в слові від видавця в першій книжці *Харьковського Демокрита*: "За обов'язок особистий вважаю зазначити, що цей журнал буде заповнюватися творами нашого краю..., щоб цілковито виправдати назву *Харьковский Демокрит*" (курсив Масловича).

Порядком відхилення від сатиричного профіля журналу Маслович помістив у ньому свою баладу "Основаніе Харькова". Виправдуючися, що тільки частина героїв балади говорить українською мовою, Маслович пише в примітці: "...всі розмови героїв повинні бути малоросійською мовою, але багато хто зауважив авторові, що це буде кострубато" (Багалій, том 2, стор. 764).

На думку Федченка, "в ряді творів журнал продовжував традиції української і російської сатиричної літератури XVIII ст., бурлескно-трагедійну традицію Котляревського і Петрова". Цьому не перешкоджало знайомство Масловича із новою західноєвропейською сатиричною літературою. Вплив "котляревщини" був якоюсь мірою, очевидно, неминучий для першого літературного журналу на Україні.

Річна передплата становила 10 рублів. *Харьковский Демокрит* мав, як твердить Федченко, "гучний успіх", хоч не всім припав до смаку його сміх з поміщицького егоїзму супроти селян та з чинопоклонництва державних бюрократів.

Передчасний кінець *Харьковського Демокрита* історик української журналістики описує так:

"З кожним номером журналу посилювались утиски цензури, все більше появлялося в журналі промовистих багатьох крапок і чистих сторінок, замість викреслених рядків і вилучених творів. Влаштувавши прощання з читачами необачно сміливою і зухвалою поемою (Масловича) 'Певец во стане епікурейцев', — *Харьковский Демокрит* 6-им числом (червень) припинив своє існування" (Федченко, цит. кн., стор. 33).

Унікаючи передруків російських авторів, *Харьковский Демокрит* у відділі прози залюбки містив "думки найславніших європейських і східних, письменників, різні мандрівки, переважно мандрівку Демокрита", переклади Гонорського з німецької тощо.

Протиставлення російському тискові виявлялося різно, наприклад: відштовхуючися від короткочасного петербурзького одноіменного журналу *Демокрит*, Маслович писав в епіграмі:

*Явився новий Демокрит,
Від попереднього нічим не гірший
І чудеса нові творить.**

Харьковские Известия. Харків, університетська друкарня, 1816-18, 1820-23. Редактор і видавець відомий свого часу харківський журналіст Андрій Андрійович Вербицький (1788-1859), вихованець Харківського Колегіуму (де викладав якийсь час Сковорода), спершу кандидат, пізніше й професор словесности в Харківському університеті, автор кількох підручників з російської літератури й граматики, латинського віршування та ін.

Федченко і Багалій у цитованих вище працях помилково датують початок видання *Харьковских Известий* 1817 роком. Інший дослідник (С.Р.) виявив в архіві Харківського університету, в "ділі" ч. 98 за 1816 рік, що кандидат А. Вербицький, видавець *Харьковских Известий*, одержав дозвіл поміщати у своїх "листках" переміни, що стаються в університеті і в його учбовій окрузі, а також у підлеглих йому наукових товариствах.**

Виходить, що *Харьковские Известия* почато виданням майже негайно і начебто на заміну закритого в червні 1816 року *Харьковского Демокрита*. І того самого 1816 року почато видання товстого місячника *Украинский Вестник*...

Деталь. Але який важливий! Він показує, які вперті й тривалі були зусилля гурту людей біля колиски українських періодичних видань. Кількісно цей гурт діячів був зовсім невеликий, але якісно — елітарний. Хоч їхню мету наперед засуджено політикою Петербургу, вони таки здійснили її — народили першу українську періодику. А коли терор "аракчєвщини" таки придавив журнали, тоді створено не менш важливі харківські альманахи. Хто ж були та нечисленна група людей? Це були переважно професори, вихованці й студенти Харківського університету: Іван Євсєєвич Срезневський (батько), Ізмаїл Іванович Срезневський (син), Євграф Філомафитський, Розумник Гонорський, Василь Маслович, Андрій Вербицький, О. В.

*П. М. Федченко, *Матеріали з історії української журналістики. Випуск перший, Перша половина XIX ст.* (Київ: в-во Київ. університету, 1959), стор. 28-33. Про *Харківського Демокрита* також у проф. Дмитра Багалія: *Опыт истории Харьковского университета по неизданным материалам*, том 2, стор. 762-764.

**С. Р., "Харьковская журналистика начала нынешнего столетия", *Киевская Старина*, 1892, август, стор. 176. Це головне джерело для *Харьковских Известий*, поруч цитованих праць Федченка і Багалія. Далі посилання скорочено: С. Р. у *К. Ст.*, стор...

Склябовський і також Петро Гулак-Артемівський. З-поміж формально не належних до університету належать до числа фундаторів періодики на підросійській Україні Григорій Квітка-Оснот'яненко і Василь Каразін.

Коли *Харьковский Еженедельник* і *Харьковский Демокрит* були наче першими пробами з місцевим харківським відтінком аматорським, то тижневик *Харьковские Известия* вже набирав характеру професійної пресової служби територіально майже все-української. Часопис намагався охопити всі шари населення і всі території підросійської України. Він подавав поточні новини й інформації загального характеру, як із внутрішнього життя краю, так і закордонні. На початку часопис мав маленький розмір — 4 сторінки невеликого формату з тиражем 600 примірників. Головну увагу приділяв внутрішнім і місцевим територіально українським новинам. З Росії новин подавав мало, бо й сама російська столична преса наче ігнорувала місцеве російське життя. Зрештою "в липні 1824 року Аракчєєв від імени Олександра I заборонив друкувати без дозволу начальства будь-які відомості про внутрішнє життя Російської імперії" (Федченко, стор. 54). Раніше перед тим міністер освіти кн. Голіцин радив утримуватися від закордонних новин. Догодити такій владі можна було тільки одним способом — добровільно перестати існувати.

При всьому малому розмірі видання одного числа тижневика *Х. И.* потребувало затрати 1 500 рублів. При річній передплаті 10 рублів дефіцит на яких десять тисяч рублів на рік був імовірний. Міністер освіти Голіцин використав цей момент, щоб ніби захистити університет від втрат. Уже в першому році видання *Харьковских Известий* (1816) Голіцин листом з Петербургу вимагав "докладних відомостей про кошти річного видання сих известий, чи можна надіятися на число передплатників, а також чи може бути від усього якась користь?" Міністер забороняв брати новини з варшавських газет, дозволяв тільки з російських петербурзьких. Вимагав: "...про все те, як і про зміст *Харьковских Известий* повідомляти мене обов'язково" (С. Р. у К. Ст., стор. 177). Міністрові було не в думці, що *Харьковские Известия* видання приватне і на приватні кошти. Вельможу дивувала ця українська претенсія на власну періодику, то більше, що й столичні російські періодики того часу не мали потрібного числа передплатників і через байдужість громадянства мали здебільша короткий вік.*

*Віссаріон Белінський писав з приводу нежиттєздатности й скоро-

Немов у відповідь на цитованого листа Голіцина, на його вельможний скептицизм *Харьковские Известия* помістили зразу ж, у новорічному числі (ч. 1, 1817) листа читача до видавців. Невідомий автор листа майстерно поєднує найбільшу далекосяжність з повною обережністю (як це умів робити Каразин, не виключене, що він і є автор листа). Читач пише:

”Спасибі вам, ласкаві панове, за добрий намір допомогти нам у нашій промисловості й інших економічних клопотах... Тільки забезпечтесь, панове видавці, терпінням і рівновагою. Попервах вас, можливо, й покритикують і не забажають присилати вам оголошень, листки ваші можуть бути худенькі, але з часом (у березні або в квітні ви будете постачати нам цілі десті різних новин. Дай Боже вам час добрий! Не журіться. Чував я, що і *Московских Ведомостей* при початку видання не розходилося більше 600 примірників, а тепер? Отже, терпіння, панове видавці! А втім, од усього серця бажаю, щоб *Харьковские Известия* цікаві були не тільки для цієї губернії, але й для усього південного краю. Пребуду завжди пильним читачем листків ваших” (у цитованій праці С. Р., *Киевская Старина*, 1892, август, стор. 178. Назву ”південний край” вживано тоді за звичаєм для всієї України, бо назва Україна офіційно допущена була тільки в назві ”Слобідсько-Українська губернія”).

Редактори підхопили такий надзвичайний відгук такого незвичайного читача і вже в наступному числі часопису сам редактор відповів, що він ”вважає за найприємніший обов’язок свій висловити найчутливішу вдячність тим добродумним особам, які обіцяли докласти можливе старання, щоб підтримати це видання, таке доконечне для тутешнього краю, а тим ганителям, які, ще й не бачивши *Харьковских Известий*, надумалися назвати їх страхітливими, обов’язком своїм

минушости російських журналів початку 19 століття: ”... вони майже всі родилися без всякої потреби, а так, від неробства або бажання погаласувати, і тому не мали ні характеру, ні самостійности, ні сили, ні впливу на суспільство і, не оплакани, пішли в передчасну могилу” (І. Іпполіт, ”Журналы русские”, *Литературная Энциклопедия*, том 4, 1930, стор. 224. Чи можна цю самокритику застосувати і до українських тодішніх журналів? Якоюсь мірою можна, а якоюсь — ні. Українські журнали мали читачів часом більше зацікавлених, значна частина їх самоокуплялася при жертвенній праці видавців і авторів. Тут взагалі було більше почуття чогось нового, хоча б українського пробудження. Але ементу масовости передплатників українських журналів не можна перебільшувати. Щодо російських провінційних журналів, то їх було дуже мало. На всю імперію 7 літературних журналів, з них на Україну припадало майже 3. (Федченко, стор. 28).

вважаємо нагадати, що критика їхня анітрохи не страшна” (там само, стор. 178).

Небезпечна була справді не критика малоросів, а державний масовий терор “аракчєєвщини” на Україні кінця 1810-их і дальших 1820-30-их років (про нього скажемо трохи далі). Не зважаючи на “аракчєєвщину”, і на те, що Голіцин ще *Харьковскому Еженедельнику* заборонив містити інформації з-поза меж Харківської губерні, — часопис *Харьковские Известия* своїм змістом охоплює всю величезну територію Харківської учбової округи, тобто часопис стає майже всеукраїнським — він містить економічні, побутові й культурні новини з території від Білгорода на півночі до Теодосії в Криму, від Одеси, Катеринослава, Ніжена — до Катеринодару на Кубані. *

Василь Каразин, за своїм звичаєм, подавав до *Харьковских Известий* метеорологічні бюлетені своєї власної станції в своєму власному селі Кручик. Мабуть, йому належить і огляд статистичних й економічних даних про Слобідсько-Українську губерню як 1816 рік (таку тогочасну працю Каразина відновує Г. Данилевський у цитованій його праці, стор. 169).

Експансія *Харьковских Известий* до фактичної ролі територіяльно всеукраїнського часопису мало не коштувала йому дальшого існування. Часопис був закритий. Тоді ж таки, в кінці 1819 року, на 1820 рік закрито в Харкові журнал *Украинский Вестник*. Як рік 1816 був надійною весною початків харківської журналістики, так 1819 став передчасною зимою її. Ми ще поглянемо на тогорічну (1819) криваву розправу Аракчєєва над повстаннями в недалеких від Харкова Чугуєві та Шебелинцях.

Врятував від смерті *Харьковские Известия* Харківський університет. Правління університету, зокрема його ректор і професор І. Осиповський (висококультурна і прихильна українським починанням людина — пізніше його покарав уряд звільненням) перебрали на університет від Вербицького видання *Харьковских Известий*, запросивши до редакції часопису П. Гулака-Артемовського, Є. Філомафитського, О. Склабовського та О. Куницького — усі члени університетської корпорації.

Міністер освіти кн. Голіцин, неприємно вражений клопотанням самого правління Харківського університету перебрати на ім'я й кошти університету дальше видання

*С. Р., “Харьковская журналистика начала нынешнего столетия”, *Киевская Старина*, 1892, август, стор. 179. Подібно свідчить і акад. Дмитро Багалій: “Харьковские Известия сами писали, що мали в багатьох містах стараних і діяльних кореспондентів” (Багалій, том 2, стор. 765).

42 *Харьковских Известий*, — затримав будь-яку відповідь майже на цілий рік. Нарешті дозвіл дано. Голіцин, правда, зумовив дозвіл попередженням "не містити в газеті нічого противного загальним правилам і бути більш обачними й обережними ніж редактор *Украинского Вестника* (на той час уже закритого! Багалій, том 2, стор. 767). Жменьці витривалих дає підтримку і ширше громадянство. Вже першого року врятовані спільними зусиллями *Харьковские Известия* дали 328 рублів 23¼ копійки чистого прибутку. Річ не дуже звичайна і для столичних російських періодиків.

З свого боку редактор газети виявив редакторську експансію: поруч із місцевими, почав давати більше й закордонних новин. Натякаючи, що має за кордоном і власного кореспондента, газета пише: "... одержуючи закордонні новини найближчим шляхом і безпосередньо, будемо спроможні повідомляти вельмишановній публіці південних губернь хоч декотрі з новин раніше за всі інші газети" (С. Р., у цитованій *Киевской Старине*, стор. 182). Так розв'язувано проблему з заборонаю уряду не брати закордонні новини з варшавських газет.

Успіхи й неуспіхи харківських початків української журналістики, в умовах урядових обмежень, дослідник пояснює темпами народження нової інтелігенції на Україні і провідною ролею Харківського університету як центру Харківської учбової округи. *

І все ж, *Харьковские Известия*, хоч і перебороли одну смерть та в цілому виходили довше за інші харківські періодики, мусіли припинити свій вихід у 1823 році. Очевидно, часопис задушили урядово-цензурні утиски. У 1822 році цензурна частина міністерства освіти наказала, "щоб без попередньої візи цензури не друкувалася найменша брошура чи навіть оголошення. Щоб приховати розгул цензури, заборонено було навіть заміняти вилучені цензурою місця багатьма крапками" (Федченко, цит. книга, стор. 54). Коли додати до цього загальну терористичну

*С. Р. пише: "Це були перші кроки суспільства з п'тьми до світла... народжувалася поволі кляса інтелігентних людей, які прислухалися до того, що діялось у Божому світі. І ми бачимо, що Харківський університет, чутиливо прислухаючися до вимог навколишнього середовища, скоро підхоплює ті нові зацікавлення суспільства і спішить їх задовольнити, переходячи від видання підручників до більш різносторонніх видань" (С. Р., цитована праця в *Киевской Старине*, стор. 182). Може це й надто оптимістична картина, бо бувало й так, що бракувало і письменників і читачів. Тоді рятувала тільки наявність купки компетентних ентузіастів.

атмосферу "аракчєєвшини" на Україні тих років, то стає зрозумілим, що український редактор як не вмирав передчасно (Р. Гонорський), то, знесилений відступав від редакторства. 43

Український Вєстник (Харків, університетська друкарня) виходив щомісячно товстими (близько 350 стор.) книжками чотири роки: 1816-19. Цей науковий, літературний і громадський місячник з яскраво визначеним українознавчим профілем являє собою, мабуть, найважливішу позицію в харківських періодиках початку 19 ст.

Поважне діло це взяла на свої плечі та сама жменька піонерів-ентузіастів: Євграф Філомафитський, Розумник Гонорський, Іван Срезневський (батько Ізмаїла) і неодмінний у таких починаннях Григорій Квітка-Оснєв'яненко. Це перший з харківських періодиків, що в ньому активну авторську участь взяв Василь Каразин. *

Цікаве, що ініціативу до заснування цього журналу, першого з програмово українознавчим профілем, подав професор Харківського університету, росіянин з походження, Іван Срезневський, син якого Ізмаїл став одним із головних діячів харківських початків Українського Відродження. Срезневський-батько "українізувався" у відродженському кліматі Харкова і відповідно скеровував своїх студентів, його учнями були в ун-ті Філомафитський і Гонорський. Як свідчить Ізмаїл Срезневський в записці про батька, Іван Срезневський "ділив з редакторами турботи за журнал і відповідно до потреб видання скеровував літературні праці студентів". **

*Із шести публікацій Каразина в *Українском Вєстнике* назвемо важливіші: "Речь о истинной и ложной любви к отчизне" (У. В., 1818, ч. 12). Зразкове зрівноваження міжнародного з національним, скероване проти урядової політики цькування всього чужоземного, що зачепила і Харк. ун-т. "Опыт сельского устава для помещичьего имения"... (1818). Важливий документ славного прориву Каразина-поміщика з фєвдально-кріпацької системи імперії. Опис експерименту Каразина, що звільнив з кріпацтва селян свого маєтку з наділенням спадщинною земельною власністю, наданням селові самоуправи і т. д. Цей соціально-економічний експеримент являє один із епізодів постійної боротьби Каразина за загальне скасування кріпацтва. Каразин просив царя затвердити його статут, що його Каразин називає "першим кроком для запровадження у всій Слобідській Україні" (Данилевській, *Українская Старина*, Харків, 1866, стор. 131).

**Журнал *Министерства Народного Просвещения*, 1898, ч. 6, стор. 372; Багалій, том 2, стор. 753. У боротьбі з русифікацією харківські початки Українського Відродження мали не тільки втрати, а й здобутки в цінних людях. Із росіян, що включились у працю на Українське Відродження, в рамках цієї праці досить нагадати кілька імен: батько і син Срезневські, Микола Костомаров, Іван

У зверненні до правління університету про дозвіл видавати *Украинский Вестник* подано плян і головне завдання журналу.

Плян складено в основному за зразками західноєвропейських журналів. На відміну від російських журналів того часу, плян У. В. головний наголос кладе на місцеве і "здешнього края" життя, як головну рацію і гарантію свого існування. У журналі передбачалося 5 відділів: наука, мистецька проза, поезії, спеціальний відділ *Харьковские записки* і нарешті *Сумиш*.

Мету журналу редактори-видавці прямо зазначають у першому таки числі; в статті "От издателей *Украинского Вестника* сказано:

"Видавці дуже знають, як трудно, в усій повноті... дати якнайповніше поняття як про саму Україну, так і про її мешканців, бо успіх у цьому залежить від багатьох сторонніх причин. Але вони сміють запевнити своїх високошановних читачів, що вживуть усіх засобів... щоб скільки можливо відкрити всі відомості про тутешній край"... *

"Відкрити" тут точно вжите слово, бо Україну (не зважаючи на поважний опір "Української ірреденти" кінця 18 століття) таки ніби "закрито" царськими указами, військами і "тайною експедицією".

У відділі науки Україну "відкривали" ряд науково-історичних та краєзнавчих статей, наприклад, стаття історика, "старого наvorgордсіверця" Михайла Маркова "Введение в Малороссийскую историю... во времена древние"...

Стаття також вясняла, "як ця країна одержала назву Малоросії" (*Украинский Вестник*. Харків, 1817, кн. 9-10). Ілля Квітка (родич Григорія Квітки, автор "Записки о Слободских

Бецький (видавець *Молодика*) та чимало інших. Із західних європейців — Іван Вернет (швайцарець, вихованець Тюбінгенського колегіюму, колишній читець Суворова, знайомий Сковороди, добре знав багато мов, викладав у Новгород-Сіверській гімназії, активний співробітник перших харківських журналів, відкривач окремих українських місцевостей, їх краси і значення, автор статей про Сковороду, улюбленець харків'ян) і ряд інших, як Шад, Роммель, "кантіанець" Якобі, проф. Нельдеген (редагував *Харьковский Еженедельник*). Мимоволі при цих фактах згадується помічення Вячеслава Липинського, що в будівництво чи відродження нових націй звичайно включаються творчі люди інших націй світу.

*"От издателей *Украинского Вестника*, *Украинский Вестник*, 1816, ч. 1; передруковано в хрестоматійній частині книжки П. М. Федченка. *Матеріали з історії української журналістики*. Випуск I. Перша половина XIX ст. (Київ; в-во Київського держ. університету, 1959), стор. 176.

полках”) дав до журналу свій короткий виклад історичних подій на Україні до падіння гетьманства. Невідомий автор, ховаючи своє ім'я, помістив статтю “О гетьмане Хмельницком” (на думку Багалія, “оповідно-компілятивного характеру”), історичні зауваги “О Малоросії” від смерті Богдана Хмельницького до Полтавського бою такого самого характеру (епоху гетьманства, “самостоятельной вольности”, автор вважає “найбільш нещасливою”...). Історик Марков з приводу деяких аматорських статей подав до журналу “Письмо к издателям о малороссийских древностях” (Багалій, том 2, стор. 753-54). Можна думати з другорядних джерел, що в той час (1816-18) серед харків'ян ще не було фахового історика України, Микола Костомаров щойно півтора десятка літ пізніше з'явиться в числі студентів університету і напише тут свою історичну дисертацію та стане істориком.

До матеріалів українознавчого і краєзнавчого характеру на сторінках *Украинского Вестника* можна зачислити піонерський твір Олексія Льовшина (1799-1879) “Письма из Малороссии”. Тут виразно окреслено національну вдачу українців як окремого народу з окремою мовою.* Льовшин відзначив вороже ставлення українців до росіян, викликане російськими утисками на Україні. Прикрасою *Украинского Вестника* були майстерні подорожні й етнографічні нариси та роздуми Івана Вернета, швайцарця, що закохався в Україну, в її природу, її людей,

*Перейшовши від окреслення українських звичаїв і характеристики народу до його мови, Льовшин пише:

“Тепер кілька слів про мову малоросійську. Вона хоча й не має правил, а проте деякі освічені малоросіяни вживають її в творах. Перелицьована *Енеїда* — найкращий в своєму роді твір — служить тому доказом. При всьому тому, до сього часу вона являє мову народу. Та якщо генії тутешнього краю звернуть на неї увагу свою і культивуватимуть її, окресливши позитивними правилами граматики, — тоді українці в славі культурних творів своїх, можливо, будуть змагатися з найосвіченішими народами Європи”. (О. Льовшин. “Письма из Малороссии”, *Украинский Вестник*, Харків, 1816, ч. 1. Передрук витягу в хрестоматійній частині цитованої книжки Федченка, стор. 217).

Коли ці рядки Льовшина писано, Шевченко був дворічною дитиною.

Льовшин Олексій, вихованець Харківського університету, голова міста Одеси, згодом член Державної Ради. Засновник *Одесского Вестника*, Одеської Публічної Бібліотеки. Брав участь у підготовці селянської реформи. Автор книжки *Письма из Малороссии*, що її уривки, мабуть, ще до виходу книжки опублікував журнал *Украинский Вестник* у січневій книжці 1816. Радянський дослідник бачить у цьому творі Льовшина першоджерело для пізнішої “націоналістичної концепції” Миколи Костомарова про “дві руські народності” (Л. К. Полухін, *Формування історичних поглядів М. І. Костомарова*, Київ, 1959, стор. 103-104).

46 зокрема в філософа Григорія Сковороду. Цілком живо звучать подорожні нариси Вернета про Змієвський повіт, нарис "Поворот з Валок до Харкова", думки про Харків, враження з одного сільського кладовища та інші. Вернет відчував романтичний характер місцевости, *couleur locale*.

Поруч з "відкриванням" України в науково-історичних та публіцистично-краєзнавчих статтях, *Украинский Вестник* опублікував ряд світоглядно-програмових статей, що кидали пучок світла на непроглядну сучасність та майбутність.

Це філософічна стаття Андрія Дудровича (1782-1830), учня і наступника проф. Шада на кафедрі філософії. Торкаючись теми, що близько підходить до явищ (сказати б сучасним нам терміном) біологічного віталізму, але тісно зв'язуючи її з християнською релігійністю, Дудрович дає високе "відродженське" трактування людини, бачить у ній "прісносушу силу" божества. Дудрович викладає ідеалістичну романтичну філософію Шеллінга. Він заперечує спрощування поняття людини у матеріялістів. *

Михайло Грибовський (автор антикріпосницької книжки *О состоянии господских крестьян*) помістив в *Украинском Вестнике* відважну статтю *Об управленіи людьми*. Стаття являє цікавий зразок фундаментальної критики російського державного управління людьми. Це критика без критикування, головне методом спокійного теоретичного ствердження своїх власних позитивних принципів. Перший із них, як і в Дудровича, стверджує вартість і гідність людини, індивідуальну неповторність кожної людської особи, чим людина властиво і відрізняється від тварини, якими можна (і легше) управляти отарно. Та при всій своїй індивідуалізації людина істота наскрізь соціальна! З цього парадоксу випливає в автора інша теза: "нема нічого складнішого за суспільні відносини", а, отже, і труднішого за управління людьми. Бо управління має узгляднити як окрему людську одиницю, так і суспільство, яке треба трактувати як *цілість* рівних перед законом груп, клас і людей. (До речі, Василь Каразин ще в перших листах до імператора Олександра І засуджував брак суспільства в Російській імперії, бо за приналежних до суспільства, чи так зв. "общества", тоді вважали

*А. Дудрович, "О животном магнетизме", *Украинский Вестник*, 1818, кн. 2. Мені недоступна; витяги в цитованій книзі Д. Х. Острянина, стор. 74. Загальну характеристику Дудровича, закарпатця родом, що після закінчення Пештського університету оборонив у Шада в Харків. ун-ті докторську дисертацію, подає Дмитро Чижевський у *Нарисах з історії філософії на Україні*, Прага, 1931, стор. 75-76.

навіть не всіх дворян, а тільки аристократично-вельможну верхівку). Грибовський (певне, з цензурних причин) нічого не каже про віковий і вже перестарілий абсолютний догматизм в управлінні Російської імперії. Він тільки знов і знов порядком контрасту суто позитивно твердить своє, що "людський розум не може передбачати всього наперед... тільки досвід життя може виявити істину, на підставі якої людина може і повинна сміливо вносити поправки в систему управління". Одно певне для автора: "... управління має бути на користь і щастя народу", а тому "належить керувати народом відповідно до його духу. Що ж треба розуміти під духом народу і якою мірою повинен він мати вплив на правління кожного суспільства?"* Цим далекоюсяжним запитанням кінчається вміщена частина вдумливої статті Грибовського. Та продовження статті в журналі не могло за тих умов появитися. Відповідь на це фундаментальне питання Українського Відродження лишилася за ним назавжди.

Редактори *Українського Вестника* виявили поважний редакторський підхід і рівень своєї праці, між іншим у такому доборі тем і статтів, який будував певну концепційну лінію, ставив певний комплекс проблем. Це ми бачимо як у статтях українознавчих, історичних, так і в статтях загальної життєвої проблематики. Так, філософську статтю Дудровича наче доповнює теоретично-політична стаття Грибовського. Від встановлених Дудровичем і Грибовським загальнотеоретичних засад ближче до проблем сучасності іде стаття Розумника Гонорського під назвою "Дух часу" ("Дух времени"). Це одна з перших спроб зв'язати початки ще не усвідомленого чітко процесу українського відродження з історичним західноєвропейським Ренесансом.

"Що таке дух часу?" — запитує Гонорський. Він бачить його в думках найбільш освічених та передових сучасників, у тому "людському розумі, що від відродження наук і мистецтв особливо з XV століття швидкими кроками спішить до свого завершення". Гонорський поділяє характерну для першої половини XIX ст. віру в поступ і розум людини. "Застій" (стояння на місці) властивий "самим лише тваринам, — пише Гонорський, — в такому застої певно бажали б бачити більшу

*М(ихайло) Грибовський, "О управлениі людьми", *Український Вестник*, 1816, ч. 1. Мені недоступна, цитати з передруку тексту статті в хрестоматійній частині цитованої книжки П. М. Федченка. *Матеріали з історії української журналістики*. Київ, 1959, стор. 176-178. Посилання на це речеве джерело в скороченні: Федченко, стор...

48 частину людства ті, що відкидають усякі переміни й поліпшення, відповідні з сучасним духом часу. На щастя людині властивий невинний поступ. Дух часу є потік, що все захоплює за собою... Якщо ніяка сила не противиться цьому прагненню, то воно досягає свого призначення, не накоївши ніякої руїни, принаймні в системах філософів і політиків. Якщо ж воно натрапляє на перепону, то розтрощує її”.

Маневруючи перед цензурою, Гонорський радить читачам самим додумати конкретніший висновок: ”Що ж сказати про теперішній дух часу? Для тих, хто розуміє його, зайво відповідати, а для тих, хто не розуміє і не хоче розуміти — марно говорити. Одне тільки безперечне, що дух нашого часу, який так швидко рухає велетенські машини держав і на струхнявілих руїнах творить нові кращі споруди, — цей дух часу треба вважати за найбільш благодотворний”. *

Таку саму ідейно-політичну відсіч агресивному російському деспотизмові дає *Украинский Вестник* і в статті Іллі Воронова ”О необходимости законов в каждом политическом обществе” (У. В., 1818, кн. 12, передрук у Федченка, стор. 178-183). Автор, викладаючи думки французьких енциклопедистів-просвітників (наприклад, теорію Руссо про природний громадський договір), простісінько протиставляє їх сваволі й традиційному беззаконню російської державности (уряд тоді саме брав на свій щит нівеляційну реакційну догму ”офіційної народности” і державний масовий терор ”аракчєєвщини”). У статті читаємо:

”Спокій у державі, дотримання встановлених законів повинно встановлювати не насильницькою якоюнебудь примусовістю, не залякуванням і страхом, а почуттям справедливості, спонуканням своєї волі” (у Федченка, стор. 37).

Автор підкреслює, що в кожній нації життя витворює свою кращу для неї форму законности, тож руїнна річ накидати закони однієї нації іншій нації, бо ”закони сами собою є природні відношення речей до людської природи, засновані на першопочатковому спрямуванні людини, на природних прагненнях душі нашої” (там само, стор. 180).

Відважно йде проти тодішньої урядової русофільсько-шовіністичної політики цькування і опоганювання всього чужоземного Василь Каразин у вже згаданій вище статті ”Про справжню і фальшиву любов до вітчизни”. Не підмінюючи

*Р. Гонорський, ”О духе времени”, *Украинский Вестник*, 1818, ч. 10. Передрук тексту в цитованій книжці Федченка, стор. 183-184.

патріотизму космополітизмом і космополітизму патріотизмом і знаходячи "мудрість" середньої лінії, Василь Каразин пише: 49

"У нашій Вітчизні ще є люди, сповнені неприязні до чужинців... Ці утиски чужоземних не є любов до Вітчизни!.. Це державне злословіє не є любов до вітчизни!.. Дехто волів би зовсім обійтись без чужоземців... волів би радше залишити в себе науки в дитячому стані ще на ціле покоління, ніж закликати вчителів із країн, де їх багато... Мудрість у всьому пильнує середини. Вона не відкидає чужого, хоч воліє своє випробуване... вона підвищується скромністю... Віддаймо належне їхньому доброду, щоб вони нашому кращому віддали належне... Науки обтікають земну кулю, подібно до світла сонячного... Прив'язання до своєї вітчизни не заслуга; любов до вітчизни починається любов'ю до істини і доброго чину... Вона шанує владу, але не раболіпствує їй, не рветься їй догодити". *

У статті Каразина посередньо звучить відповідь на недавній урядово-поліційний погром і вигнання проф. Шада та спричинену цим втрату для Харківського університету багатьох західноєвропейських професорів і вчених. Але, даючи відповідь російському "державному злословію", русофільському шовінізмові, Каразин картає взагалі, а отже й український ледачий патріотизм, від якого вимагає більше знання і чину.

Згадані наукові й публіцистичні статті *Українського Вестника* послідовно виявляють політичну лінію та ідейне обличчя журналу. Його не можна ототожнити ні з однією з наявних тоді в Росії течій.

В основному те обличчя *У. В.* було, сказати б, європейськи-ліберальне, "західницьке". А властиво його можна б умовно назвати україновідродженським. Журнал намагався відкрити історичну й сучасну Україну, повернути їй її власну давню європейськість, озброїти досягненнями модерної західноєвропейської поренесансової цивілізації (з її самовизначенням націй і визнанням прав і свободи людини).

У цьому пляні іде і літературна критика, що чи не вперше в нас народилася в *Українському Вестнике*, головне в статті редактора Р. Гонорського "Нечто о нашей прозе и о нынешнем состоянии русской словесности вообще" (*У. В.*, 1816, кн. 4;

*Василь Каразин, "О истинной и ложной любви к отечеству", *Український Вестник*, 1818, кн. 12. Передрук тексту в Федченка, стор. 184-187. Надрукована також у петербурзькому журналі *Син Отечества*, 1818, XLVII, стор. 192-221. Стаття являє собою промову, виголошену 21 серпня 1818 в Харкові, на відкритих зборах Філотехнічного т-ва.

50 передрук у книжці Федченка, стор. 189-192). Гонорський починає з питання читачів:

"Одна з багатьох боків поважна людина висловила мені своє здивування: чому в нашому журналі так мало оригінальних творів, а все здебільша переклади?"*

Відповідь ред. Гонорського проста:

"... завжди, а особливо за теперішнього стану нашої словесности, кращий чужоземний уривок, вдало перекладений, корисніший за тузін товстих і позбавлених смаку оригіналів"...
"у нас загальна нестача хороших оригіналів".

Констатуючи, що українські прозаїки властиво ще не появились, Гонорський вважає, що й російська література ще дуже відстала від світової, бо в ній домінують віджилі вже дві течії: "слов'янолюбці" (вони зосереджувалися коло журналу *Беседа*, органу "літературних старовірів" на чолі з Шішковим — ідеологом реакційної догми "офіційної народности"). І друга течія "школа карамзіністів", епігонів сантименталізму. Найцікавіше те, що в протигагу цим двом панівним в російській тодішній літературі течіям, Гонорський шукає ще властиво ненароджену остаточно третю течію, яка учить на кращих творах інших народів світу. **

У статті писаній для цензури, думку автора треба шукати, розкривати. Здається, Гонорський намаує в російській літературі ту течію, яка ще не заявила себе явно ("працює в тишині кабінету"), але яка вже йде до вивершеного самовизначення модерної національної російської мови й літератури. Очевидно, Гонорський думає, що мусить по-європейськи самовизначитись і модерна відродженська українська література. Він готовий на творче змагання з цією третьою течією і, підсумо-

*Мова тут про відділ красного письменства, в якому йшли переклади з таких письменників Заходу: Гораций, Петрарка, Данте, Расін, Вольтер, Мілтон, Руссо (лист до Вольтера про його твори), Бюффон, Шатобріан, мадам де Сталь, поеми Осіяна, Гердер (полеміка з *Лаоконом* Лессінга), Кльоншток та інші (перелік неповний).

**З них Гонорський компетентно вибирає і називає імена Катеніна, Жуковського, Батюшкова, Язикова... Пізніше російське літературознавство наче потвердило прогностичний вибір Гонорського. Цих російських поетів, зокрема Батюшкова, не раз називають "попередниками" або "вчителями" Пушкіна (тоді ще 17-літнього юнака, що писав поезії спершу по-французьки). Батюшков, здається, прагнув переходу на живу мову російського народу, казав "писати так, як говорите", прагнув "ясности", "суворой точности", "простоти мови". Але здійснив цю програму не Батюшков, а шойно Пушкін (у нас це робив Шевченко). Цікаво, що "поетичними вчителями Батюшкова" вважають між іншими "італійських поетів Відродження".

вуючи розгляд трьох течій російської літератури, заявляє: 51
"Ми не належимо до першої кляси (тобто, шішкковістів —
"слов'янолюбців", — Ю. Л.), виключаємо себе із списків другої
(карамзіністів)". Але всі сили прикладемо, щоб стати гідними
третьої". *

Цитована стаття Р. Гонорського зберегла свою вартість як
для історика української літератури й критики, так й історика
Українського Відродження взагалі. Якщо не помиляюсь,
українська літературна критика, працюючи на матеріалі світової
літератури, з'явилась у Харкові парадоксально дещо раніше
української літератури, зокрема белетристики.

*Трудне змагання, бо російська мова урядова, українська ж фактично
заборонена. Гонорський ставить завдання в аспекті європейського розвитку і з
цієї ширшої бази намічає лінію *Українського Вестника* в цьому питанні:

"Ми вибирали кращі чужоземні уривки, визнані за клясичні їхніми націями,
що їх мовою ті твори писано... прикладали при тому всіх старань дотримати
гармонію оригіналів і тим сприяти піднесенню нашої мови до кращих форм...
Нехай Вольтер не звинувачує нас, що ми для нього трохи запізнилися. При тому
погляньмо і на німців. Що являла собою їхня мова з-перед 50 років? Кльопшток,
Фосс, Вілянд, Гете, Шіллер, Гердер і ще декілька інших найновіших письмен-
ників зробили її гнучкою і здібною прибирати всілякі форми. Вони не винайшли
нові слова; матеріал, що над ним вони працювали, був той самий, що й опра-
цьований сучасниками Готшеда і навіть Лютера. В кого ж училися вони доброго
слова? У стародавніх (народів) і сучасних їм народів — англійців і французів.

"Все йде ступенями, але ті ступені більш чи менш бувають зручні для під-
йому. Французи, англійці і німці повинні були особливо займатися стародавніми
мовами, щоб удосконалити свою власну. В них не раніше почали з'являтися добрі
оригінальні твори, як у той час, коли вже майже всіх стародавніх авторів пере-
кладено на їхні мови. Таке вивчення стародавньої словесности у тодішніх фран-
цузів та інших народів могло бути корисним для властиво так званих учених;
світські люди не могли з того зробити якогось ужитку щодо поліпшення власної
мови. Ми щодо цього маємо більше вигід, ніж вони: нам тепер одні живі мови
можуть уже достарчити достатню кількість прикладів для всіх родів слова. А
оскільки в нас знання живих мов, особливо ж французької і німецької, стало
доконечністю — то а що якби наші молоді люди до машинального, сказати б,
заняття в словесності додавали більше уваги і вникання — то ми вже і через те
багато виграли б".

Так редактор Гонорський захищає лінію *Українського Вестника* на
переклади із західноєвропейських літератур. Про передруки із російської
літератури він навіть не згадує. (Р. Гонорський, "Нечто о нашей живописной
прозе и о нынешнем состоянии русской словесности вообще" *Український
Вестник*, 1816, кн. 1. Передрук у Федченка, стор. 189-192).

ПОЗІР У МИНУЛЕ (II)

ІЗ СПОГАДІВ ПРО ПОЛТАВУ

Дмитро Соловей

Студенти кооперативного технікуму хвилювалися. Заплутався там і брат моєї дружини — Ничипір. Була постанова партклітини про виключення його з технікуму. Я ходив клопотати за нього до парторга, що основну роботу мав в ІНО. Це був молодий парубок, українець, але дуже зарозумілий і самопевний. Він почав мені доводити, що Ничипір — ворожий, контрреволюційний елемент і тому підлягає усуненню з технікуму. Моїх доказів, що хлопець таким не є і не може бути, що походить він з бідняцької родини і до влади ставиться лояльно, що він ще малий і не може мати сталих поглядів, парторг не захотів і слухати і кілька разів, якимось не до ладу, повторював російську поговорку: "Полюбите нас черненькими, а белинькими нас всякий полюбит". Я пішов від нього ні з чим. Тим часом Ничипір з Полтави виїхав.

Був початок весни. Якимось в одинадцятій годині вночі, коли ми вже спали, почувся сильний гуркіт внизу у вхідні двері. Жили ми на другому поверсі по Пушкінській ч. 125. Прокинувшись, я швидко вдягся і пішов відчиняти. Прийшли з трусом, питали брата дружини. Я сказав, що його немає, кудись виїхав.

— Ведите в его комнату! — був короткий наказ. Я повів. Показав їм Ничипорове ліжко, стіл, на якому лежало кілька підручників та зошитів. Старий агент швидко все те переглянув, написав у протоколі обшуку, що нічого не знайдено, розписався і сказав до мене: "Подпишитесь". Я зідхнув з полегкістю: значить мене не будуть займати. Закінчивши, група обшукувачів потупотіла вниз по сходах. Я пішов за ними, щоб зачинити двері.

Коли я випустив останнього, то передній був уже коло воріт. Та не встиг я причинити двері, як почув тупіт багатьох ніг: назустріч тим, що виходили, з вулиці ввійшла у двір нова група і, мовчки, проминувши зустрічних, попрямувала просто до мене.

— Хто тут живе? — запитав російською мовою передній. Я назвав своє прізвище.

— Ми до вас. Ведіть!

Повів я і цих непрошених гостей. Ми займали дві кімнати. В одній була дружина з малою дочкою а в другій — я. Там стояло моє ліжко, з якого я щойно встав і не встиг його прикрити, дві етажерки з книжками і робочий стіл. Трус почався з столу, далі перейшов до етажерок. Але літератури було там так багато, що обшукувач просто втопився в її перегляді. Час ішов, ніч минала, а він все нишпорив по полицях. Ось і ранок настав. Стомлений обшукувач, так-сяк закінчив з книжками, написав протокола, що нічого не знайдено, хоч перед тим дещо був відклав, як підозріле, заставив мене підписати, але додав:

— Вы пойдете с нами!...

Я не став допитуватися чому, бо збагнув, що ордера видано не тільки на обшук, але й на арешт, незалежно від наслідків обшуку.

У камері ГПУ я застав чимало людей, щойно сюди приведені. Протягом наступних днів декого забрали, а натомість привели інших. Із коротких обережних запитань та відповідей я зорієнтувався, що серед арештованих значна частина прибула з сіл. Видно ГПУ переводило операцію, що виходила за межі міста, і мене було включено до неї. На допитах стало ясно, що ніякого конкретного обвинувачення проти мене ГПУ не має, а тільки намагається тероризувати та видавити з мене якийсь необережне слово, щоб в такий спосіб до чогось причепитися. Я був обережний і лаконічний у відповідях, нічого зайвого не говорив. На допити викликали кілька разів. Цікавилися моїм минулим. Запитували, за що був заарештований у 1920 р., про це я мусів згадати, заповнюючи анкети. А треба сказати, що в 1920 році моя справа йшла по рейках до трагічного кінця. Так її спрямував слідчий ЧК. Проте випадок, що був можливий тільки за тих перших часів диктатури більшовицької партії, одвернув від мене смертну кару. Але багато заарештованих тоді полтавчан загинуло, часто-густо абсолютно беззаконно або за дрібні провини. Докладно про це я розповів у своїх спогадах *Розгром Полтави*. * Зрозуміло, що

*Книжка вийшла у видавництві "Тризуб" у Вінніпегу.

тепер мені не хотілося самому про це згадувати, щоб не дати матеріалу для відновлення старої справи. А як я здогадався, що документальних даних про мій арешт 1920 р. у них не лишилося (бо ті арешти переводила харківська група ЧК), то й відповів, що причина мені невідома. То, мовляв, був час, коли в Полтаві заарештовано було масу українських інтелігентів, а до того гурту потрапив і я.

— Как? Вы хотите этим сказать, что мы боремся против украинской интеллигенции? — закричав слідчий.

— Ні, я такого не кажу, — відповів я, — але так трапилось, що тоді заарештували багато десятків українських інтелігентів, а серед них був і я. Яка була тому причина — мені не відомо. На суд мене не викликали й акту обвинувачення не видали.

Мене протримали в ГПУ з тиждень чи більше і випустили. Я знову почав ходити на працю до Губстатбюра.

Кінчалася весна й починалося справжнє літо. Надворі було тепло, гарно. Прийшовши одного дня до Губстатбюра, я дізнався, що до нашої установи прийшов якийсь чоловік "з мандатом", затребував реєстр усіх штатних співробітників і наказав виділити йому окрему кімнату, куди мають приходити ті, кого він покликатиме на розмови. Його посадили в бібліотеці, де не було людей. Хоч надворі весело світило сонце й була прекрасна погода, та всіх нас опанував похмурий настрій. Ми здогадувалися, що починається чистка апарату, що бувала вже по інших установах. Незабаром сказали і мені йти до бібліотеки.

За столом сидів молодий ще чоловік, років під тридцять, у цивільному вбранні. Він втупив у мене свої очі. Погляд їх був холодний, невідривний, ворожий. Очі були якісь дивні, не мигали. Та мені вже не вперше вони траплялися, і я зрозумів, з ким маю справу.

Почався допит і, як звичайно, російською мовою: хто я, що я, де родився, де вчився, де працював, чи був "под судом и следствием"? На останнє питання я відповів, що "на суді не був, а заарештований був".

— Коли й за що?

— Заарештований був у 1920 р., а за що — не знаю, бо на суд мене не викликали й акту обвинувачення на руки не видали. А заарештовано було тоді в Полтаві дуже багато українських інтелігентів, а серед них і мене.

І тут я почув вже знайомий крик:

— Как! Вы хотите этим сказать, что советская власть борется с украинской интеллигенцией?

Я відповів, що цього не кажу, а тільки констатую факт, що тоді дуже багато української інтелігенції було заарештовано, а до того гурту потрапив і я. Після довгої отакої розмови ця особа злісно заявила, що я можу йти. Я вийшов пригноблений: передчував, що справа добром не кінчиться.

Минув день чи два і Гр. Ротмістров сказав мені, що йому наказано звільнити мене з роботи. Отже я був вичищений. Що робити? Гр. Григорович сам не знав. Порадив піти до РСІ (Робітничо-Селянської Інспекції). Усіма частинами, нібито, відала ця установа. На праці ніякої офіційної довідки мені не дали. Не сказано і прізвища того, з ким я мав розмову і хто наказав мене звільнити. Така була тоді практика. Але ж, думав я, РСІ мусить знати, хто провадив чистку й знайде матеріяли про мене.

Головою РСІ був літній робітник, досить симпатичний. Тоді взагалі практикували на чолі деяких установ ставити робітника, а за його спиною ділків, які скеровували працю в потрібному напрямі. Я розповів у чім справа. Доводив, що ніякої політичної діяльності не проваджу, що моя робота дуже далека від політики, що до влади ставлюся льояльно і т. д. Отож — звільнення безпідставне. Він уважно, по-людяному вислухав мене. Запитав чи моя праця пов'язана із стиканням з людською масою, чи я мав якісь пригоди з ГПУ, тощо. Кінець-кінцем сказав, що ГубРСІ про мою справу нічого не відомо, і він допомогти не може. Додав: "Мабуть це справа ГПУ". Проте порадив ще поїхати в Харків до наркомату, може там щось знають.

Поїхав я в Харків. Мабуть за порадою Василя Дем'яновського (колишній боротьбіст, а в ті роки член ЦК КП(б)У, мій добрий знайомий) зупинився на Басейній вул. в будинкові, де була квартира Полоза (чи не ч. 22). Особисто з Полозом я не був знайомий, але його у Харкові тоді й не було, він з родиною перебував у Москві. Натомість у його квартирі жило кілька українців, а між ними — молодий Попов з Полтави; забув його ім'я. Здається, він теж був з боротьбістів і знав мене з Полтави. Тепер він працював на якійсь дуже відповідальній посаді у Наркомземі. Розпитав він про мої клопоти. Обурювався, хвилювався, співчував, казав, що це українофобські вибрики русотяпів, але не знав що мені порадити. Та я його добре розумів: адже в руках русотяпів була вся влада і страшний апарат ГПУ.

Ходив я до Наркомату РСІ, але в мене не було довідки про

56 звільнення, про причину його, та про те, хто дав наказ мене звільнити, а в них теж не було даних про чистку в Полтгубстатбюрі. Ні з чим повернувся я до Полтави.

Становище було безвихідне. У той час все вже було удержавлене. На всіх керівних позиціях в установах, організаціях і підприємствах були члени партії, і знайти працю вичищеному не було можливости. Хібащо котрийсь керівник виявить людські почуття і, зробивши вигляд, що не знає, що я вичищений, візьме на роботу. Але, які підстави сподіватися на це?

Повернувся я у Полтаву у жахливому настрої. Треба мабуть, міркував я, поки ще тягнуться гроші, одвезти вагітну дружину з малою дочкою на село, до дружининою батька. Там, хоч і в мешканевій селянській тісноті та матеріальних нестатках, вони зможуть якомсь протриматися. А тим часом я, можливо, знайду заробіток. Та не встиг я виконати свого наміру, як мені переказали, що Григорій Григорович кличе мене до Губстатбюра.

Зустрівшись якомсь із Сербиченком, Гр. Григорович заговорив про мене та почав бідкатися, що втратив доброго робітника і попросив, чи не міг би той цю справу поладити. Сербиченко дуже цінував Ротмістрова як досвідченого робітника і радника у справах господарства Полтавщини. Вислухавши заступництво Григорія Григоровича, голова Губвиконкому виявив почуття людяности і сказав:

— Заберіть його назад!

Тож влітку 1924 р. я знову повернувся на працю в Губстатбюрі.

Під час цих пригод ніхто не нагадував мені про мій протест з приводу примусового перекладу моєї книжки з української мови на російську. Але я не був такий наївний, щоб не розуміти звідки вітер віє. ГПУ не тільки мовчки мстилося, а й старалося навчити мене, як того ведмеда на розпеченій залізній плиті, танцювати під советську режимову музику. І я був у нього не перший і не останній "учень". Тож мені лишалося тільки радіти, що все обійшлося на цей раз лише нервовими струсами. А могло кінчитися значно гірше.

■

На початку 1924 року Григорій Григорович доручив мені керувати окрім секції економічної ще й секцією фінансової статистики. Коли були опрацьовані матеріали за 1924 рік і я спробував порівняти, скільки всього збиралося фінансових

засобів у Полтавській губернії та скільки з того лишилося на місці до першої світової війни й у 1924 році, виявилось, що раніше держпарат збирав з Полтавської губернії грошових засобів значно більше, тепер же (в обчисленні на червінці) — значно менше. Очевидно, причиною було зруйнування народного господарства під час війни та революції. Але коли я порівняв, який в і д с о т о к зібраних фінансів центральна влада забирала з губернії тоді й забирає тепер, то виявилось, що відсотково тепер забирають з губернії значно більше фінансових засобів, ніж до революції. Я написав про це статтю українською мовою — "Фінанси Полтавщини". Зробив у ній докладний порівняльний розгляд цифрових даних. Знаючи добре політичну дражливість цього питання, я уникав, проте, виходити далеко за межі формальної статистичної аналізи. Зате скрізь подав абсолютні й рівнобіжні відносні числа. А це давало можливість читачеві самому, без моїх коментарів, робити з прочитаного правильні висновки.

Полтавський Губвиконком до 1923 року видавав журнал *Хазяйство Полтавщини* російською мовою; з 1923 р. журнал українізували. Він зробився бідніший на матеріал, тонший, але все — українською мовою. Я поніс статтю до редактора. Ним був тоді голова Губпляну на прізвище, якщо пам'ять не зраджує, Беркман. Він взяв від мене статтю і сказав, що про своє рішення повідомить мене. Та відповіді довго чомусь не було. Аж ось виходить Но. 3 *Господарства Полтавщини* за 1925 р. і в ньому моя стаття. Я прочитав і отетерів. Редактор старанно повикидав у с і відносні показники, а залишив тільки абсолютні дані, бо вони були менші за передвоєнні. Порівняння ж самих абсолютних даних без глибшої відсоткової аналізи дає протилежний ефект. Відповідно він змінив і мій текст. Вийшли висновки протилежні справжнім моїм висновкам. Прізвище ж моє під статтею залишив. Це був явний і нахабний фальсифікат. Що було робити? Адже йшлося не про якусь там помилку, але про свідоме перекручення, зроблене головою Губпляну. І зроблене з політичною метою, в інтересах більшовицької влади. Протестувати? Що це pomoже? Я вже мав досвід з наслідками протесту з приводу перекладу праці про решетилівський ярмарок. Про правду ніхто не довідається, а мене знову тягатиме ГПУ. Цього було б мені забагато. І я махнув рукою.

Тож недосвідчений читач, прочитавши мою статтю, мусів прийти до висновку, що царат до революції дужче експлуатував губернію, ніж це робить більшовицький центр (хоч в дійсності

58 було навпаки). Досвідчений же читач, який сам міг вирахувати відсотки і зробити аналізу, мусів уважати мене, автора статті, за цілковитого неука або свідомого фальсифікатора.

■
Праця над "Описом решетилівського ярмарку" викликала в мене інтерес до історії ярмаркової торгівлі. Я поперечитував усе, що міг знайти тоді в літературі з цього питання, починаючи з історичних праць Михайла Слабченка та інших. Після того написав українською мовою чималу статтю "Короткий нарис ярмарок і ярмаркової торгівлі", додавши до неї зведені дані про ярмаркову торгівлю, зібрані моєю секцією за минулий 1924 рік. Вийшла брошура не позбавлена й практичного інтересу для економістів. Гр. Ротмістров прочитав і лишився задоволений. Та видати її Губстатбюро не могло, бо не мало на це грошей. Все ж він забрав рукопис і поклав до свого портфеля. Швидко після того приходять і каже мені весело:

— Знайшов вам видавця на "Короткий нарис ярмарок і ярмаркової торгівлі". Я показав вашого рукописа діячам Полтавського Біржевого Комітету, а вони й ухопилися за нього. Та я сказав їм, щоб вони остаточно домовилися про все з вами особисто.

Минув деякий час, як приходять до мене в секцію два літні статечні євреї.

— Ми до вас у справі видання вашої праці.

— Прошу, сідайте, будь ласка.

Вони сідають, виймають з портфеля рукопис і кладуть на мій стіл.

— Ми беремося видати — каже один з них. — Але ця книжка безперечно має не тільки місцевий, а й всесоюзний інтерес, тому ми просимо перекласти її на великоруську мову...

В цій аргументації пролунали ті ж самі слова, що їх було сказано, коли зупинили друкування українського тексту опису решетилівського ярмарку. Очевидно, це був тодішній урядовий "доказовий" трафарет, коли не хотіли чогось пропустити українською мовою. Я прекрасно зрозумів, що "всесоюзний інтерес" — це в даному разі навмисна гіпербола. Але що їм відповісти? Сказати відкрито, що я цього не хочу й чому не хочу — значить надати справі небезпечного політичного забарвлення. А який з цього буде практичний наслідок? І я промовив:

— Зараз і в найближчий час я не матиму змоги цього зробити. Але ви залиште мені, будь ласка, рукопис, а далі видно

буде що і як. Я просто розраховував, що як рукопис залишиться у мене, то справа затягнеться і поволі забудеться.

— О, та ви не турбуйтеся! Ми самі це зробимо! — швидко і весело відповів мій співрозмовник, рахуючи мою відповідь за згоду на переклад. І, покvapно взявши з столу рукопис, заховав його до свого портфеля. Такого звороту справи я не чекав і розгубився. Якусь хвилину я не знаходив, що на це відповісти. А мої гості, видно зрозумівши моє становище, підвелися, чемно розпрощалися й пішли.

Згодом я одержав від Полтавського Біржового Комітету 25 авторських примірників. Книжка була формату великої вісімки, а сторінок мала 26. На ній стояло моє прізвище й заголовок:

Краткий очерк ярмарок и ярмарочной торговли
Изд. Біржового Комитета, Полтава, 1925.

Ніякого позначення, що це переклад з української мови на книжці не було, як не було його ж на книжці про решетилівський ярмарок.

Швидко після того губернії були ліквідовані, і мене закликали на працю до ЦСУ УСРР в Харкові. Рекомендацію мені зробив, очевидно, опис решетилівського ярмарку. Тож влітку 1925 року я з дружиною і двома дітьми переїхав до Харкова з марною (як потім виявилось) надією, що з переминою місця відверну від себе увагу агентів страшного органу окупаційної влади на Україні — ГПУ.

На цьому закінчився полтавський період мого життя, а почався харківський.

■

На останку не зайвим буде згадати тут ще один відокремлений епізод з життя в Полтаві, хоча безпосередньо мене він не стосувався.

Ще в перші дні, коли я тільки розпочав знайомитися з працею в Губстатбюрі в 1923 році, до кімнати секції увійшов високий огрядний мужчина з виразним круглим обличчям, з чорними очима і з чорним з легкою сивиною волоссям, дарма, що чоловік не був старим. Він звернувся до мене доброю українською мовою і почав знайомитися. Це був Григорій Сиротенко, як потім я дізнався, недавній міністер з уряду Директорії, що його очолював Борис Мартос. Сиротенко трохи чув про мене і був радий моїй появі в Губстатбюрі, бо це, як він казав, підсилювало українські позиції серед керівного складу. Сам він керував секцією демографії та народної освіти.

Ми заприятелювали, хоч зустрічі наші відбувалися тільки в Губстатбюрі і були короткі. Він, разом з іншими, брав участь в переписі решетилівського ярмарку, радів, що я пишу з того приводу працю.

Розробивши матеріал про шкільну освіту на Полтавщині за 1924 рік і даючи його аналізу, він у своїй роботі, написаній українською мовою, присвятив окремий розділ також історії шкільництва на Україні. З погляду тодішніх українських інтересів — це було доцільно й потрібно. Гр. Ротмістров прочитав, лишився задоволений і здав статтю до друку в Бюлетені Губстатбюра. Як тільки перші примірники були зброшуровані і прислані в Губстатбюро, Сиротенко приніс мені один. Примірники бюлетеня одержали й інші відповідальні робітники. Я прочитав чималу Сиротенкову статтю, і вона мені сподобалася. Але не так було з іншими.

Серед відповідальних співробітників був Римаренко, років 35-40, типовий продукт російського імперського виховання. Він, як я бачив, був ворог українізації, хоча відверто і не висловлювався, бо це ж був тоді урядовий курс. Римаренко, з незрозумілою для мене з'їдливістю, зразу ж підняв трамтарарам з приводу статті Сиротенка. Це, мовляв, невидима річ, щоб у статистичній праці давати якісь там історичні екскурси, які не мають нічого спільного з статистикою і т. д. Він говорив про це скрізь, не криючись, голосно і дразливо. Його почав підтримувати Мстиславський, керівник сільсько-господарської секції. Мабуть через те, що піднявся такий шум навколо статті Сиротенка, колишнього члена Директорії, це й притягло до нього увагу. Григорій Григорович, щоб погасити пожежу, дав наказ вирізати історичний екскурс із статті Сиротенка. Це й було зроблено. Бюлетень, за винятком тих кількох примірників, що були роздані відповідальним працівникам, вийшов з вирізкою. Римаренко й інші лицарі "статистичної чистоти" заспокоїлися, а Сиротенко був пригнічений. Його настрої я цілком розумів і співчував йому.

Перебування Сиротенка в уряді Директорії накладало на нього в радянських умовах нестиральну політичну пляму, яка безупинно притягала до нього увагу малют скуратових з ГПУ. І вони, видно, не давали своїй жертві спокою. Він ніколи нічого не казав мені, але про це легко було догадатися з його часто похмурого настрою. Бо й я ж сам мав свій власний досвід.

Десь на початку осені, коли я був уже в Харкові, прийшла з Полтави вістка, що Сиротенко у садку садівничої школи, на

краю міста, застрелився з нагана. Де він взяв того нагана, хто йому його дав — мені не відомо. Треба думати, що Сиротенко відчув цілковиту безвихідність свого становища в лабетах ГПУ, побачив, що немає жодної можливості в будь-який спосіб відірвати від себе настирливу його увагу і вирішив за краще обірвати своє життя. Лишилася сиротою молода жінка.

Звістка була гнітлива. Даремно загинула ще одна культурна і віддана своєму народові сила з молоді і нечисленної тоді української інтелігенції. Впала нова жертва українського безчасся.

Чи з'явиться будь-коли можливість злічити ті жертви?...

30 листопада 1962

Звернення Раї Мороз до міжнародного ПЕН-Клубу

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — 27 серпня ц.р. Раї Мороз, дружина Валентина Мороза, переслала на адресу В. Пречетта, президента міжнародної організації поетів і письменників ПЕН-Клубу у Лондоні звернення, в якому вона закликає літераторів світу заступитися за її голодуючого чоловіка. Вона вже раніше зверталася до ПЕН-Клубу, але не мала певности, чи її апелі доходять за кордон.

У своєму заклику Раї Мороз пише:

”Я звертаюся до вас, бо я глибоко стурбована долею мого чоловіка Валентина Мороза. Він засуджений за свою публіцистичну діяльність, — його праці *Репортаж із заповідника імені Берії, Мойсей і Датан, Хроніка опору та Серед снігів* суд визнав антирадянськими. Звичайно, ні одна з тих праць не була в СРСР надрукована, але я чула, що за кордоном їх публікували. Жорстокість присуду — 14 років позбавлення свободи — збільшується тим, що суд визначив надзвичайно довгий строк перебування у тюрмі — 6 років (опісля жде його 3 роки таборів і 5 років заслання)..

”Не можна виключити, що це зроблено навмисне, бо після першого перебування мого мужа в місцях ув’язнення (яке дало йому матеріал для *Репортажу*) стало очевидним, що йому зокрема важко перенести тюрмний режим. З присуджених йому 6 років тюрми він вже відбув 4, з цього 2 в ізоляторі.

”Під час наших останніх двох побачень (за правилами Владимирської тюрми, де він знаходиться, ми маємо право бачитися раз на шість місяців, по дві години у присутності наглядача) муж наполегливо повторював, що він побоюється за свій психічний стан, що йому здається неначе стіни камери зсуваються, що він, перебуваючи на повній самоті і без заняття, є позбавлений головної розваги інтелігентної людини в таких умовах — читання, і тому, що він не може зосередити своєї уваги, його мучить якийсь внутрішній неспокій. Він заявив мені, що від 1 липня починає голодівку з метою добитися переведення його до табору — на свіже повітря, до людей. Він вирішив голодувати безтерміново, доки не переведуть його до табору, або аж до смерті, бо він вважає краще вмерти, ніж збожеволіти.

”Мій муж голодує вже два місяці. Проте за весь той час я не маю

жодних вісток про нього. На мої намагання довідатись шонебудь, я чую відповідь: він почуває себе нормально, ніяких порушень закону в нього немає. Так відповідає мені начальник Владимирської тюрми і тюремний лікар. Але, як можна вірити, що людина, яка чотири роки перебуває у Владимирській тюрмі, що відома своїм гострим режимом, та яка хворіє на анемію і два місяці відмовляється від їжі, може почувати себе "нормально"?

"Я просила, щоб мені дали побачення з мужем, або хоч здалека показали його, щоб я переконалася, чи він живий, але мені відмовили. Я просила дозволу привести мужеві лікаря, якому я довіряю, але й це мені відмовили. І одне і друге нібито не дозволяється правилами тюрми. Алеж власне згідно з цими правилами в'язень має право написати листа раз у місяць. Однак ані в липні, ані в серпні я не одержала від мужа ні рядка.

"Відносно недавно, заступництво пана (Гайнріха) Белля допомогло у майже такому самому становищі Андрієві Амальрику. Тому й моя одинока надія на заступництво письменників світу, і тому також я прошу вас, пане голово, довести до їх відома в яких умовах знаходиться мій чоловік і підтримати моє прохання вашим високим авторитетом. Заздалегідь дякую вам. Рая Мороз — 27 серпня 1974 р."

Наспіли також з України такі інформації про долю українських політв'язнів та інші події:

Засуджена на 6 років ув'язнення Стефа Шабатура провела кількаденну голодівку, щоб запротестувати проти відмови львівських органів влади приписати її маму на її помешканні. У висліді голодівки доньки, місцеві власті обіцяли не викидати матері з помешкання доньки, але документу приписки їй досі не видали.

Одномісячна голодівка в'язнів Пермських таборів у травні і червні ц.р., у якій брав також участь Іван Світличний, послабила його здоров'я і підвищила ступінь його інвалідности, але незалежно від цього, його посилають на роботу.

Поганий є також стан здоров'я Ірини Калинець, яка востанне перейшла складну операцію.

Всупереч різним вісткам, Вячеслав Чорновіл і далі перебуває в Мордовських таборах.

Радянська влада загострює також репресії проти будь-яких виявів української самобутности. У Львові весною цього року власті не допустили відсвяткувати роковини Тараса Шевченка. Коли ж проти цього насильства появилися протестні листівки у Львівському університеті, органи КГБ провели арешти, після чого кількох студентів і викладачів усунули з університету.

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — Згідно з найновішими вістками з СРСР, Валентин Мороз продовжує голодівку, що він її почав ще 1 липня ц. р. "Я фізично слабкий, але морально сильний", — таку відповідь дав Мороз своїм приятелям, які висловили своє стурбування з приводу його одинадцятитижневої голодівки. Великою духовою підтримкою став для нього розголос у світі, що він його здобув своєю мужньою поставою.

Наспіли також інформації, що у зв'язку з проведеною у травні і червні ц. р. голодівкою політичних в'язнів Пермського табору примусової праці, органи КГБ почали слідство проти учасників цієї самооборонної акції. Таким чином готують новий процес, м. ін. проти українського в'язня Макаренка.

УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА ГРУПА В КАНАДІ

Михайло Сосновський

В останньому часі серед українців у діаспорі посилюється зацікавлення справами одного компактного поселення за кордонами України, такого, що могло б забезпечити повноцінне збереження усієї української групи і на базі якого можна б було з успіхом розвивати власну культуру, мову, а навіть вести власну політику. З різних міркувань на таке місце плянованого поселення окремі автори вказують Канаду, а зокрема канадську центральну провінцію Манітобу зі столицею у Вінніпегу.¹ Серед цих голосів відносно відокремлено звучить пропозиція, що її висловили керівники Українського Соціологічного Інституту в Нью-Йорку, щоб таким українським "світовим компактним центром" був таки Нью-Йорк, і його найближча околиця.

Як відомо, українці в діаспорі живуть розсіяні у яких двадцяти країнах. У шістнадцяти країнах мають у якійсь мірі наладане організаційно-культурне життя з надбудовою у формі Світового Конгресу Вільних Українців. З усіх поселень найсильнішими є тільки два — у США в Канаді. Найбільшою питомою вагою у країні поселення втішаються тільки українці в Канаді, на що склались різні причини, з яких найважливішими є такі:

а) Найкраще відсоткове відношення до загального числа населення Канади (2.7 процента);

б) Відносно компактне поселення у деяких провінціях Канади (11.6 процента у Манітобі, 9.3 процента у Саскачевані і 8.3 процента в Альберті);

в) Відносна стабільність окремих головніших скупчень і задовільно розбудована організаційна структура;

г) Офіційна політика країни базується на принципі культурного плюралізму та двомовності з уваги на досить

66 чіткий етнічний поділ, основою якого є етнічні групи англосаксів і французів та "третього етнічного чинника" — всіх інших етнічних груп разом, з яких складається одна третя всього населення Канади.

Враховуючи таку загальну ситуацію, варто трохи докладніше познайомитися з етнічною проблемою Канади, як вона віддзеркалюється в офіційних статистичних даних. Треба тут відразу ствердити, що з усіх країн, де є українські поселення, тільки в Канаді переписи населення перепроводжуються так, щоб одержати якнайдокладнішу картину етнічного складу країни. Незалежно від цього, є ряд студій, які дають можливість краще зорієнтуватися щодо складу канадського населення.

Переписи населення в Канаді відбуваються кожних десять років. Останній перепис відбувся в 1971 році і частинні висліди з нього були недавно опубліковані.² На основі цих саме даних постараємося у якнайдоступнішій формі дати картину українського поселення в Канаді мовою чисел і на цій основі поробити деякі узагальнюючі висновки.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ КАНАДИ

Загальне число населення Канади в 1971 році досягнуло 21,568,310 осіб. Дві етнічні групи є в Канаді домінуючими: англосакська (англійці, ірландці, шотландці та інші) з 9,624,115 осіб і французька з 6,180,120 осіб. Зasadничо, офіційна канадська статистика знає поділ на такі групи за їхнім походженням: з Британських островів — 9,624,115 осіб; з інших європейських країн (в тому й французи) — 11,139,800; з азійських країн — 285,540; інших (індіяни, ескімоси, негри та "неуточнені") — 518,850. Українців у Канаді в 1971 році було 580,660 осіб, або інакше 2.7 процента всього населення. У списку етнічних груп українці цим разом зайняли п'яте місце після англосаксів, французів, німців та італійців. У переписі з 1961 року українська група була на четвертому місці, тільки дещо випереджаючи італійців.

Таблиця ч. 1 показує етнічний склад населення Канади в 1971 році, а також розвиток окремих груп, починаючи з 1921 року.

Етнічна група	1921	1931	1941	1951	1961	1971
	(у тисячах)					
Канада	8,787,9	10,376,7	11,506,6	14,009,4	18,238,2	21,568,3
Европейці						
Англосакси *	4,868,7	5,381,0	5,715,9	6,709,6	7,996,6	9,624,1
Французи	2,452,7	2,927,9	3,483,0	4,319,1	5,540,3	6,180,1
Німці	294,6	473,5	464,6	619,9	1,049,5	1,317,2
Італійці	66,7	98,1	112,6	152,2	450,3	730,8
Українці	106,7	225,1	305,9	395,0	473,3	580,6
Голляндці	117,5	148,9	212,8	264,2	429,6	425,9
Скандінавці **	167,3	228,0	244,6	283,0	386,5	384,7
Поляки	53,4	145,5	167,4	219,8	323,5	316,4
Жида	126,1	156,7	170,2	181,6	173,3	296,9
Угри	13,1	40,5	54,5	60,4	126,2	131,8
Греки	5,7	9,4	11,6	13,9	56,4	124,4
Югослави ***	3,9	16,1	21,2	21,4	68,5	104,9
Чехи і словаки	8,8	30,4	42,9	63,9	73,0	81,8
Росіяни	100,0	88,1	83,7	91,2	119,1	64,4
Фінляндці	21,4	43,8	41,6	43,7	59,4	59,2
Бельгійці	20,2	27,5	29,7	35,1	61,3	51,1
Австрійці	107,6	48,6	37,7	32,2	106,5	42,1
Румуни	13,4	29,0	24,6	23,6	43,8	27,3
Литовці	1,9	5,8	7,7	16,2	27,6	24,5
Інші європейці	17,9	9,3	9,7	35,6	88,1	194,8
Азійці (разом)	65,9	84,5	74,0	72,8	121,7	285,5
Інші групи (разом)	153,4	157,9	189,7	354,0	462,6	518,8

РОЗМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРУПИ В КАНАДІ

Українці в Канаді поселені практично у всіх провінціях, на Юконі та на Північних територіях. Переважає зосередження у містах, зокрема величиною понад 100,000 мешканців. Згідно з статистичними даними, в 1971 році у містах Канади жило 435,330 українців (74,9 процента), при чому тільки у містах з понад 100,000 мешканцями жило разом 316,770 українців.* Загальне

*Тут включені англійці, ірляндці, шотляндці та "інші"

**Тут включені шведи, норвежці, ісландці і данці

***Тут включені серби, хорвати, словенці й інші групи Югославії

*Перепис з 1971 р. визначає "містом": 1) кожне інкорпороване місто, містечко і громаду з населенням 1,000 і більше осіб, 2) кожну неінкорпоровану

68 число українців, які жили у сільських місцевостях, виносило всього 145,330 осіб.

Коли розглядати розселення українців за провінціями, то найбільше українців поселилося в Онтаріо (159,880 осіб), і далі в Альберті (135,510 осіб), Манітобі (114,410 осіб) та Саскачевані (85,920 осіб). У провінціях такі три міста нараховують найбільше українських мешканців: Вінніпег (64,305), Едмонтон (62,650) і Торонто (60,755).

У таблицях 2 і 3 маємо точніший огляд розміщення української групи в Канаді.

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ГРУПИ В КАНАДІ

Щоб повністю усвідомити собі ситуацію на мовному відтинку в канадських українців, треба мати на увазі цей засадничий факт, що на всіх 580,660 українців, які в 1971 році жили в Канаді, 474,250 народилися вже в цій країні і становлять третє і четверте покоління. Осіб, які народилися поза Канадою, в основному на Україні, у час перепису було ще 106,410, тобто 18 відсотків загального числа канадських українців.

Перепис виявив, що серед українців Канади є виразна тенденція до мовної асиміляції по лінії панівної — англійської мови і ця асиміляція зайшла так далеко, що аж 48.5% всіх українців подали англійську мову як свою матірню мову, а тільки 48.9% подали як свою матірню мову — мову українську. Набагато гірше виглядає справа, коли йдеться про розговірну мову. У цьому випадку 76.1% українців користуються дома тільки англійською мовою, 0.5% — французькою, 0.6 — іншими мовами, а тільки 22.8% українською мовою. Коли ж йдеться про декларативне становище щодо офіційної мови, то 93.6% вибрало англійську мову, а 0.2% — французьку. Таке відношення стосується з відносно незначними відхиленнями і чоловіків і жінок.

У конкретних числах справа мови виглядає так, що на 580,660 тисяч українців в Канаді тільки 309,890 осіб подали українську мову як свою матірню мову. У щоденному житті

місцевість, яка має населення густотою не менше 1,000 осіб на 1 кв. милю. Всі інші населені пункти перепис вважає як "сільські".

Т а б л и ц я 2

Українці у провінціях, міських і сільських громадах, 1971 р.
(у тисячах)

	Заг. число населення	місто	село	Число українців	місто	село
	21,568,3	16,436,8	5,131,4	580,6	435,3	145,3
Пр о в і н ц і ї						
Львівська	788,9	448,2	340,7	2,3	1,8	0,4
Волинська	6,027,8	4,869,8	1,157,9	20,3	19,4	0,8
Рівненська	7,703,1	6,349,8	1,353,2	159,9	145,6	14,2
Житомирська	988,2	687,7	300,4	114,4	78,7	35,6
Київська	926,2	492,4	433,7	85,9	45,6	40,2
Чернігівська	1,627,9	1,198,7	429,1	135,5	95,1	40,3
Сумська	2,184,6	1,657,0	527,5	60,1	47,1	12,9
Черкаська	1,321,4	732,7	588,3	2,3	1,6	0,6

Українці у більших містах Канади, 1971 р.
(у тисячах)

Місто	Всіх Мешканців	Українців	Процентове відношення
Вінніпег	540,3	64,3	13.5
Едмонтон	495,9	62,7	12.6
Торонто	2,628,1	60,8	2.3
Ванкувер	1,082,4	31,1	2.9
Монтреаль	2,743,2	18,0	0.7
Калгарі	403,3	15,9	3.9
Саскатун	126,6	14,4	9.1
Тандер Бей	108,4	10,9	9.7
Ріджайна	139,4	8,7	6.3
Віндсор	258,6	6,9	2.5
Судбури	155,4	5,6	3.6
Оттава	602,6	5,4	3.0
Сан Кетеринс	109,8	5,2	4.7
Ошава	91,6	4,3	4.6
Лондон	286,3	3,4	1.2
Кіченер	226,8	3,2	1.9
Вікторія	195,9	2,6	1.3
Йорктон	13,4	4,0	29.9
Принс Альберт	28,5	2,9	10.3
Брендон	31,3	2,8	8.7

української мови, як мови розговорної, зокрема дома, в 1971 році вживало 132,535 осіб, 441,935 осіб вживало виключно англійської, а 2,705 осіб — французької мови. 3,485 осіб користувалися іншими мовами, яких у переписі не уточнено. Цікаво тут буде відзначити, що перепис виявив 10,145 українців, народжених за межами Канади, які подали англійську мову як свою матірню мову, 470 осіб подало мову французьку, а 5,820 осіб — "іншу мову". Тільки 89,980 осіб подало українську мову як мову матірню. Іншими словами, українську мову як матірню мову подало крім 89,980 народжених за межами Канади ще 219,910 осіб, які народилися в Канаді.

У поданих нижче таблицях ми постараємося краще зілюструвати ситуацію на мовному відтинку серед канадських українців.

Мова українського канадського поселення, 1971 р.

Загальне число українців — 580,660

1) Матерня мова		У процентах
Українська	283,660	48.9
Англійська	281,665	48.5
Французька	3,270	0.6
Інша	12,065	2.1
2) Розмовна мова дома		
Українська	132,535	22.8
Англійська	441,935	76.1
Французька	2,705	0.5
Інша	3,485	0.6
3) Офіційна мова*		
Англійська тільки	543,430	93.6
Французька тільки	1,140	0.2
Англійська і французька	24,745	4.3
Ані англійська, ні французька	11,345	2.0

ПРО ЩО ГОВОРИТЬ СТАТИСТИКА?

Мова канадської статистики, коли йдеться про її демографічний аспект — виразна і вона дає чимало матеріалу для висновків, що стосуються також й української етнічної групи в Канаді. На деякі моменти ми вже звертали увагу при табуляції стосовного матеріалу. Тепер постараємося зробити точніші підсумки.

Найперше, що впадає у вічі, це постійний ріст української групи в Канаді пропорційно до росту всього населення країни. Українці не збільшили свого стану посідання у відсотковому відношенні до всього населення Канади, вони дещо втратили, коли йдеться про місце серед етнічних канадських груп, але за час останнього півстоліття, тобто від 1921 року по 1971 рік, число українців збільшилося з 106,700 до 580,600 осіб, тобто дещо

*Офіційними (урядовими) мовами в Канаді є дві: англійська і французька і тому в Канаді говорять про офіційну "двомовність".

Т а б л и ц я 5
Мова українців, 1971 р.

	I. Народжених у Канаді (Число: 474,250 — 82%)		II. Народжених поза Канадою (Число: 106,410 — 18%)	
	Процент:		Процент	
1. Матерня мова				
Українська	193,685	40.9	89,980	84.4
Англійська	271,515	57.3	10,140	9.5
Французька	2,800	0.5	470	0.4
Інша	6,250	1.7	5,820	5.7
	474,250	100.0	106,410	100.0
2. Розмовірна мова дома				
Українська	62,485	13.1	70,050	65.8
Англійська	408,450	86.3	33,490	31.4
Французька	2,255	0.4	450	0.4
Інша	1,060	0.2	2,420	2.4
	474,250	100.0	106,410	100.0
3. Офіційна мова				
Англійська тільки	451,850	95.5	91,580	86.1
Французька тільки	745	0.1	395	0.3
Англійська і французька	19,360	4.0	5,380	5.0
Ані англійська, ні французька	2,295	0.4	9,055	8.6
	474,250	100.0	106,410	100.0

понад п'ять разів, в той час, коли населення Канади в цілому збільшилося тільки на два з половиною разів.

Недоліком нашого росту в Канаді і збільшення числа нашої групи було те, що за цих останніх 50 років ми не зуміли оформити в одній з канадських провінцій такого компактного поселення, яке мало б всі дані на те, щоб зайняти в даній провінції ключеву позицію, а разом з цим поліпшити позицію

Ступінь збереження української мови у провінціях з більшим числом українського населення, 1971 р.

Народжені в Канаді

	(Онтаріо (115,165))	Манітоба (97,305)	Саскачеван (74,795)	Альберта (117,250)	Бр. Колумбія (52,835)
1. Матірна мова					
Українська	36,950	50,285	39,225	49,280	12,450
Англійська	75,765	45,715	34,400	66,550	39,505
Французька	620	255	130	40	100
Інша	1,830	1,045	1,035	1,160	815
2. Розговірна мова — дома					
Українська	12,485	18,685	14,550	12,825	1,485
Англійська	101,970	78,370	60,050	104,215	51,240
Французька	325	60	45	60	15
Інша	390	195	150	125	95
3. Офіційна мова					
Англійська тільки	108,315	94,520	73,015	114,775	51,570
Французька тільки	100	15	5	25	10
Англійська і французька	6,155	2,180	1,315	1,995	1,220
Ні англійська, ні французька	590	595	455	430	35

Народжені поза Канадою

	(44,710)	(17,105)	(11,130)	(18,280)	(7,310)
1. Матірна мова					
Українська	37,270	15,365	10,055	15,900	5,140
Англійська	4,485	1,160	665	1,580	1,460
Французька	110	55	10	15	15
Інша	2,850	525	395	765	700
2. Розговірна мова — дома					
Українська	29,375	12,385	8,200	11,890	2,840

74	Англійська	13,960	4,460	2,805	6,120	4,265
	Французька	60	30	5	20	15
	Інша	1,320	240	120	265	195

3. Офіційна мова

Англійська	40,110	14,675	9,345	15,920	6,860
Французька	60	10	15	5	5
Англійська і французька	2,075	365	95	255	160
Ні англійська, ні французька	2,470	2,075	1,675	2,095	285

українців як етнічної групи в Канаді. Приклад провінції Квебек говорить аж надто промовисто про те, що означає і яку вагу має компактне поселення етнічної групи для її збереження, розвитку і ролі в загальнокрайовому масштабі. Очевидно, це зв'язане вже з плянковою політикою поселення, на яку ми досі не могли спромогтися.

Теоретично така можливість для української (й іншої більшої етнічної групи в Канаді) існує і навіть може бути реалізована, якщо б, як писав недавно проф. І. С. Коропецький, ми мали опрацьований відповідний плян і були готові його здійснювати не тільки силами українців у Канаді, а й притягнувши ще видатну нашу людську резерву з інших країн в діяспорі. Таку можливість бачимо на основі статистики, яка показує, що в тих провінціях, де українці відсотково найсильніші (Манітоба, Альберта, Саскачеван) можна відносно легко збільшити нашу питому вагу, що могло б відіграти в історії українського поселення в Канаді й вирішальну роль.

Наслідком українського розпорощення по всіх провінціях Канади, зокрема тенденції останніх двох десятиків років покидати т. зв. прерійні провінції і поселюватися в Онтаріо, найбільшій канадській провінції щодо населення, українці послабили свої позиції, ставши жертвою прискіреної асиміляції. Збільшування нашого числа в Онтаріо нічого позитивного нам не дасть, бо відсотково ми у цій провінції завжди будемо на самому майже дні. Це саме стосується Британської Колумбії і Квебеку.

Примітка: Числа в дужках вказують на загальне число українського населення в даній провінції, народженого в Канаді, або поза її межами на 1971 р.

Т а б л и ц я 7
Ступінь збереження української мови у великих містах Канади, 1971 р.
Народжені в Канаді

	Вінніпег (53,625)	Едмонтон (55,150)	Торонто (39,505)	Ванкувер (26,955)	Монтреал (11,245)
МОВА					
	24,605	22,310	14,545	6,355	4,505
	28,235	32,185	24,165	20,210	5,325
	210	165	75	55	1,120
	575	490	720	335	295
ІННА МОВА — ДОМА					
	6,940	4,660	6,140	805	2,315
	46,655	50,420	33,125	26,100	7,510
	35	30	55	20	1,335
	95	40	185	30	85
ІННА МОВА					
	52,015	54,040	36,930	26,320	5,145
	5	10	25	10	420
	1,410	960	2,190	620	5,505
ІНКА, ІЗЬКА					
	195	145	360	10	165

Народжені поза Канадою

	(10,685)	(7,495)	(21,250)	(4,170)	(6,800)
ОВА	9,585	6,550	18,245	2,990	5,560
	710	765	1,785	810	565
	35	15	50	5	190
	355	255	1,150	370	485
МОВА — ДОМА	7,470	4,905	15,145	1,645	4,915
	3,020	2,535	5,495	2,410	1,400
	20	—	25	10	270
	175	60	590	105	225
ОВА	9,415	6,780	18,825	3,975	3,970
	5	5	50	5	265
	270	480	1,075	70	2,165
	995	580	1,310	120	405

Для кожного мусить бути ясным, що наша група знаходиться напередодні суцільної мовної асиміляції і що це матиме далекойдучі наслідки для дальшого розвитку у цій країні нашої культури і нашого способу життя. Треба до кінця усвідомити собі цей факт, що в 1971 році 86.3 процента українців Канади вживали вже англійської мови, як розговорної у своїх домах. У тому ж часі було ще кругло 18 процентів українців, народжених за кордонами Канади, головню на Україні. Цей процент буде прискішено знижуватися з уваги на вік цієї групи людей, з якої рекрутувалося основне число тих, які у щоденному житті користувалися українською мовою. На сьогодні є вже кругло 60 процентів осіб українського походження, які подали, що їхньою рідною мовою є мова англійська. Треба враховувати, що найближчий перепис в 1981 році розкриє перед нами ще критичнішу картину асиміляції нашої групи і таку дуже реальну можливість треба мати вже сьогодні на увазі.

НЕМИНУЧИЙ ПРОЦЕС

Вважаємо, що асиміляція української групи в Канаді, подібно як української групи в США, — є неминучим процесом у тому розумінні, що не зважаючи на всі зусилля, не можна буде повернути вживання української мови у поточному житті, і разом з цим скріпити та зберегти панівну в нас досі систему цінностей на полі організаційному, культури, церковно-релігійному тощо. Очевидно, маємо тут на увазі "конвенціональні" засоби і методи, хоч і стосовані у нас з деяким успіхом, але ж які себе не виправдують на довшу мету. Це стосується до теперішньої нашої організаційної структури в Канаді, виховання молодого покоління, шкільництва, Церкви, засобів масової комунікації, коротко всіх ділянок нашого суспільного життя.

Чи допомогли б "радикальні" заходи в тому напрямку, що їх ще в 1965 році запропонував Роман Ільницький, пишучи про "Призначення українців в Америці", а сконкретизував у невеликій статті І. С. Коропецький, намагаючись дати відповідь на питання "Чому саме Манітоба?" Мова тут про спрямування українців на масове поселення у Манітобі з пляном утворити там компактне поселення, яке б не тільки реставрувало своє українство, а й на завжди його зберегло.

Треба відзначити правильність теоретичного з'ясування проблеми І. Коропецьким з уточненням двох альтернатив, перед якими знайшлося українство в Канаді, і навіть у всій діаспорі. З

78 одного боку, перед нашою етнічною групою неминуча національна смерть, з другого — "візія" української "оази" в Манітобі, для заіснування якої все таки існують, як твердить згаданий автор, реальні передумови. Покликаючись на приклад еміграцій інших і давніших за українську етнічних груп, І. Коропецький пише, що "нема причини не вірити, що подібною не буде доля української еміграції в ЗСА чи Канаді, тим більше, що почуття національної свідомости багатьох її членів дуже слабе". Це правда і це найкраще ілюструють статистичні дані останнього перепису в Канаді. Коли ж так, то тоді залишається друга можливість — "компактне поселення", як одинока розв'язка питання нашого майбутнього. На думку І. Коропецького, для цього найкраще надається провінція Манітоба, де під сучасну пору є понад 11 відсотків мешканців українського роду, тобто існує найкраща у світі, поза Україною, людська база.

В житті, однак, буває так, що навіть найкраща теоретично розв'язка не завжди може бути застосована на практиці з огляду на цілий ряд моментів об'єктивного і суб'єктивного порядку. Не пересуджуючи цього питання щодо його меритум, ні не аналізуючи глибше окремих конкретних пропозицій, ми тільки відзначимо, що без уваги на все, українська громада в цілому (народжені в Канаді і поза її межами) психологічно не є готова до такого зусилля. Зокрема не є готова, що є найбільшим курйозом з цього погляду, та частина нашої громади, яка на сучасному етапі ще творить головне ядро українського організованого життя, і його фактично очолює. Мова тут про українців, народжених поза Канадою, в основному на Україні. Поминаючи окремі особи, цій власне частині бракує справжньої "візії майбутнього", яку заступають всякі короткотривалі паліятиви, з допомогою яких ця група сподівається забезпечити наше поселення в Канаді. Така ситуація і факт, що заіснувала прірва світоглядного та ідеологічного порядку між поколінням імігрантів і їхніми тут народженими нащадками, яким ці імігранти, а зокрема їхній громадський провід, повинні були б передати таку "візію майбутнього" — примушують оцінювати наші вигляди з деякою мірою скептицизму.

Для всього нашого плянування на майбутнє, яке б воно не було і які заходи ми не думали б стосувати, мусимо приймати неминучість асиміляційного процесу і всіх тих його наслідків, що їх ми спостерігаємо вже сьогодні і з якими у ще більшій мірі матимемо справу завтра. Це незвичайно ускладнює ситуацію, але без цього ми будемо будувати практично на піску, без

справді твердої і надійної, а що найважливіше — життєвої — бази. 79

Українська група в Канаді і її окремі елементи, схоплені статистично, вимагають якраз тепер ґрунтовного фахового вивчення, щоб можна було думати про українську політику в Канаді, яка не була б, як досі, політикою "побожних бажань", але політикою, що стисло відповідала б потребам і вимогам цілої країни і нашої групи.

Джерела:

1. Р. Льницький, *Призначення українців в Америці*, Нью-Йорк, 1965.
2. І. С. Коропецький, "Чому Манітоба?", *Свобода*, 16-17 серпня 1974.
3. І. Тесля, "Українці Канади в 1971 році", *Український Самостійник* ч. 4-5, 1974.
4. Canada. Census 1971, Population (Ottawa: Information Canada, 1973-74), v. 1, pt. 3-4 (Ethnic groups and language by ethnic groups).

ЗАПІЗНЕНА ЛОБОВА АТАКА АНТИНАУКИ

Омелян Прицак

*Ці давні сховища у глибині лісів
Стрільці звать маточник. В звіринній тій
столиці
Як бачимо, живуть віддавна тасмниці.
Ведмедю, дурнику! Якби ти там сидів,
То Войський би тебе повік не прослідив.*

Адам Міцкевич, *Пан Тадеуш*, у перекладі Максима Рильського, книга четверта.

У пропам'ятному минулому 1973 році, завдяки подиву гідній жертвенності восьми тисяч членів української громади нашої країни поселення, закінчився перший етап творення українського наукового осередку в Гарвардському Університеті. Сумою одного мільйона та восьми сот тисяч доларів встановлено на вічність — уперше в історії української науки — три катедри, по одній для основних гуманістичних дисциплін: української історії, української літератури та українського мовознавства.

Свідома історичної ваги свого подвигу, який заслужено викликав признання культурного світу, передова частина нашого суспільства й надалі докладає усіх зусиль, щоб зміцнити й розбудувати отой свій науковий осередок, який становить складову частину найстаршого та найкращого американського університету.

Почалася збірка на вивінування Українського Наукового Інституту, яка за минулий рік — не зважаючи на те, що в році століття НТШ та другого СКВУ не велося ніякої спеціальної кампанії — перевершила суму півмільйона доларів готівкою.

Уперше в історії української філантропії ми здобули в особі п. Володимира Юрковського з Нью-Йорку мецената, що

подарував для української науки суму сто сорок однієї тисячі доларів, себто всі заощадження його трудяшого життя.

Появилася ще друга гідна подиву категорія — "мецената на рати", як його дуже вдало окреслив редактор О. Гайський. Доктор медицини Євген Омельський із Клівленду перервав свою заслужену емеритуру і пішов знову працювати до лікарні, щоб увесь свій "додатковий" заробіток у сумі однієї тисячі доларів квартално жертвувати на УНІГУ.

Як тільки почалася творити катедра української історії, видатний український археолог Ярослав Пастернак подарував українському Гарвардові свою бібліотеку та свій повністю збережений науковий архів разом з матеріалами та щоденниками усіх своїх археологічних розкопів. Цей унікальний у своєму роді скарб всеукраїнської науки став стимулом для молодого гарвардського археолога Уляни Климишин перейти від південно-американської археології, що дала їй змогу вивчити практику археологічного розкопу, до археології України. Панна Климишин, яка цього літа закінчить свою дисертацію, стане в 1974-75 академічному році офіційно членом Українського Наукового Інституту, щоб вивчити науковий світ Ярослава Пастернака.

Відомий бібліофіл і пластовий діяч, редактор Михайло Бажанський пожертвував Українському Науковому Інституту свою унікальну бібліотеку (понад 12 000 томів, у тому числі низку "білих круків"), цінний пресовий архів українського культурного життя за роки 1945-73, та.... себе самого. Передавши плід свого життя українському Гарвардові, редактор Бажанський вирішив протягом року, який він сам окреслив "відпусткою", продати свою посілість у Детройті та поселитись на постійно близько Гарварду, щоб як добровільний співробітник бібліотеки УНІГУ помагати своїм досвідом фахово скаталогувати свої збірки та їх науково опрацювати.

Цілий ряд інших любителів книги передало свої збірки повністю або частинно Українському Науковому Інституту. На цьому місці згадаємо тільки покійних уже д-ра Григорія Дмитрова з Рочестеру, інж. Івана Лучкова з Торонта, як також проф. Михайла Лисогора, що живе в Нью-Йорку. Можна сміло сказати, що тільки завдяки тому, що плодюча українська земля видала і видає таких жертвених колекціонерів, які розуміють, що усі рідкісні українські видання повинні належати всій українській спільноті і знайти під фаховою опікою в центрі

82 українознавчих досліджень, наша культура могла встояти проти всіх ударів злої долі.

Не можна тут не згадати українських мистців, які подарували Українському Науковому Інституту свої твори, щоб прикрасити цей осередок нашої культури. Перед тут веде, як завжди в нашій культурній справі, Яків Гніздовський, кілька-надцять дереворитів якого оздоблюють стіни Інституту. Скульпторка, дочка відомого письменника 20-их років Сергія Пилипенка, Мір тала Бентов, подарувала Інституту дві різьби; одна з них, погруддя її батька, є початком галерії українських культурних діячів. П. Шонк-Русич із Нью-Йорку пожертвував збірку своїх емалій.

Але найбільша цінність українського Гарварду це молоде покоління висококваліфікованих українських учених, яке постійно кожного року поповнюється (і буде поповнюватися) новими студентами, яких добирається дуже уважно, між іншим, із найкращих випускників щорічної (від чотирьох уже років) літньої школи українських студій Гарвардського Університету.

В обличчі таких позитивних досягнень почали ні з цього ні з того появлятися безпідставні і злобні атаки на український Гарвард.

Тільки встигла повернутися з Гарварду додому з піднесеними серцями група кількох сот меценатів, запрошених президентом університету проф. Дереком К. Боком, щоб взяти участь у прилюдному захисті першої докторської дисертації з історії України в Гарвардському Університеті, як почалася лобова атака на цього молодого адепта української історії. Замість бути гордими з того, що молодий учений блискуче вив'язався зі свого завдання перед міжнародною колегією видатних спеціалістів, представники нашої "чорної ради" про-вокаційним методом зліпили неймовірну "антиукраїнську" аферу: нібито молодий учений мав "продати" ворогові одну епоху нашої історії, так начебто історичну епоху можна продати як ковбасу або горілку.

Крім того, почали появлятися "репортажі" про "Світла й тіні українських студій у Гарварді", автори яких, проявляючи свою неспроможність розуміти на чому полягає творення бази для наукової праці, навіть не вважали за доцільне приїхати до Гарварду, щоб на місці приглянутися такій важливій справі та інформувати з першої руки.

До сумнівної вартости "китиці" нападів на український

Гарвард долучилася обширна стаття ветерана самоосвіти 83 колишніх галицьких "радикалів" д-ра Матвія Стахова.*

Можна було б промовчати цю курйозну появу, якщо б д-р Стахів не пов'язував свого імени з Науковим Товариством ім. Шевченка, яке колись у Львові було неофіційною Українською Академією Наук, й американський Відділ якого д-р Стахів за свого головування довів до повного розкладу, що наявно виявилось під час святкування ювілею Товариства.

2

Шукаючи зачіпки, д-р Стахів прочитав у англомовних *Вістях Гарвардських Українських Студій* (том 5, ч. 3)** список викладів і семінарів на 1973-74 академічний рік (чомусь у нього це вийшло як 1974-75 рік), де він знайшов, між іншим, інформацію про те, що п'ять професорів ведуть семінар присвячений *Повісті Времених Літ*. Очевидно, замість поцікавитись тим небувалим фактом, що, мабуть, уперше в історії дослідів тієї знаменитої пам'ятки нею зайнялася група вчених — видатних спеціалістів від усіх можливих аспектів її вивчення (акад. Ігор Шевченко — візантійський аспект, проф. Горас Лянт — церковно-слов'янський аспект, проф. Михайло Лесів — історія української мови, проф. Едвард Кінан — східноєвропейська історія, автор цієї статті — арабо-перські та старосєврейські джерела, тюрко-алтайський степ та староскандінавський світ), він, д-р Стахів, ударив у барабан, що "цей професорський комітет Гарвардських Українських Студій наперед визнає перлину історіографії княжого періоду України не-українським літературним твором, а московським, бож приймає московську вимову твору українського літописця".

В чому властиво справа — може спитати читач. Поперше, д-р Стахів не прочитав докладно *Вістей Гарвардських Українських Студій*.

Семінар про *Повість Времених Літ* поява не нова. Він був започаткований ще у 1973 році, як про це подали *Вісті* (том 4, ч. 6): "В цьому семестрі включено у програму Українських Студій Гарвардського Університету новий некредитований семінар. Ведений проф. Прицаком, семінар про *Повість Времених Літ*

*Матвій Стахів, "Як Гарвард навчає про Княжу добу в історії України". *Америка*, рік 63 (Філядельфія 1974), ч. 112 (15 червня); ч. 113 (18 червня); ч. 114 (19 червня); ч. 116 (21 червня).

**Між іншим, *Вісті* (Newsletter) не є офіційним органом Комітету, редактованим його членами, але інформативним бюлетенем, видаваним за підписом адміністративного секретаря Інституту.

84 займається інтенсивно текстологічними проблемами отого головного історичного і літературного джерела ранньої української історії" (the Seminar on Pověst' Vremennyx Let will undertake an intensive textual study of the major historical and literary source of the early Ukrainian history).

З вище сказаного неупереджений читач виразно бачить, куди в Гарварді включають *Повість Времених Літ!*

Подруге, що стосується передачі староукраїнської форми слів "повість" та "літ", на основі яких д-р Стахів побудував свою "гарматну" атаку, мовляв, український Гарвард "віддав Московії основну добу славної княжої державности України-Руси" (і, тут додамо, оцю "передачу" використав п. Стахів для того, щоб у чотирьох номерах газети "пописатися" своїм незнанням проблем історії української мови), то тут просто велике непорозуміння.

Д-р Стахів не знає, що у філології існує кілька способів передачі писаного тексту з одного алфавиту на другий. Це може бути, поперше, фонетична транскрипція, цебто подання точної вимови. Така метода стосується головним чином тоді, коли маємо діло з живими мовами, вимова яких є добре відома. У випадках передачі текстів, писаних давніми мовами, вживається т. зв. транслітерація, в якій на засаді реляції один до одного, для кожного знаку оригінального тексту вживається окремий знак. Справа конкретної вимови даного знаку тут не відіграє основної ролі; вона, очевидно, може становити предмет спеціальних дослідів. У староукраїнських пам'ятках виступає, м. ін., буква "ять" (ѣ). Коли передається літературний текст з часів Київської Руси без спеціальних цілей досліджувати тодішню правдоподібну вимову (якої очевидно не можна перевірити, бо ж не маємо магнетофонних записів з того часу), для того міжнародна славистична наука вживає знак *ě*, тобто *e* з гачком на верху, щоб відрізнити "ять" від *e* (російська вимова *e*), а також від *i*, *ii* та *u*, для яких церковнослов'янський алфавит мав окремі букви.

У звіті *Vicmei* за січень-лютий 1974 р. (том 5, ч. 3) у першому слові, цебто у *Pověst'*, випав при друкуванні гачок над *e*, який однаке залишався над *e* у слові *lēt*. (Цього д-р Стахів не завважив). Правильну транскрипцію назви (вживану Комітетом) читач міг уже знати з попереднього числа *Vicmei* (том 4, ч. 6), де 5 разів "гачки" є точно подані на своєму місці. Кожен працівник пера знає про існування друкарських чортиків. Ось у першій статті д-ра Стахова є їх безліч. Згадати б тільки роки 1974-75, замість 1973-74, *let* замість *lēt*, *Hunt* замість *Lunt*, і т. д.

Бачимо, як неймовірна ігноранція дозволяє кол. голови

Американського НТШ зневажати великий твір свідомої частини нашої спільноти, висисаючи з пальця татарські вісті про зраду українського Гарварду. (У нормальних університетах студенти гуманістичних наук знайомляться з питанням транскрипції та транслітерації вже під час першого семестру).

3

Я міг би фактично на тому й закінчити свої міркування на тему "відкрити" д-ра Стахова, якби його еляборат не був майже клясичним прикладом способу думання нашої "антинауки".

Але, насамперед постараюся пояснити коротко цей термін "антинаука", що його мушу провадити в обіг.

Процес творення національної науки, як і процес формування національної окремішності, проходить через декілька фаз. Першу фазу можна коротко окреслити як період негативної реакції. У випадку початку формування національної окремішності це явище починається вже (а в нас часто і кінчається) на рівні племені, села чи волости. Дана спільнота дуже чутливо і цілком спонтанно реагує негативно на все, що відмінне, що чуже. Тільки свої власні "правди", навикки, звичаї та обряди мають для неї позитивну і виключну вартість. Коли це явище перенести у площину науки — якщо можна взагалі тут вживати цього терміну, з іншого культурного круга — дістаємо те, що я називаю "антинаукою". "Антинаука" не існує сама собою. Вона не має жодного позитивного пляну, ніяких своїх центральних завдань. Вона є тільки негативною реакцією ("анти-") на дію науки, яку створили інші.

Найважливішою її зброєю є не дослід, а магія слова. Коли взяти приклад із медицини, то тут "антинаука" стоїть на рівні знахарства, шаманізму. Вистачає формула знахаря. Провадити довголітні спеціальні дослідни, робити складні експерименти — це все чуже такій стадії думання. В усіх випадках вистачає чародійна формула та бубон шамана.

У випадку *Повісти Времених Літ* справа для д-ра Стахова надзвичайно проста, дарма, що ведучі філологи й історики багатьох культурних націй після понад двох сот років дослідів у багатьох випадках дійшли тільки до провізоричних вислідів, залишаючи майбутнім поколінням спеціалістів вияснити численні "темні місця" пам'ятки.

Хоч текст *Повісти* писаний вісімсот п'ятдесят років тому, і мовою, правда, слов'янською, але все таки не новоукраїнською, мовою, що має свої притаманності (у багатьох випадках інші,

86 ніж у системі сучасної української мови та її фонетиці), свою граматику, своє слівництво, хоч кожній думаючій людині мусліло б бути ясно, що не вивчивши отих мовних аспектів та реалій життя нашого вчасного середньовіччя — український читач стає перед грамотою запечатаною семи печатами — усе це не важливе для д-ра Стахова.

Навіщо морочити собі голову усталюванням тексту *Повісти*, пощо видавати її текст або український переклад. Правда, усі культурні народи вже це зробили. Не тільки росіяни чи поляки, німці, французи чи англійці, але навіть японці вже переклали на свої мови і видали нашу *Повість*. Ми без перекладу все розуміємо, бо маємо магічну формулу д-ра Стахова. Навіщо витрачувати час і гроші, які можна вжити для кращих цілей, наприклад, на видавання брошур для свого власного увіковічення і прославлення.

Усе ж бо зводиться до того, щоб "правильно", правдиво по-українському вимовити кілька букв: *ять* як *i*, *є* як *r* і т.д. Тоді всі проблеми маємо розв'язані! Бож завданням української "антинауки" не є дослід, а магія "анти": одиноке, що потрібне, це — магічною формулою показати "анти"-російськість даної пам'ятки.

П. Стахову ніколи, очевидно, не прийшло до голови, що поняття української мови відноситься не тільки до новоукраїнської мови, з її літературною формою і (все таки) діалектними різновидами, але також до цілого нашого мовного минулого. Українським є не тільки *i*, але і його предки, а саме давнє "*ять*" (все одно, як його практично різні старі діалекти вимовляли) та давнє *o* чи *e*. Факт, що російська мова могла задержати деякі явища, які нагадують староукраїнські, не робить тих явищ на українському мовному ґрунті із своїми власними синхронними та діяхронними системами — явищами російськими! Отже, українське *i* має право мати своїх власних українських предків, дарма, що внук, власне звук *i* не може і не повинен бути ідентичним зі своїм дідом, у даному випадку "*ять*". Але все те є мало зрозуміле та чуже для не-історичного мислення нашої "антинауки" та її речника д-ра Стахова.

На базі мовознавчих "відкрить" д-ра Стахова можна було б доказати на основі форми прізвища російськість не тільки Михайла Грушевського, а навіть самого Дмитра Донцова. Бож відомо, що російським *e* та *o* у закритих складах відповідає українське *i*. Тому по-російському маємо Донцов, якому відповідає українське Донців.

Для знахарів не має значення, що писали дані діячі (хто тратив би на те час!), а все у них зводиться до магії букв, вживаючи отже методи д-ра Стахова, треба було б викинути з українства Грушевського і Донцова. Бо, якщо б вони були "ширими" українцями, вони б писали прізвище по-українському, отже не Грушевський з *e*, або Донцов з *o*, а з чисто українським і національносвідомим *i*: Грушівський, Донців!

4

Друга, позитивна фаза творення науки є цілком іншої натури. Вона не спонтанна, але, так би мовити, пляново насаджена. Вона не може заіснувати з нічого, а на базі досвіду попередника. Вона, ця позитивна фаза, починається — як і все вище життя на лоні вже існуючої "матері". Наша секулярна (західноєвропейського типу) українська наука почала своє життя у другій чвертині дев'ятнадцятого століття як "ембріон" імперської Санкт-Петербурзької науки, що у свою чергу була дитиною французько-німецької науки. Михайло Максимович (1804-1873), перший ректор Київського університету та ініціатор нової української науки, цілком свідомо діяв саме в тому напрямі, встановивши наш "ембріон". Діяльність Володимира Антоновича (1834-1908) можна окреслити як "зародковий розвиток" української науки.

Перетяти пуповину було завданням Михайла Грушевського (1866-1934). Він це зробив надзвичайно вміло, гідно й обережно. Створивши базу для окремої національної науки, він про це отверто і чесно (без якихось хитрувань) довів до відома Імператорській Академії Наук. Запевнивши незалежне існування "дитини", він дав їй можливість кормитися молоком "матері". Грушевський дуже уважно слідкував за розвитком російської науки, використовуючи її, але і доповнюючи там, де це було потрібне, для своєї будови. Привчивши ясным плянуванням свою "дитину" робити перші кроки, він співробітничав з російськими науковими виданнями, був членом російських наукових інституцій (був навіть обраний в 1929 році дійсним членом російської Академії Наук — в той час СРСР) і дбав про те, щоб російські вчені були познайомлені з поступами нової української науки.* У провідних російських академічних журналах постійно появлялись по-російському його річні звідомлення, дбав теж

*Цікаво пригадати, що Грушевський написав свою популярну *Ілюстровану історію України-Руси* українською мовою, але свій університетський курс *Очерк історії українського народу* видав (двома виданнями у Ст. Петербурзі, 1905 і 1906) мовою... російською!

88 Грушевський про те, щоб окремі томи його *Історії України-Руси* появлялися також у паралельних російських перекладах. Саме тому, що завдяки Грушевському нова висока українська наука встигла в короткому часі, вже до 1917 р. спопуляризуватися серед російської науки (а через її посередництво була відома світовій науці) могла стати незаперечним фактом навіть в імперським (і світовім) масштабі, більшовики не можуть цього Грушевському подарувати. Тому сьогодні, якщо й мусять згадувати його ім'я, додають відповідну негативну "релігійну" формулу.

Коли почали кластися підвалини під Гарвардський український науковий осередок, для мене було ясно, що тут треба продовжувати традиції творців високої української науки, незалежно від того, що на еміграції збереглися ще діячі періоду "антинауки".

Після того, як перетято пуповину, в центрі уваги повинна бути не "матір", а "дитина". Українська наука має свої потреби цілком незалежно від того, як до цих потреб ставиться і як на них реагує російська наука.

"Антинаука" у своїй примітивності не добачає, що в її системі немає місця на окрему українську науку. Усі свої сили і дії вона спрямовує на реакцію "анти" у відношенні до російської науки, без огляду на те, що окрема українська наука, щоб існувати, мусить мати свою ціль і свої потреби — незалежно від акцій російської науки.

Коли це порівняти до вживаного нами у цій статті прикладу відношення "матері" — "дитини", то воно вийшло б так: уся увага звертається на реакцію "матері", про "дитину" пригадують собі лише для того, щоб показати, що вона не ідентична з "матір'ю". Але забувається при цьому, що, щоб "дитина" (особливо коли їй уже понад сімдесят років) існувала, вона мусить дістати корм, опіку і можливість власної дії, без яких неможливе не тільки самостійне існування, але й існування взагалі. А крім того, "антинаука", для якої історизм і дійсність не існують, продовжує без перерви забаву в перетинання пуповини.

5

При дружній допомозі моїх колег, членів Комітету Українських Студій, я встановив систему пріоритетів у науковій та викладацькій праці нашого осередку. Також треба було визначити границі своєї відповідальности. Базуючись на тому, що основними для окремого національного існування є мова, література та історія спільноти, наш осередок послідовно

накладає на себе оце обмеження, щоб не втопитись у безмежному океані потреб. 89

Коли ж знову йдеться про критерії визначення, що є українське і що ним не є, ми, звичайно, не продовжуємо суперечок із періоду наукового романтизму та народників.

Тому, що в наших умовах, мабуть, обов'язучі тепер критерії національних наук ще не цілком відомі українському загалові — позволю собі їх ясно, недвозначно й офіційно подати: усе, що колисьбудь відбувалося на території, яка сьогодні є українською національною територією, мусить бути предметом дослідів української науки. Усі писані пам'ятки, що появилися на теперішній українській території, якою б вони мовою не були написані (наприклад, татарською) є українськими, і тому також належать до сфери дослідів української науки усі твори людей українського походження без огляду на територію і мову, та твори про Україну не-українців писані на Україні та поза її межами.

Отже, питання, чи *ять* у період Київської Держави вимовлялося як *і*, чи як *я* чи може все таки як *є* — це в даному випадку філологічна проблема, цікава лише для спеціалістів-фахівців. І як ця буква не вимовлялася б, *Повість Времених Літ є українською пам'яткою, бо була написана в Києві.*

Так само, не є важливе те, якою мовою писалася історія (хроніка) Яна Длугоша: даний твір належить до польської культури, хоч написаний латинською мовою, бо написаний на польській території.

І це — одинокий основний, і тому зобов'язуючий наш осередок, науковий критерій.

6

Українська культура княжої доби може похвалитися літописанням надзвичайно високої літературної вартости, нарівні найкращих творів тогочасної Європи. Маю тут на увазі трійцю ізводів, яка збереглася у т. зв. іпатським літописанні: *Повість временних (=давніх) літ*, Київський літопис за роки 1117-1119 та Галицько-волинський літопис за тринадцяте століття.

Повість Времених Літ, як початковий літопис історичного буття Східної Європи, втішався і втішається спеціальною увагою російської науки. Починаючи від кінцевих десятиліть вісімнадцятого століття, видавалася і видається російськими вченими *Повість* у всяких формах, від фототипічних видань важливіших рукописів, критичних видань з науковим апаратом у

90 системі *Полного собрания русских летописей* або окремо, до шкільних видань без наукового апарату. Також *Повість* перекладена багатомовно на російську мову.

Це просто сором, і факт, що його важко й усвідомити, що досі ніколи не появилось видання тексту *Повісті Времених Літ*, зроблене українським вченим. Оця перлина нашої літератури не була ніколи систематично досліджена українськими вченими, ані фахово перекладена на сучасну українську мову. Все, що було зроблене, то те, що перед війною 1939 р. письменник Василь Пачовський встиг був видати популярний переклад того твору, який, мабуть, так вже і не встиг розійтися.

Читач міг би сподіватися, що д-р Стахів, який так цінує *Повість Времених Літ*, за своє довголітнє головування в американському НТШ, подбав про те, щоб цю пам'ятку впровадити на варстат досліджень українських вчених. Чи не варто було б на ту ціль зужити зібрані в минулому році ювілейні фонди НТШ? Усі вчені, від поляків до японців, уживають і мусять уживати самотні, які існують, видання і переклади *Повісті*, а саме російські.

Якщо йдеться про Київський та Галицько-волинський літописи, справа дещо інакша: тут російська наука не була спеціально зацікавлена цими пам'ятками. Але знову ж таки самотні існуючі видання цих обох літописних ізводів (списків) приготували й видали... російські вчені. У тридцятих роках нашого століття ми мали у Львові талановитого молодого середньовічника, закоханого просто у наших літописах. Але Теофіль Коструба (бо це про нього тут мова) у своєму короткому творчому житті (1907-1944) не знайшов належної підтримки, бо тоді не було у нас наукової політики. У героїчній боротьбі за хліб насущний він втратив своє здоров'я, а тому, що в тодішніх галицьких умовах (хоч наша кооперація диспонувала мільйонами злотих!) про наукове видання літописів не могло бути й мови, він встиг видати лише свій популярний (але все таки цінний) український переклад Галицько-волинського літопису. Саме він, Теофіль Коструба, передав мені зрозуміння і любов до українського середньовіччя, в тому числі також до українських літописів.

Коли ми встановляли систему пріоритетів в діях українського Гарварду, очевидно, українське літописання зайняло тут одне з перших місць. Було зорганізовано групу вчених для виконання цього складного завдання, а крім того після довгих старань вдалося дістати мікрофільми всіх оригіналів.

Англійський переклад Галицько-волинського літопису, виконаний професором Юрієм Перфецьким із Філядельфії, вийшов друком уже два роки тому. Робота над текстом та коментарями ще продовжується. Підготовка Київського літопису і його переклад на англійську мову забрали у проф. Тані Чижевської з Детройту п'ять років життя. Плід того наукового подвигу, яким я керував як фаховий дорадник, уже в наступному році піде до друку. Залишилося опрацювання *Повісти Времених Літ*, яке від 1973 р. ведеться нами пляново. Як уже згадано, спеціальний семінар вивчає дуже тяжкі і скomпліковані проблеми цього твору вже третій рік. Справа в тому, що в існуючій ситуації для української науки не вистачить засвоїти собі труд російської науки, замінити всюди слово "російський" на "український". Ми мусимо створити нове, краще видання тексту і дати такий переклад і коментар, які перевищили б усе створене досі. На щастя, професорський склад нашого семінару створює усі потрібні передумови зреволюціонізувати дотеперішні досліди над цією пам'яткою і дати науковий продукт, на який навіть не змогла б здобутися Академія Наук у Москві-Ленінграді.

Про нашу працю над літописами ми старалися постійно інформувати українського читача. Відомість про те дійшла і до нашої "антинауки", яка в особі д-ра Стахова зареагувала по своєму, своєю лобовою атакою в часописі *Америка*. Приймаючи до уваги те, що ми вже скоро увійдемо в останню четвертину двадцятого століття, я сприймаю оцю чудасію, як пережиток реакції фактично забутої вже стадії первісного суспільства на Україні.

НЕ ТРЕБА ГОЛОСНО ГОВОРИТИ

УРИВКИ З "ЛИСТІВ З ЛОНДОНУ"

Гражина Новак

Друковані в паризькому польському журналі Культура (в чч. 4,5,8 і 12 за 1973 та 1-2 за 1974) п. н. "Листи з Лондону" вдумливі й оригінальні репортажі Гражини Новак викликали своєю характеристикою й оцінкою еміграційного побуту широкий відгомін серед польських і чужоземних читачів Культури. Оцінки й зауваження Гражини Новак стосуються не тільки польської, але й інших еміграційних середовищ. З уваги на їх актуальність друкуємо — за згодою Редакції Культури — декілька уривків з "Листів з Лондону" українською мовою. — Редакція.

Шановний Пане Редакторе! — Після моїх попередніх листів посипалися громи, однаково на *Культуру*, що сміє друкувати такі неподобства, як і на мене, що цинічно опльовую своє гніздо й висмоктую з брудного пальця наклепи. Пишуть, що це цілком не так, бож "польське" життя діє насправді зразково, а лише моє недоброчинне око перемінює його в моїй уяві на карикатуру. В атаку вирушили не абиякі знавці лондонського життя, бо аж із США, Австралії, Південної Африки й Венесуелі, не кажучи вже про райони ближчі до тих Островів, що дають мені азиль. При цьому — на диво — за зброю вхопилися найменше в самому Лондоні. Поставлено навіть зворушливу пропозицію (типову людям, для яких гроші є радикальною розв'язкою навіть найскладніших проблем), щоб зорганізувати для мене складчину, бо плюю цією отрутою з причини моїх нещасливих воєнних переживань, поганого здоров'я, самотності й убогства. Не знаю, звідки походять ці біографічні дані, але спішу заспокоїти затривожених, що в мене не так ще кепсько і вмю непогано заробити на свої потреби. Тому прошу вислати ці гроші Польській Бібліотечі в Лондоні або Союзові Воєнних Інвалідів. І знаєте, Пане Редакторе, від цього загального обурення й від докорів, що коли не працюю для Польського Лондону, то чому забираю слово, обізвалися в мені рештки сумління, і я

подумала собі: може й справді "голос народу" має рацію! Пам'ятаю ще з шкільної лавки, що каже догматика про загальне переконання, а саме, що воно не може бути помилковим. Щоправда, в догматиці це один з головних доказів існування Бога, алеж ясно, що коли "голос народу" вміє доказати таку велику догму, без якої всі інші втрачають сенс, то наскільки ж легше з'ясує всілякі менші правди й півправди! І знаєте, після цих міркувань огорнуло мене каяття, я втратила апетит і почала навіть гидувати своєю тінню. Та й подумала: від стільки років уникаєш Еміграції та Ї справ, метушишся щонайбільше по Ї периферіях і шулиш вуха, а життя йде вперед. Від часу твоїх несмачних спроб подружити з Нею напевно багато дечого змінилося, і то — будьмо ж хоч раз оптимістами — на краще. Адже стільки років живемо на Заході, була нагода неодне побачити, а то й принагідно чогось навчитися, поширити свої обрії. Порахувавшись із згаданими рештками сумління, я відчула каяття і, за Божим велінням, учинила міцну постанову поправитися. Звідти й зродилося рішення: вийти із своєї пустині, піти в народ і перевірити на практиці давні упередження, переконатися навч, що пора відкласти їх туди, де їм належне місце: на Смітник Історії.

Може пам'ятаєте, як я писала, що уникаю, як чорт свяченої води, наших організацій і їхніх зборів (які є змістом життя тих же організацій, бо заступають діяльність). Передусім з причини одурилої балаканини. Мій досвід у цій ділянці сягає прадавніх часів. У ті далекі роки, коли була ще в мене молодеча наївність (бо не народжуємося циніками, а стаємо ними), я відвідувала і ські і такі збори, дорослих та молоді. (Ті останні під час студій в одному з тутешніх університетів). Було там кільканадцять Земляків, які чимдуж об'єдналися для добра Батьківщини (бо об'єднання ми маємо в крові, як обов'язковий пролог до розламів). Отже постав тоді Polish Circle (Польський гурток). [...] Це було щось на подобу неофіційного братства. Хоча члени його вчилися добре, деякі навіть дуже добре, проте не було серед них ні однієї індивідуальності. Попросту на дві статі розділений, але поза цим ідентичний тип поляка-католика, якого, для заохоти до щедрих, організатори вкладок звикли зараховувати вже наборг до Людей Доброї Волі. Тож і не диво, що скоро набридло мені об'єднуватися та брати участь у сеймиках* modo polonico, і я перестала бувати там. Через те попала в підозру, що нехтую Польською Справою, а в серці в мене Безбожницький Варшавський Режим.

Не знаю, яка доля зустріла членів Polish Circle, бо втратила їх з

*Сеймики — старопольські провінційні з'їзди шляхти, на яких обирали послів до сейму, найвищого законодавчого органу держави. — Тут і далі прим. перекладача.

очей ще під час студій. Тому одначе, що переважна більшість з них готувалася до добре платних професій, то й не важко відгадати, якщо знати цю породу тутешнього Земляка: прекрасно заробляють, поросли в мастки й авта (очевидно, найновіші моделі з перевагою білого й жовтого кольорів). Крім праці, до якої ставляться з увагою, бож дає їм ці блага (а не з якогось старомодного "покликання"), не цікавляться нічим таким (польським чи англійським), що вимагає хоч трішки умового зусилля. Масово світять неприсутністю там, де личило б сягнути до кишені на якусь гідну підтримки громадську ціль. (Тут уже бачу, як якийсь унікум з-поміж них пише до Вас грімкого листа, що все це наклепи, бо ось ВІН платить, а навіть читає — за власні гроші, а не позичену — *Культуру!*). На телебаченні — очевидно, кольоровому, бож вони захоплені Технологічним Поступом, — оглядають найбільш кретинські програми. Не читають нічого вартісного, та й не знають нічого. Не передплачують нічого (крім англійських бульварних газет у крамниці за рогом, а з польських видань хіба якусь клерикальну газетку, знаменитий рівень якої знаємо добре) і є вони попросту неймовірно примітивні, дарма що дипломовані.

А все ж, непогані це були часи, коли нас так наївно, але таки турбували проблеми польської сучасності. А хіба це цікавить сьогодні нашу Майбутність Народу, коли вона ні риба ні м'ясо, ні то англієць, ні поляк? А навіть, якщо й цікавить, то чи зуміє вона висловити це вільно рідною мовою? Мовою, до якої треба принукувати, як дитину до ричини, мовляв, не таке воно вже й жахливе, та заохочувати брехливою похвалою? Чи Ви помітили з нашої преси, які звичай завелися в цій ділянці? Як на різних академіях та всіляких відправах наші центральні й місцеві Мужі Провидіння цілком безсоромно кадять тій, зглянься Господи, Майбутності Народу? За те, що ласкава була виголосити якісь кретинські віршички, які запевняють, нібито вона день-у-день і ніч-у-ніч тільки про те й мріє, щоб повернутися під рідну стріху. (Ясно, ніхто в це не вірить, навіть якби постали можливості для цього, але горе тим, що вголос сказали б це!) І на підставі такого "виголошення", згадані мужі захоплюються її прекрасною польською мовою (ах, який чудовий акцент!) та ще й дякують — еге ж, *дякують уклінно!* — що взагалі зволила ламати собі язика. Невже можна принизити і себе і тут же цю мову більше, ніж такою врочистою забріханістю?

Але пора повернутися до справи, яка цього разу цікавить мене особливо: до невмирущих у нас традицій сеймикування. [...] Отож, коли мене почали громити Милі Читачі, — огорнуло мене каяття. І пішла я в народ, скріплена надією, що де б то, а в цьому великому місті ми ж поширили свої обрії за стільки років. Так, Пане Редакторе, це нечуване, але я почала реколекції для свого морального відродження. А саме, почала я ходити по зборах — отому найважливішому вияві "польського життя", який поруч академій, допомагає зберігати зв'язок поміж Земляками. Можна оглядати на них, як на сцені, ту еліту, вразливу на справи нашої тутешньої громади і Батьківщини, та можна на гарячому дослі-

джувати хвилюючі її, чи пак нас, проблеми. Думаю, що Ви оціните велич моєї посвяти. Вистачить лише усвідомити вартість вільного часу для робітної людини, яка весь тиждень підкоряється тиранії годинника й витрачає чималу частину життя на самі тільки доїзди до праці. Але мій дух покаюння переміг усі ці міркування.

Тільки но Популяріні Шпальти повідомили про якийсь зібраннячко, я залишалася в місті, голодна й натомлена після праці, щоб узяти в ньому участь. Навіть під час кінця тижня товклася по кільканадцять миль до різних приміщень. Була готова на всі жертви в ім'я співпраці з тією загальною опінією, яка не може помилятися.

Тепер же турбуюся, як Вам, Пане Редакторе, скласти стисле звітлення. Бож не йдеться мені про формальну різницю поміж усякими імпрезами, ні про те, хто їх скликав і навіщо, а про те, що в них спільне і як виглядають типові збори. Отож, передусім, єднає їх атмосфера, так би мовити, інтелектуальна, рівень зацікавлень і спосіб нарад, так що в пам'яті спостерігача зливаються в одне. Після кількох днів уже ніяк пригадати, про що була мова на котрому з них і які були вільні внесення — для мене найцікавіша частина програми. Вислід, зрештою, завжди один і той же: слова — слова — та й прогуло з вітром. Щоб, одначе, не повторюватися, опишу Вам усі разом, ніби один довжелезний турнір — добре, що не за Велику Чашу Еміграції, бо далекі не знала б, кому віддати першість.

Отож до речі. Імпреду скликали на 7.30, тож я прийшла на 10 хвилин раніше. Заходжу в порожню залю і, не позбувшись, все таки, решток підозріння, займаю стратегічну позицію біля дверей, що гарантує легкість відступу. Сиджу 5 хвилин, іще 5, уже й починаю непокоїтися, чи потрапила в належне місце. Збираюся на розшуки. Та ось починають заходити нечисленні Земляки, за ними Голови, Секретарі, Скарбники та Ревізійні Комісії із лиховісно набухлими портфелями. Заля, одначе, далі порожнювата, і, коли врешті п'ятнадцять до восьмої притишено нас вигуками "прошу панства", то аж відгомін задуднів у цій порожнечі. І дуднів далі, коли почався обряд покликування до Президії різних осіб. Потривало це трохи, поки вони появились й засіли. А тоді якась персона вітає нас урочисто, дякуючи за Ласкаве Прибуття. Подають програму нарад. Уже й Голова витягає з портфеля якісь папери, прочишує відкашлюванням горло, тож для заохоти даємо *бурные и продолжительные аплодисменты*. Та ось знічев'я — диверсія. Вона виглядає невинно. Такий собі старший пан, сухенький як святойванський хліб, пахне льявандою, але яке лукавство! Мусить же відзначити свою присутність. Отже домагається, щоб шосту точку перенести на місце третьої. Це не має жодного значення, мова-трава, але нас усіх огортає збентеження: чому? Спалахує завзята дискусія. Одні були б "в основному" за, якщо б, але інші з формальних причин не можуть і почуваються до обов'язку зголосити застереження. Дебати точаться запекло. Розглядаємо всілякі аспекти проблеми, минає чверть години й друга. Врешті хвилювання починає вшухати, і

споглядаємо одне на одного із здивуванням, мов би тільки що проснулись й невтямки нам, що тут таке. Навсправжки ніщо. Тож буря швидко проходить, точки залишаються, як і були, та й починаються властиві Народи. Насамперед читають листи від різних людей з викрутами, чому не могли прибути, а також з побажаннями Успішних Нарад — дуже повчальна лектура. Потім звідомлення Голови, Секретаря та й ще щось на додаток — шоправда, навіть до теми, але несамовито розтягнуте, з аргументами, відхиленнями й завивками. Відомо: стисла мова — підозріла, вона знецінює справу і свідчить про брак польоти в промовця. А в той же час за моїми плечима зала наповнюється спроквола. Восьма, восьма двадцять і все ще хтось заходить, розглядає публіку, розкланюється, викидає нас з місць і врешті садовиться. Хвилина тиші — і вже сунуть нові. Дивлюся і кров у мене закипає: який же гидкий народ! Адже це кінець тижня, і Лондонський Транспорт якраз не страйкує. Отже легко можна обрахувати, коли слід вийти з дому, щоб устигнути на час. Але їх це не турбує, обличчя в них задоволені, вони свято переконані, що все гаразд. Годинник цокає, а рух не вгває — навпаки, посилюється. Тепер уже пливе сюди і туди. Одні виходять за т. зв. потребу (бо як довго людина витримати може?) і ті повертаються швидко. Інші йдуть до буфету підкріпити послаблі сили (бо скільки поляк витримає без їжі?) і ті повертаються пізніше. Дивлюся на годинник: програма Нарад передбачає 8 точок, ми ж застрягли на третій (тій спірній та несуттєвій) і ні кроку далі. А вже й дев'ята. Та, нарешті, прориваємося до четвертої, яка звучить цілком надійно: запити й вільні внесення. Розсідаюся вигідніше, цікава, що народ скаже для загального добра. Постає *оживление на зале*, статисти реєструються до слова, ну й вкінці мають його. Ні, зовсім не так, як колись у таборі! Та й манери цілком інші. Ніхто не починає бійки, щонайбільше ображені демонстративно виходять із залі. Але поза цим — справжній табір; доречних і стислих висловлювань мов на лік. Більшість дегенерується в окремі промови, нудні й розлізлі, з "правда", "теє", "засадничо", "у цих умовах" і "так би мовити". Стріляють широко на боки. Мало хто скаже таке, чого варто б послухати. Зате ж, як же люблять звук свого власного голосу, як люблять примушувати ближніх, щоб слухали! Ніхто не хоче зректися цього права. Тож счинилося нестямне пустомельство... Голова Зборів, очевидно, не робить нічого, щоб це вкоротити. Нічого й казати про те, щоб приділяти по дві хвилини для промовця та відбирати слово, бо Мислителі й Статисти образилися б смертельно. Ангеле Хоронителю, коли ж це нарешті закінчиться? Огортає мене лють, та ось знічев'я — вухам не вірю — починається щось цікаве. Дебелий пан з дотепно блискучими оченятами бажає дізнатися від Шановної Управи, яке її ставлення до поїздок у Польщу. Бож минулого року Польське Об'єднання зайняло щодо цього рішуче негативну поставу. Якщо ж наша організація належить до Об'єднання, то чому дала докази, що схвалює ці поїздки? Еге, той влучно стрілив! Сідає задоволений, а заспана аудиторія оживляється, плеще йому, хоча все ще

без *все встають*. Це також типове для Земляків: не так важлива суть справи, головне, що хтось комусь допик. Оглядаюся, і бачу, що плещуть усі, та найголосніше мабуть ті, що постійно їздять до Польщі. Та хай би хтось попробував їм заборонити! Жити не можуть без цього, бо де ж інде на світі знайдуть таку вдячну аудиторію, що захоплювалася б їхніми одягами, автами та твердими валютами, зразу ж перерахованими на імпозантні чорноринкові вартості, та й їхнім космополітським фаршируванням мови англійщиною? Ну, а ці знамениті, гігантські, non-stop обжирства! Але оплески вже затихають і Вільні Внесення плывуть далі. Верзуть тари-бари... Ідіотські замисли розглядаються із смертельною повагою, і лише винятково Президія запропонує відкласти ті "цікаві пропозиції" під розгляд Управи й наступних Зборів. Дискутуємо завзято про те, чим (неіснуюча) Комісія Молоді різниться від (неіснуючої) Комісії Для Справ Молоді. Це особливо хвилює залізних юнаків під п'ятдесятку, які відчують гостру потребу такої організації. Ах, Пане Редакторе, яке незабутнє переживання! Ще Молодь не цілком затихла, аж ось якийсь витівник валить злобливо й підступно з найважчої гармати: він по-блюзнірськи домагається ні більше ні менше, а зміни статуту (так, тієї святости, яку ми готові боронити до загину!). Постаła, мовляв, пекуча потреба збільшити Ревізійну Комісію з п'яти до принаймні дев'яти осіб. Біля мене якийсь цинік вихоплюється, що й дотеперішня Комісія була п'ять років недіяльна. Але його цікава інформація тоне в загальному галасі. Знову всі говорять, а слухати нікому. І хтозна, що чекає нас іще? Можливо — як розказував мені один податковий бувалець військових зборів — підведеться якийсь Старий Вояк, щоб задекларувати у Вільних Внесеннях патріотичний віршик для молоді та одержати гучні оплески за ідейну поставу?

Господи, вже по десятій — поїзди зупиняться, поки доберуся додому! Вискакую прожогом на коридор, мов би від погоні, і тут зненацька, в півтемряві, натикаюся на громаду *пожилых* панів. Вони кидаються до мене, а помітивши помилку, відбігають знову під стіни. Хто ж вони: викидайлі чи детективи? Це виглядає зловороже. Тож зацікавлена стаю збоку, щоб розв'язати загадку емпіричною методою. І за мить мені вже ясно: та це ж дежурний екіпаж для цілування ручок! Навскоки обступають жіночок, що виходять, і коли це ті (а це ж і є здебільшого ті), про яких ідеться, то довкола них твориться суматоха й клубовище.

Минула північ, коли врешті, сповнена вражень, я дібралася до своєї пустині, посуваючись з душею в п'ятах по спорожнілих вулицях. Для більшої приємності під час тієї прогулянки я роздумувала про різні напади на самотніх перехожих та побиття, про які з такою насолодою розписуються бульварні газети. На що тільки не наражується в ім'я покути людина, яка бажає покаятися! Але, на жаль, Милі Читачі з Матері-Європи та з-за океанів (яких загальне переконання не може бути

98 помилкове), я не зустрінула жодних хуліганів та й досі не побив мене ніхто, позбавляючи Вас заслуженої сатисфакції.

Ще й досі не покидає мене почуття несмаку від моїх останніх спроб узяти участь у "польському житті". Бо, щоб така стара горобчиха могла так наївно очікувати — чого, о Земляки? Скажіть же самі: ЧОГО?

Щождо покинутих зборів, то розказували згодом, що вони закінчилися десь перед північчю та й дуже наспіх. Не полагодили сили-силенної страшенно важливих справ, бо приміщення замикалося. Крім Управи та Президії, у залі витривали до кінця аж чотири старші панове (в цьому один представник т. зв. Молоді), а також одна польська матрона, з вицілованими на глянс ручками. Зате ж незабаром появилось на Популярних Шпальтах урочисте звітлення (у ньому не згадано про всі ті подробиці, які я віднотувала тут для добра Майбутніх Істориків). З цього звітлення я довідалася, що згадані особи прийняли одностайно звіти, рахунки й пляни діяльності (т. зн. скликати за рік наступні збори). Вибрали наново стару гвардію з залізним Головою на чолі, а також беззастережно схвалили її діяльність, очевидно, з гарячою подякою. Ну, що ж, Пане Редакторе, можемо ствердити з вдовolenням принаймні те одне, що нарешті в нашому народі перестає страшити кошмарний упир *liberum veto*. *

Від кількох місяців ходжу приголомшена, неспроможна освоїтися з мосю світовою (хіба ж ні?) славою. Ах, Пане Редакторе, — невже могла я мріяти про таке?! Боюся, щоб не запаморочилася в мене голова, бо це було б надто трагічне, коли я так залюбки висміваю таке збочення у ближніх.

Як і треба було чекати, "Листи" викликали чимало Рейтанівських** жестів: що я ганьблю Польську Справу ("я і Батьківщина — це одне!"), Наші Чудові Традиції (читай: академії — люблені, бо заспокоюють докори патріотичних сумнів), Прекрасні Народні Танці (ті нав'язливі всюдисущі балетики, до яких не призналося б населення приписуваних їм районів), Прапори Славою Вкриті (новісінькі, просто з-під голки), Мартирологію Народу (починаючи від першого поділу***), а також

**Libetum veto* (популярна назва "nie pozwalam" — не дозволяю), формула в польському сеймі 17-18 ст., якою кожен шляхтич-посол міг зірвати будь-яку сеймову ухвалу.

**Гадеуш Рейтан (1746-1780), посол до сейму, славний з боротьби, яку вів під час сейму 1773 року проти легалізації поділу Польщі. Він кинувся на землю, загороджуючи власним тілом вхід до залі нарад. Виступ Рейтана відомий також з картини польського маляра Яна Матейка.

***Поділи Польщі поміж Росію, Пруссію та Австрію. Було їх три — 1772, 1793 і 1795 рр. В наслідок третього поділу польська держава перестала існувати до 1918 р.

Танцювальні Забави При Звуках Оркестри, що еднають нас у рідну 99
спільноту (обов'язково у вечірніх або візитних одягах).

Крім цього, декілька осіб виступило в обороні наших Найкраще
Одягнутих Жінок, з яких я глузую. Наприклад, пані А. К. з США
вважає, що "коли не критикуємо Елізабет Тейлор за її брилянти у
волосся та її сукні, то чому б мала вражати нас т. зв. недібрана (за
нормами п. Новак) біжутерія наших старших Пань-Польок?" Справді,
на це я не зумію відповісти. Ніколи не цікавила мене та відома зірка, ані
її брилянти, хоч і куди б вона їх повтикала. Жаль тільки, що ніхто з
моїх полемістів не згадав про досить істотну справу: чи говорять їхні
діти по-польськи?... Може, від встановлення цієї подробиці варто б
починати патріотичні порухунки? [...]

На Багато Галасу Ні Про Що завтворили голоси, що схвалювали
мої блюзнірства... Я отримала навіть пропозицію негайної допомоги.
Симпатичний пан Г. П., який живе біля Лондону й від років знає його
"польське" обличчя, як кепський гріш, обіцяв на перше SOS прибути на
відсіч, коли б схвильований народ зробив наїзд (гей же на Гражину!) на
мою скромну хатину з садочком. Що дивніше, обізвався (дуже
похвально про мене) якийсь незнайомий англієць. Вістку сповіщає, що
польоніст він за освітою і, як видно, читач *Культури*, чого на жаль, не
можна сказати про багатьох Земляків-інтелігентів з освітою...

Не веду статистик, але більш-менш оцінюю відношення між
схваленнями та закличками до помсти, як 1:1. Вислід чудовий і дуже
підбадьорливий, про який я й не мріяла, вирушаючи на герць. Він
змушує мене змінити мої жовчні погляди на Еміграцію: не так ще
кепсько в неї, якщо вона має стільки людей критичних і з почуттям
гумору, який протидіє найуспішніше блазенствам ідеологічним, політич-
ним та всіляким іншим...

Мої витівки викликали мішаний відгук у пресі... Більше уваги
присвятили мені каліфорнійські *Листи до поляків*, бо аж окрему статтю
п. Януша Мухавца "Гірше та краще про еміграцію". Головна теза п.
Мухавца така, що еміграція ніяк не погана, бо ми: 1) "влаштувалися за
кордоном, працюємо 'безшелесно', не нарікаємо на свою важку (невже!)
долю й працю, не завжди ж таку, до якої була в нас підготовка"; 2) у
країнах поселення "підтягаємося, і досить суцільно, на щораз вищі
шаблі суспільної драбинки", місцеве населення подивляє нас, і
"пересічна освіта поляків у США, як і кількість їх у інтелігентських про-
фесіях вища від загальноамериканської. А їхні заробітки майже на 20%
більш, ніж пересічні крайові"; 3) працюємо об'єднано — приклад
ПОСК*; 4) на еміграції виходить безліч польських книжок, на доказ
чого Автор має їх "ряд полиць".

Ну що ж? Якщо з наживання й споживання зробимо ідеологію, тоді

*Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny — Польський суспільно-культурний осередок у Лондоні, що дбає про фінансові засоби для збереження й розбудови польських бібліотек, архівів, музеїв тощо.

100 маємо в цій ділянці справді гарні здобутки. Щождо освіти, то, відомо не від сьогодні, вона не мусьт іти в парі з інтелігентністю та чутливістю до культурних справ, а в цьому також і рідних. З поширенням високої освіти світ заройвся від дипломованих невігласів, і до чого ж це веде? Якщо є так добре, то чому так зле? Чи багато таких власників польських книгозбірень, як п. Мухавец? Чому такі соромно малі тиражі еміграційних книжок порівняно до численности еміграції? Чому ледве дишуть видавництва та редакції газет? Чому чуємо про ліквідацію заслужених періодиків? Чи з надміру передплатників? Можу назвати прізвища наших *культурно-освітніх* діячів у самому Лондоні, які не передплачують передових еміграційних часописів, і то необов'язково з убогства. А чому, не зважаючи на ПОСК, Польська Бібліотека опинилася в дуже важких обставинах? Не має ні місця, ні досить людей до найконечнішої праці. Чи не тому, бува, що найбільше пожертв складають на неї ті, які самі найменше мають — пенсіонери з довоєнної інтелігенції? Чи не тому, що (поминаючи винятки) заможна еміграція не відчуває потреби польської книжки, і нехтує своєю центральною книгозбірнею — архівом і пам'яттю про себе саму? І не віщую поправи, коли бачу, що в ієрархії ПОСК-у Бібліотека стоїть набагато нижче, ніж каварні, забавові залі, затишні будуари для картографіства і клуби, в яких "польська" молодь може вільно "конверсувати" по-англійськи... Що ж, не кожен вразливий на справи книжки. Щоб її відповідно цінити, треба самому її вживати...

Коли глянути на наше відношення до польської книжки і преси, хочеться заплакати — із сорому й огиди. Яка ж це ганьба, порівнюючи з українською еміграцією, а чи із старшою набагато від нас російською еміграцією!...

Реакція еміграційної преси на "Листи" така ж мішана, як і голоси окремих Читачів. Тож не буду переповідати змісту листування, за яке дуже дякую всім. Між іншим, поставлено мені закид, що руйную, не пропонуючи нічого в заміну; що не маю на це права, якщо не роблю краще, ніж ті критиковані діячі, та щоб подала я кращий плян діяльності. Мій Боже — чи я державний діяч, пророк, щоб накреслювати програми?... І відколи право на критику має лише той, хто сам зуміє краще? Чи мої обвинувачі критикують зле пошиті чоботи, кепські одяги й погані книжки? Якщо ж так, то яким правом, якщо самі не вміють пошити й написати краще? А така програма діяльності, яку вважаю в наших умовах здійсненою, виникає хіба досить ясно з дотеперішніх моїх "Листів". Отже не бачу потреби повторюватися.

Мені здається, що суть обурення, викликаного моїми фейлетонами, підсумував найвиразніше один старший добродій, знайомий моєї подруги, не знаючи про мою з нею дружбу. Цей подратований сармат запитав її, чи читала "Листи", — яке жакхливе бабище, ця Новак! На несміливе її зауваження, що ця Новак має одначе трохи рації, співрозмовник відповів:

— Ну так, рацію вона має, алеж тепер читають це гості з Польщі та й сміються з нас. Навіщо було писати про все це? 101

Не збираюся вирішувати, чи така реакція є вислідом наших давніх нахилів до забріханости, а чи віри первісної людини в те, що неназвані речі не існують; вони стають дійсними шойно тоді, коли назвемо їх по імені. А що хтось може мати трішки рації і щось є правдою — яке це має значення? Головне: НЕ ТРЕБА ГОЛОСНО ГОВОРИТИ.

Переклала О. М.

БОГДАН ТАДЕЙ ГАЛАЙЧУК

(Посмертна згадка)

31 липня 1974 року в Буенос-Айресі в Аргентині помер на 63-ому році життя проф. д-р Богдан Тадей Галайчук, доктор правничих і політичних наук, професор університету, науковець і громадський діяч. Народжений 21 липня в селі Угерському у Стрийщині в Західній Україні, був одружений з Наталією Горалевич і залишив троє дітей — доньок Тамару й Таїсу і сина Богдана Тадея.

Народну й середню школи закінчив Покійний у рідному Стрию й університетську освіту здобував за кордоном, завершуючи її титулом ліцензіата політичних наук у Лювенському Університеті в Бельгії (1935 року), доктора політичних наук в Інсбруцькому Університеті в Австрії (1946) та докторатом права в Українському Вільному Університеті в Західній Німеччині (1948). Був доцентом, згодом професором в УВУ, звичайним професором Українського Католицького Університету в Римі, титулярним професором міжнародного права в Католицькому Університеті та в Університеті Бельграно в Буенос-Айресі і професором міжнародних взаємин в Університеті ім. Джона Ф. Кеннеді. Працюючи протягом останнього чвертьстоліття в Аргентині, був директором Дослідного Центру Університету Бельграно, Інституту советознавчих студій в Аргентинському Католицькому Університеті і деканом Філії УКУ в Буенос-Айресі. Був також дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, Української Вільної Академії Наук, Аргентинського Товариства Міжнародного Права і членом проводу секції міжнародного публічного права в цьому ж товаристві, членом Аргентинського Інституту Міжнародного Права, Міжнародної Асоціації Юристів, членом-кореспондентом Інституту Славістики в Монреальському Університеті в Канаді та членом Українсько-Американської Асоціації Університетських Професорів і Дослідної Асоціації "Пролог".

Як дослідник і науковець, Покійний Богдан Тадей Галайчук

Учасники презентації написаної д-ром Б. Т. Галайчуком разом із д-ром Марією Тересою Мойя її виданої 1972 року монографії Міжнародне публічне право. На фото (зліва): д-р Б. Т. Галайчук, д-р М. Т. Мойя, д-р Ліпорасе, д-р Антоколец та д-р Кастро.

був автором низки монографій і праць з історії міжнародного права й історії дипломатії, українською й еспанською мовами, між ними "Українська держава двадцятого сторіччя" (1953), "Міжнародний лад в роз'єднаному світі" (1958) й "Історія політичного устрою Східньої Європи" (1972); остання здобула прихильні рецензії у фахових колах і журналах. Крім цього був автором понад двадцяти розвідок і статей із ділянок своїх студій, друкваних українською, еспанською, англійською і німецькою мовами в європейських правничих і правно-політичних фахових журналах і збірниках. Співпрацював активно у сарсельській *Енциклопедії Українознавства* та в журналі *Сучасність*. Темою його дисертаційної праці в УВУ 1948 року був Переяславський Трактат 1654 року.

Ще з молодих років Богдан Тадей Галайчук брав активну участь в організаціях молоді і згодом у громадському житті. Разом із своїми друзями — Степаном Бандерою і Левом Ребетом — був членом Пласту, згодом став членом Організації Українських Націоналістів (ОУН), включаючись у її боротьбу й обираючи для студій та інформації про Україну ділянку політичних наук. Під час німецької окупації України співпрацював з організованим ОУН протинімецьким підпіллям,

104 зокрема редагував франкомовні тексти передач радіостанції "Самостійна Україна". На еміграції був членом Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР. Залишаючись членом Пласту й ОУН до останніх років свого життя, був водночас активним діячем Українського Християнського Руху, представником його на Південну Америку, головою Українського Католицького Об'єднання в Аргентині. Як організатор і керівник Філії Українського Католицького Університету в Буенос-Айресі, викладав на курсах цієї установи, влаштовуваних для середньошкільної молоді й університетських студентів.

Міжнародна хроніка

Р. К.

■

У зв'язку з посиленою на Заході кампанією на захист Валентина Мороза, міжнародна преса широко інформувала про такі чи інші акції в його справі. Лондонський щоденник *Таймс* надрукував 23 липня 1974 статтю відомого журналіста Бернарда Левіна п. н. "Опір, що його навіть росіянам важко буде зламати". Пишучи про силу національних рухів опору в СРСР, Левін називає В. Мороза символом "того, чого радянські керівники найбільше бояться: зросту наймогутнішої з модерних сил — націоналізму". Національний рух в радянських республіках Левін оцінює такими словами: "Він (Мороз) представляє рух, що буде зростати силою й вагою в СРСР і вже сьогодні ясно, що радянське керівництво це добре усвідомляє і відповідно діє". Кінчається стаття Левіна цитатами з виголошеної Морозом на суді промови, відомої п. н. "Замість останнього слова".

■

Брюссельський щоденник *Суар* помістив у числі з 29 липня ц. р. статтю експерта в справах східної Європи Поля Матіля п. н. "Україна і справа Валентина Мороза". Матіль пише: "Те, що Москва називає 'українським буржуазним націоналізмом', складається з двох головних факторів. Це, поперше, свідомість національної, культурної та історичної самотності і, подруге, протирусифікаційне наставлення". Автор кінчає статтю словами: "Кидаючи українців й інших націоналів у тюрми, радянська влада може тільки посилити їхній опір".

■

4 серпня 1974 лондонський *Таймс* згадав ще раз про Мороза в повідомленні про звернення відомої московської дисидентки Татяни Ходорович до Міжнародного Червоного Хреста з апелем рятувати життя шістьом в'язням — Володимирові Буковському, Валентинові Морозові, Олександрові Сергієнкові, Леонідові Плюшеві, Олександрові Фельдманові та Ігореві Огурцеву.

В липневому випуску журналу *Нью-Йорк Ревю оф Букс* надруковано підписане акад. А. Сахаровим, П. Літвіновим й іншими "Звернення до світової публічної opinio" із закликом до "соціалістів, комуністів, демократичних та інших організацій й окремих осіб протестувати проти репресій у Радянському Союзі і в інших країнах Східної Європи". У зверненні згадуються прізвища політичних в'язнів у СРСР, між ними українців Валентина Мороза, Леоніда Плюща й Івана Світличного. Крім Сахарова й Літвінова підписали це звернення понад сто західних інтелектуалістів, в тому числі Говард Фаст, Ноам Чомський, Едіт Рассель, Ерік Фромм.

■ В щоденнику *Нью-Йорк Таймс*, від 12 вересня 1974, появилася п. н. "Несправедливість супроти українців" передова стаття такого змісту:

"Не зважаючи на змінливу тактику переконування й репресій, радянська влада у Москві все ще не може дати собі ради з наполегливістю дисидентського націоналістичного руху на Україні, у другій найбільшій кількості населення республіці Радянського Союзу.

"Український націоналізм мав у двадцятому сторіччі різну спрямуванням історію, штовханий силами німецького фашизму і радянського комунізму. Проте, останніми роками він здобув впливових захисників у дисидентських групах Москви і Ленінграду.

"Сьогоднішніми символами української боротьби проти російського панування є 38-літній історик Валентин Мороз, що його, як інформують, радянська таємна поліція тримає у Владимирській тюрмі, та 35-літній Леонід Плющ, кібернетик, співробітник Академії Наук УРСР до часу його "психіатричного ув'язнення" в 1972 році. Обидва вони були заангажовані відкрито в боротьбі за громадянські права, яка об'єднала багатьох радянських дисидентів. Такі видатні провідники цього руху, як Андрей Сахаров та Павло Літвінов багато разів протестували проти нелюдських і незаконних умов їхнього ув'язнення.

"Мороз і Плющ не надто відомі на Заході і їхня недоля привернула малу увагу поза українськими колами в США і в Канаді. Можливо, що саме тому радянська влада була глуха на звернення і прохання в їх обороні, спрямовувані від міжнародних груп оборони людських свобод. Плянувальники московської політики не повинні самі себе обманювати і чекати, що якесь жорстоке насильство над цими двома українцями перетворить сьогоднішні акції у справді універсальний протест".

■ 7 вересня 1974 *Нью-Йорк Таймс* подав повідомлення про листа дружини В. Мороза Раїси до Міжнародного ПЕН-Клубу з проханням виступити на оборону її чоловіка, який продовжує започатковану ним ще 1 липня 1974 голодівку. Названий щоденник згадав також про звернення учасників міжнародного конгресу математиків, який

відбувався у Ванкувері в Західній Канаді в серпні ц. р., до радянського прем'єра А. Косигіна з вимогою звільнити Леоніда Плюща. 107

■ Американський сенатор із штату Вашингтон Генрі Джексон вислав 10 вересня 1974 листа до ген. секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва з проханням звільнити Валентина Мороза. У своєму листі Джексон пише м. ін.: "Я бажав би довести до Вашого відома про мою особисту велику стурбованість і про занепокоєння багатьох американських громадян, в цьому числі тисяч американців українського роду, які справедливо гордяться своєю великою спадщиною і які відчують особливу спорідненість із своїми українськими братами, — за долю Валентина Мороза... Я закликаю Вас відгукнутися на нашу стурбованість. Ваша негайна гуманітарна інтервенція може запобігти трагічному мучеництву науковця, якого широко шанують в обох наших країнах за його інтелектуальні змагання та за його відданість українському народові".

■ Член американського Конгресу Гоген подав 11 вересня 1974 року у Палаті Репрезентантів резолюцію ч. 1352 на захист Валентина Мороза. В Сенаті США подібну резолюцію запропонував сенатор Роберт Тафт, мол. і вона зареєстрована під ч. 392. В обох резолюціях висловлено заклик до президента Форда, щоб він інтервенював у справі В. Мороза і домагався його звільнення. В додатку до резолюції сенатор Тафт вислав телеграму президентові Фордові з проханням "сповістити радянську владу, що американська публічна опінія стурбована долею Мороза".

■ Нью-Йоркський щоденник *Post* надрукував 11 вересня ц. р. довшу статтю п. н. "72 голодних днів у радянській тюрмі", в якій подано зміст листа Раїси Мороз до Міжнародного ПЕН-Клубу разом з інформацією про голодівку її чоловіка.

■ Тижневик *Интерконтинентал Пресс* опублікував у числі від 9 вересня ц. р. рецензію на видану англійською мовою книжку В. Мороза п. н. *Репортаж із заповідника ім. Берії*, що її редактором був І. Коляска. Рецензент, Мерилен Фовгт, пише: "Мороз продовжує процес поширення і поглиблення руху робітників, студентів й інтелектуалістів на Україні, які будуть боротися за повалення сталінської бюрократії і відновлення соціалістичної демократії. Тому бюрократія хоче його знищити. І тому ж революціонери зобов'язані допомогти йому".

■ Торонтонський щоденник *Глоуб енд Мейл* повідомив 27 липня ц. р., що канадський міністер закордонних справ Мічелл Шарп обіцяв звернутися до радянського уряду в справі В. Мороза. Спонукали Шарпа

108 до цієї акції тривали голодівки української молоді в Оттаві й Вінніпегу, проведені для солідарності з голодівкою В. Мороза. Про ці голодівки широко інформувала канадська преса, телебачення й радіо.

■

Щоденник *Нью-Йорк Таймс* поінформував 15 вересня ц. р. про приїзд до Швейцарії російського письменника з Києва — Віктора Некрасова. Відомий В. Некрасов своєю повістю *В окопах Сталінграда* (1946), що за неї він одержав сталінську премію з літератури. Книжка Некрасова *По обох боках океану* (1962) викликала напади М. Хрущова й режимної критики проти нього за те, що він, мовляв, "надто позитивно представив капіталістичний світ". В 1960-их і 1970-их роках В. Некрасов виступав на оборону репресованих українських діячів на Україні, як теж на захист євреїв.

■

Американська газета *Вашінгтон Пост* повідомила 24 серпня ц. р. про звільнення з ув'язнення в Мордовських концтаборах єврейської діячки Сильви Зальмансон. В 1970 році Зальмансон була засуджена на 10 років ув'язнення за участь у спробі втечі літаком з СРСР. Після звільнення їй дозволено на виїзд до Ізраїлю. В концтаборах перебувають ще — її чоловік Едвард Кузнєцов, брати Вольф й Ізя і ще семеро із затриманої разом з нею групи, між ними й українець Олександр Мурженко, засуджений на 14 років ув'язнення за спробу втечі.

■

В Москві відбулася виставка продукуваних на Заході підслухових і слідчих апаратів. Інформуючи про неї, газета *Нью-Йорк Таймс*, від 21 серпня ц. р. поінформувала про виступ радянського міністра внутрішніх справ Б. Шумиліна. Він, під час відкриття виставки, заявив: "Ми маємо добру виміну з США, якщо йдеться про інформацію й космічні дослідження і ми повинні поширити цю виміну на ділянку кримінології". Виставку можна було оглядати виключно за спеціальним дозволом і глядачами були переважно кагебісти й офіцери міліції. Ще перед виставкою американський сенатор Генрі Джексон заявив, що продаж американських апаратів Радянському Союзові "була б злочином". Все ж таки *Нью-Йорк Таймс* сповістив, що радянські поліційні органи задумують закупити в США потрібні їм апарати.

Мистецькі виставки у Філядельфії

Зенон Фецак

РЕТРОСПЕКТИВНА ВИСТАВКА ПРАЦЬ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Відзначаючи сторіччя з дня народження Василя Григоровича Кричевського, Філядельфійський Відділ Об'єднання Мистців Українців в Америці влаштував у днях 12-27 січня 1974 в залах Мистецької Студії ретроспективну виставку його мистецької творчості. На виставці показано 43 олій, 8 акварель та кілька таблиць з фотомонтажами зроблених ним архітектурних проєктів та графічних праць. Картини В. Кричевського, усі малого (пересічно 8 × 10 цалів) формату, охоплювали період його творчості від 1924 до року його смерти у Венесуелі 1952. Архітектурні проєкти стосувалися періоду 1894-1911 років.

Однією з характеристичних прикмет виставлених малярських праць В. Кричевського є його послідовне зацікавлення природою, передусім українським краєвидом. Прив'язаність мистця до українського краєвиду зустрічається також в його картинах післявоєнних років, коли він перебував на еміграції, поза Україною. В його намаганнях передати якнайвірніше природу помітні деякі імпресіоністичні тенденції, як вихідної бази, що виявляється у підкресленні своєрідної фактури, як наприклад, у картині "Татарські будинки в Алушті" (1924), в кольористичній розв'язці побудови простору в картині "Крим, бурхливе море" (1946) та в загальному суб'єктивному підході до основної концепції. Не зважаючи на те, що картини композиційно невибагливі, все ж вони відзначаються специфічним вибором мотиву, гармонійністю кольорів, що з м'якістю зображують природу та загальним поетичним настроєм (головно в його етюдах).

Поміж архітектурними проєктами В. Кричевського, таких, як будинок Алчевського (Харків, 1894), будинок Публічної Бібліотеки (Харків), Музей Т. Г. Шевченка в Каневі, найважливішим треба визнати Будинок Полтавського Земства (1903-1908), що його разом з іншими проєктами вважають зворотною точкою у відродженні українського архітектурного стилю і водночас синтезою пошуків за поєднанням вибраних і вишуканих архітектурних форм з формами традиційного

110 українського, зокрема народного будівництва. Це намагання створити український національний архітектурний стиль проявилось найвиразніше в згаданому будинку Полтавського Земства, особливо у внутрішньому архітектурно-декоративному оформленні з використанням стилізованих елементів народних рослинних мотивів. З суто архітектурних форм, базованих на історичних традиціях народного будівництва, наймаркантнішим засобом є використання пірамідальної форми побудови даху (на обох вежах), яка зустрічається в численних дерев'яних дзвіницях, та застосування зрізаних кутів одвірків (при головному вході та в орнаментальних луках вікон).

Графічна творчість В. Кричевського була репрезентована кількома таблицями з монтажами деяких вибраних праць, як наприклад, проєкти великого й малого державного знаку (тризуба) Української Народної Республіки 1918 року, проєкти банкнотів, поштових марок, екслібриси та проєкти книжкових оформлень. Найбільш характеристичний стиль Кричевського зокрема в цих останніх. Відзначається він декоративно-стилізованими композиціями, базованими на народних декоративних мотивах, та вишуканістю шрифтового напису.

Постать Василя Кричевського та його багатогранна діяльність заслуговують на ширшу аналізу, що, на жаль, виходить поза межі огляду виставки. Творчість його треба розглядати в рамках історичних обставин, що в них перебувала за його часу (і подекуди ще й тепер) українська нація і що ними були зумовлені проблеми українського мистецтва. Увесь період українського мистецтва кінця 19-ого та початку 20-ого сторіч тісно зв'язаний з іменем Василя Кричевського та його всебічною творчістю, що охоплювала майже всі ділянки мистецтва — архітектуру, малярство, графіку, оформлення театральних і кінових декорацій і навіть прикладне мистецтво. З особою В. Кричевського пов'язане існування новоствореної 1917 року (і згодом зліквідованої радянським режимом) державної Української Академії Мистецтв, що її першим ректором був він.

Творчість і новаторство В. Кричевського були спрямовані в усіх ділянках мистецького життя на створення й закріплення українського самобутнього стилю, базованому на глибокому усвідомленні і знанні національних естетичних основ і традицій.

ВИСТАВКА КАРТИН СЕРГІЯ КІНДЗЕРЯВОГО-ПАСТУХОВА

Мистецька галерія Оксани Ванчицької влаштувала у приміщенні фотостудії Братів Безушків виставку картин св. Сергія Кіндзерявого-Пастухова. Відбулася виставка в дні 1-3 березня 1974 й охоплювала понад 50 картин: серії портретів під назвою "Світільники Землі Української", краєвидів та картин з фолкльорно-побутовою тематикою.

Картини виконані своєрідною технікою: на компресованій дошці 111 накладені шари пастелі, поодинокі утривалювані, що дає змогу творення чітких пастелевих кольорів — без їхнього взаємного замазування, що таке притаманне пастелевій техніці.

На підставі виставлених картин треба ствердити, що мистець безперечно має здібності до рисунку та диспонує знаннями анатомії і пропорцій. З цього погляду картини С. Кіндзерявого-Пастухова виконані добре. Однак, крім вищезгаданих позитивів у них немає рушійної мистецької наснаги, що виразнювала б мистецьке обличчя маляра. До того ж, крикливо різючі кольори, що нагадують комерційні малюнки на чорному оксамиті, і механічна бездушність викликають враження репродукцій з репродукцій.

Свящ. Сергій Кіндзерявий-Пастухів народився на Карпатській Україні і закінчив гімназію в Холмі. Мистецькі і філософські студії відбував в Ерлянгені в Німеччині й богословські студії закінчив у богословській семінарії в Гіршбергу. З 1950 року перебуває в США, де 1965 висвятився на священника.

РІЧНА ВИСТАВКА ОМУА

Одним із завдань річних виставок у мистецькому (на жаль, не нашому) світі показати передусім мистецький розвиток і досягнення даного мистця чи групи мистців за час останнього року. В українському мистецькому світі річні виставки не є таким показником, вже хоч би тому, що на влаштовуваних "річних виставках" зустрічаються речі, виконані вже кілька років тому.

Такий характер мала й річна виставка праць членів філіядельфійського Відділу ОМУА, що відбулася в Домі Української Мистецької Студії від 23 до 31 березня 1974 року.

На виставці були показані праці 20 мистців, з яких восьmero були запрошені, як гості (М. Андрієнко-Нечитайло, Дзвінка Барабах, Андрій Мадай, О. Ванчицька, В. Васьківський, В. Завадовська, Галина Мазепа, Андрій Сологуб). Троє з мистців були репрезентовані посмертно: Ярослав Музика, І. Труш, В. Цимбал.

Більшість із виставлених 66 експонатів були виконані олією, решта різними техніками — літографія, дереворіз, акриліка, аквареля, пастель.

Цікаві були дереворізи А. Мадає, літографії М. Андрієнка-Нечитайла, аквареля А. Сологуба ("Істанбул, Золотий Ріг") та праці Німця. Останній вже від кількох років бере участь в річних виставках і з ретроспективного погляду в його працях помітний поступовий мистецький розвиток.

В загальному виставка була на пересічному рівні і кілька цікавих експонатів не змогли підняти її на вищий позем.

Анатоль Коломиєць народився на Україні 1927 року. Мистецьку освіту здобував у Лієжі в Бельгії в Інституті св. Луки в 1948-1952 та в Королівській Академії Мистецтв в 1952-1953 роках. Рік пізніше, 1954, переїхав до США і поселився в Чикаго. Брав активну участь у групових американських й українських виставках, що відбувалися в Чикаго, Нью-Йорку, Детройті та Вашингтоні. Влаштував також п'ять індивідуальних виставок. Понад двісті його картин закуплені до інституційних та приватних колекцій. Має у своєму доробку кілька розмальованих іконостасів.

Шоста з черги індивідуальна виставка А. Коломиїця відбулася заходами Пластового Племені "Перші Стежі" від 17 до 19 травня 1974 року в приміщеннях Пластового Дому у Філядельфії.

Охоплювала виставка 22 акварелі та 25 картин виконаних олією. Всі картини менш-більш середнього формату. Тематично праці А. Коломиїця різноманітні не розраховані на вузько етнічний ринок. Між акварелями переважають краєвиди, в яких помітне дещо відмінне зацікавлення в порівнянні з картинами, виконаними іншою технікою.

У зрілих й опанованих технічно акварелях цікавить Коломиїця передача в реалістичних формах нюансів настроїв у краєвидах. Але в більшості випадків його композиційна і технічна досконалість у виконанні перевищає основну концепцію твору й у висліді постає деяка роздвоєність і бажані нюанси і з ними й сама суть твору виглядають другорядними. Одним з винятків, який заслуговує на окрему увагу, була його аквареля "В'єтнамка" — портрет молодої дівчини, в якому Коломиєць зумів з невимушеною легкістю схопити, найперше, індивідуальність портретованої особи, не вдаючися до спрощеного узагальнення.

В оліях основне зацікавлення А. Коломиїця виглядає трохи відмінно. В цих картинах основною суттю естетичних проблем є композиційна розв'язка, здійснена подекуди після-кубістичною манерою із застосуванням широких мас двоплощинних форм та порівняно спокійних комбінацій кольорів.

В загальному виставка ствердила технічну майстерність А. Коломиїця та його загорене відчуття композиції й форми.

Такі покоління не можуть зійтися

Іван Боднарчук, ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ, Повість (Едмонтон: Об'єднання Українських Письменників "Слово", 1974), 151 стор. (Редакція і передмова Юрій Клиновий; Обкладинка: Віра Яцик).

У повісті *Покоління зійдуться* автор її, Іван Боднарчук, пробує з'ясувати дві проблеми: адаптації українських поселенців у Канаді і взаємин поколінь української еміграції. Поняття "покоління" автор тут трактує не у властивому, а ширшому розумінні. У короткій нотатці до повісті він подає загальну концепцію твору і своє розуміння "поколінь". Його покоління — це ті, що покинули рідну землю й пішли "з жebraцькою горбою у чужий світ шукати кращої долі" й ті, що "народилися уже тут, на чужій землі". Останні стали "суддями, послами і міністрами, щоб добути правду своєму народові. Ці покоління хрестом на плечах несуть важку покуту, гріх предків своїх — шукають одні одних і не знайдуться. Вони тепер панами, але стануть рабами, як не знайдуть дороги до свого роду". В заключенні молитовно автор звертається до Бога, щоб очистив нас від тяжкого гріха, посилив любов у наших душах, "щоб покоління наші нарешті зійшлися".

Як бачимо, уся концепція повісті звучить, як євангельська проповідь, позбавлена реальних соціо-культурних чинників, що нормально впливають на людські взаємини в контексті панівної культури чи культур. Наскрізь непереконливою є авторова теорія первородности чи спадковости гріхів предків на цілі покоління, яким накинена покута за ці гріхи. Та й сама любов не вистачає, щоб покоління зійшлися. Авторів коментар концепції твору не вияснив, але заплутав. Якщо тут народжені покоління стали міністрами, і т. д., щоб "добути правду своєму народові", то, чи це не супонує, що вони знайшли дорогу "до свого роду"?

Проблема байдужости до свого роду, треба ствердити, не є явищем загальним, а та байдужість, що існує, то вона не в "поколіннях", не в "гріхах предків" і не в браку любови, а в характерах, в одиницях, які, з різних причин, не відкрили свого культурного "я", своєї духової самобутности. І це ми на початку назвали соціо-культурним чинником.

Нас, властиво, більше цікавить у цьому огляді те, як письменник розгорнув і завершив с в о ю концепцію, і які мистецькі новини в цій повісті. Ми залишилися в переконанні, що проблеми не розвинено й

114 штучно розв'язано. Натомість, автор показав уміння співчувати своїм героям у їхній минулій і теперішній долі. Він не зумів вдуматися й заглянути в їх душі й саму суть проблеми. Тих, що вийшли з рідних земель з "жебрацькою торбою" в повісті небагато. Тут переважно імігранти, що прибули на цей континент після останньої війни, а ще точніше — це вихідці із східних земель України, що пережили тяжкі часи сталінської епохи тридцятих і пізніших років. Як і представлено в повісті — це люди, неспроможні пробиватися і знаходити собі твердий ґрунт серед нових трудних обставин. З їх вчинків і коментарів автора бачимо, що це істоти духово підірвані, які, врешті, не змогли б нормально діяти й у власній країні, навіть серед нормальних обставин. Такий добір персонажів відразу перекреслив усі можливості узагальнити цілу концепцію твору, бо такі "покоління" не можуть зійтися.

Боднарчуків, загалом, слабо вдається різьблення характерів, а зокрема тих, у яких схрещений розумовий і чуттєвий елементи людської природи. Вчинки його героїв слабо вмотивовані, а часто неочікувано випадкові, позбавлені достовірності й переконливості.

Надя, яка чомусь є вісю повісті, це жертва штучного голоду на Україні тридцятих років. Цькована за приналежність до комсомольської організації, в часі війни ще й тратить руку. В Канаді вона стає жертвою, теж фізично ушкодженого (горбатого), але зарадливого підприємця Джова. Свою ситуацію вона прийняла як необхідність, щоб мати забезпечене матеріяльне існування. По деякому часі попадає до санаторії нервово хворих і врешті кінчить самогубством. Всі ці авторові готові ситуації залишають читача в гушавині здогадів і нерозв'язаних питань. На нашу думку, Надя взагалі непотрібний персонаж у повісті, а коли вона й була потрібною письменникові, то зайвим було робити її ще й калікою. Це нічого не дало самій концепції твору, хіба мало викликати в читача більше сліз.

Дуже нерівний теж Остап, головний персонаж — представник новоприбулого покоління й Одарка — представниця покоління, народженого в Канаді. Вони знаходять спільну мову, але, як до цього дійшло, в повісті недостатньо акцентовано й слабо вмотивовано. Автор часто розсівається в незначних подробицях, переочуючи суттєве в задумі твору. Сама переміна в особистості Остапа є загадкою. Він іде вчитися, замикається в університетській бібліотеці на пару років, а коли виходить, автор не дає йому можливостей сказати, чого він там навчився, що вплинуло на його дальші вчинки. Він же раніше був пасивним романтиком.

Чомусь трудно було авторові рішитися, яким повинно б бути взаємне відношення Остапа й Одарки. Воно коливається між коханням, платонічною любов'ю і звичайним приятельюванням. Головне, що з контексту твору не можна зрозуміти, що таке трактування було інтенцією автора. Автор теж непереконаливий, коли говорить про відношення між Надею і Джовом. Це звичайний недогляд. Одарка, ніби реалістка у своєму світосприйманні, але висловлює ряд утопічних

сентенцій. "Ми змагаємося, — говорить вона, — за світ, у якому кожній людині дасться, скільки вона варта". Або: "... коли в народі чиста душа і людські (може "людяні" — Я.Р.) почування, то святі його стремління будуть здійснені".

Автор зовсім не використав мови, як засобу типізації своїх героїв. Всі вони, з більшою й меншою освітою, висловлюються подібною мовою, володіють однаковим запасом слів і стилем. Де-не-де письменник вкидає в мову буденні англіцизми, однак це кольориту не міняє і навіть звучить неприродно. Діялогам потрібно спонтанності, а веселим сценам — гумору. Всюди помітне моралізування, дидактичність.

У повісті багато малюнків природи, і вони, в загальному, вдалі, хоч не завжди є органічною частиною та стилістичним компонентом твору. Рідко вони творять будь-яке тло для розповіді чи настрою характерів, а є радше авторовими дегресіями насильно вмонтованими в повість. Вирізняються вони ще й своїми мистецькими якостями, а головню звертають на себе увагу вдалі метафори за що, деякі критики, навіть зараховують Боднарчука до Стефаникової школи. Це, на нашу думку, є перебільшенням Боднарчукового письменницького хисту. Вважаємо, що за велику прозу Боднарчукові не варто братися. Для мистецького охоплювання складних людських і суспільних проблем у нього замало мистецького капіталу. Його персонажі, не фокусовані, одновимірні, а проблеми не мають потрібної глибини. Це мазки різними барвами, які не творять гармонійної цілоти. Конфліктам бракує природного драматизму й інтриги. Повість *Покоління зійдеться* — це штучний монтаж надмірно сентиментальних епізодів, яким дуже бракує почуття мистецької міри й рівноваги. Обговорювана в повісті проблема є щонайменше п'ятнадцять років позаду процесів, що тепер відбуваються в нашому суспільстві.

Гадаємо, що Боднарчук, як щирий і переконливий поклонник природи, міг би себе краще виявити й поробити цікаві мистецькі відкриття в "малій прозі", в жанрі пейзажної лірики.

Ярослав Розумний

ЗВЕРНЕННЯ В'ЯЗНІВ ПЕРМСЬКИХ ТАБОРІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ В ЖЕНЕВІ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). На Заході одержано нові документи про акції політичних в'язнів Пермських таборів, які в травні і червні ц. р. провели одномісячну голодівку. Один з них, це їхнє звернення до Європейської конференції у справах безпеки, що відбувала свою сесію в Женеві.

Звернення політичних в'язнів Пермських таборів підписали понад 100 осіб, точніше, як кажеється в документі, "усі сіоністи, усі відомі діячі, засуджені за демократичні переконання, усі українські націоналісти, що були засуджені за політичну діяльність".

У зверненні пишеться:

"Ми люди різних національностей, які перебувають в політичних таборах Радянського Союзу, звертаємось до вас, бо ми стурбовані ходом ваших нарад. Ми розуміємо і одобряємо кінцеву мету вашої конференції, себто утворення міцної основи миролюбних стосунків в Європі і в цілому світі, але ми не можемо залишитися байдужими, знаючи якими шляхами ви змагаєтесь до цієї мети. Не можна забезпечити миру шляхом безмежних уступок радянському урядові. Ми маємо всі підстави на таке твердження. Ми за добре знаємо ціну обіцянок радянських керівників, ціну їх законів та гарих слів. Радянський уряд обстоює принцип неторкальності кордонів. Чудово. Але радянські танки в 1956 році окупували Мадярщину, а в 1968 році — Чехо-Словаччину. Радянський уряд виступає за обмеження обміну інформаціями, мовляв для того, щоб оборонити національні звичаї та традиції, отже якраз те, проти чого вже 57 років ведеться в СРСР боротьба. З усіх трибун радянські представники говорять про боротьбу за права людини, підписують пакти і декларації про дотримання їх і анітрохи не вагаються забороняти у тюрми людей, що мають відвагу виявляти свої переконання, голосно сумніватися у святість існуючих догм. Людей, які, не бажаючи асимілюватися, боролися за розвиток своєї культури,

саджають у тюрми; ув'язнюють і тих, що намагалися скористати зі свого права виїхати з СРСР; ув'язнюють усіх інакше думаючих, бо, згідно із заявою одного робітника МВД, "деклярація прав людини є для муринів, а не для вас". Закони, на підставі яких тримають нас у таборах, написані наглядачами для наглядачів. Та навіть ті невеликі права, які вони нам формально гарантують, на практиці не є дотримувани. Радянські представники, а також і преса Заходу багато пишуть про становище в'язнів у Чіле та Південній Африканській Республіці. Нам, що самі знаходимося у такому становищі, це зрозуміло. Світова опінія обурена, що в'язнів на острові Часон змушують будувати для себе в'язниці: У нас це також на порядку денному, і за відмову виконувати таку роботу, важко карають. В'язні на острові Торемно в ПАР, або Часон в Чіле терплять від холоду і голоду, але і в Радянському Союзі табори для політв'язнів знаходяться не на побережжі Чорного Моря, а 2 500 кальорій денно у формі одноманітної, позбавленої вітамінів їжі впродовж кількох років, гарантують кожному з нас щонайменше гастрит і парадонтоз. Звичайно, нас не розстрілюють без суду і слідства, нам не ломлять ребер і не вибивають зубів, як це було за часів Сталіна, але нас намагаються заломити духовно, вбити морально і виснажити фізично. Ми не маємо змоги утримувати нормальні зв'язки з рідними і друзями, нам забороняють передачі і побачення. Тих, хто вірить у свої переконання, хто не визбувається своєї гідности, чекає тюрма міста Владимир (Буковський, Мороз, Вудка) або божевільня (Григоренко, Плющ, Плахотнюк, Лупиніс, Шиханович), а після звільнення ярлик неблагонадійности, позбавлення права жити у більших містах, обмеження свободи переїзду, позбавлення можливости працювати за фахом і т. п. В умовах, коли радянський уряд так безцеремонно не дотримується закону про право людини, цивілізоване людство не може вірити в усі його зобов'язання. У сучасному світі не може бути різних критерій для оцінки таких самих дій в ПАР, Чіле або СРСР. Забезпечення на практиці, а не на словах прав людини повинно бути обов'язковою передумовою при заключенні будь-яких договорів з Радянським Союзом. Радянський уряд своїм патяканням про невтручування у внутрішні справи інших держав, намагається, залишаючи за собою особливі умови, отримати *карт бляни* для своєї власної інтерпретації прав людини, коли тисячі людей сидять у тюрмах і божевільнях за свої переконання, коли держава, пишаючися своєю потугою і внутрішньою єдністю, за увесь час своєї п'ятдесятилітньої історії не проголосила ні одної амнесії для політв'язнів. Держави, які беруть участь у нарадах, повинні вимагати від радянського уряду потягнень, які показали б світові, що він має добру волю дотримати взяті на себе зобов'язання. Одним з перших таких кроків повинна бути амнесія для політв'язнів. В іншому випадку наради або залишаться на папері, або дадуть односторонню перевагу радянському урядові. У кожному випадку вони не причиняться для справ миру. Історія вчить обережності".

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — Разом із "Щоденником" голодового страйку у пермському таборі ВС-389/35 продістався на Захід Лист групи в'язнів з мордовського табору ЖХ 385/19 до Комітету людських прав у Москві, на руки академіка А. Сахарова, що його підписав український політв'язень Євген Попадюк, засуджений 1973 року Львівським обласним судом на 7 років ув'язнення; разом з іншими в'язнями: К. А. Любарським, А. М. Гольдфредом, С. А. Бабичем, Б. П. Озерніковим і Б. Пенсоном. (Про суд над Попадюком, студентом Львівського університету, ми повідомляли в нашому комунікаті з 11 грудня 1973.) У Листі в'язні детально розповідають про жахливі умовини ув'язнення і примусової праці та недостатнього харчування у таборах, які є злочинним порушенням "договорів про права людини", що їх "якраз ратифікував СРСР".

Автори Листа стверджують, що вони "обмежуються лише до того, що відноситься до режиму ув'язнення в таборах" та підкреслюють, що "радянське законодавство не проводить будь-якого розрізнення між кримінальними і політичними в'язнями". Вони кажуть, що умови суворого режиму в таборах тільки теоретично визначаються Виправно-трудоим кодексом, а практично їх визначають "інструкції, що їх видає МВС (Міністерство внутрішніх справ), як напр. т. зв. Приказ н. 20 з 14 квітня 1974 р., об'явлений тільки частинно, як і ряд інших 'закритих інструкцій'". "Ці інструкції доповняють закон, — наприклад, встановлюють додаткові обмеження харчових продуктів для ув'язнених, і суперечать законові, так само, як наприклад, заборона читати в т. зв. штрафних ізоляторах (ШІЗО), — та встановлюють шляхи для порушення закону..." в користь таборової адміністрації.

В дальшому говориться про те, що поскільки згідно з кодексом "особи, суджені за особливо небезпечні державні злочини можуть бути ув'язнені і на території іншої республіки, незалежно від місця їхнього засуду, то практично для політв'язня це означає ув'язнення на території РСФСР (Мордовська АССР і Пермська область). Для політв'язнів з Прибалтики чи України таке ув'язнення означає депортацію. Вони попадають в розпорядження адміністрації, яка часто не розуміє їхньої мови... Їхні зв'язки з родиною насильно розриваються. Для осіб, які виступали в обороні своїх національних інтересів, таке додаткове покарання є особливо важке".

В'язні вказують теж на непосильні норми праці, зокрема для незаправлених до фізичного труду та вигодованих інтелігентів, при умовах, в яких "здоров'я політв'язня постійно загрожене". В'язні пишуть: "В умовах нашого табору (деревобробне виробництво) доводиться працювати 8 годин на добу в цехах, де повітря насичене деревним та абразійним пилом, випарами кислот й ацетону. Станки, що

на них працюється, практично не мають жодних охоронних влаштувань... Важка праця стає ще важчою при недостатньому харчуванні”.

В документі подається таблиця харчів, що припадають на політв'язня згідно з законом, при чому вказується, що на практиці цих норм ніколи не додержується, як щодо кількості, так і якості продуктів. “Можливості одержати додаткові харчі теж мінімальні. Політв'язні можуть одержати у таборовому ларку продукти на суму тільки 5 рублів на місяць (в ПКТ — таборівій тюрмі) тільки на 2 рублі... Всякі інші посилки з продуктами і передачі, чи то від приватних осіб, чи організацій, заборонені. Навіть Червоний Хрест не може прислати у табір посилку...”

Медична обслуга — жахлива, якщо її взагалі можна назвати медичною. “Важко говорити про вірність присязі Гіпократу таких медиків, які офіційно підлягають МВС, а не Міністерству охорони здоров'я, і відкрито носять уніформу внутрішніх військ”. У них “на першому місці не стоять вимоги гуманності, але т. зв. оперативні мотиви”. Впарі з фізичними шиканами, в'язні вказують на не менш важкі психічні переслідування. “Політв'язень може мати побачення сам-на-сам з близькими лише один раз в рік (від одного до трьох днів) і два рази в рік у привності представників адміністрації (від двох до чотирьох годин). Але це тільки під умовою, що його не позбавили цього права за будь-які дрібні порушення, що буває дуже часто...”

“Листування політв'язня обмежене. Він може післати лише 2 листи на місяць (в ПКТ — один лист на два місяці). Одержування листів теоретично не обмежене. Одначе практично кореспонденція політв'язня свавільно фільтрується...”

“Політв'язень може одержувати і читати тільки літературу, видану в СРСР... Навіть література із дружніх СРСР соціалістичних країн, а також закордонна комуністична преса знаходяться під строю заборону”.

“Таборові обмеження для осіб умової праці виявляються не тільки у відсутності літератури. Художник, наприклад, позбавлений всякої можливості творити, поскільки вже вище згадана Інструкція н. 20 категорично забороняє фарби і навіть кольорові олівці. А в історичній літературі до цієї пори зі справедливим обуренням пишуть про те, що царська влада заборонила Тарасові Шевченкові рисувати під час ув'язнення”.

На закінчення в'язні стверджують, що “перераховане в цьому Листі — це лише частина цих недопустимих, антигуманних і понижуючих явищ, з якими доводиться зустрітися політв'язням у советському таборі. Ми сподіваємося, що наш лист приверне увагу вашого Комітету, як і рівнож громадськості у цілому, до цієї гострої і невідкладної проблеми. Ми надаємо Комітетові повне право використати цього Листа у різних формах, що їх він буде вважати за доцільні”.

120 **В'ЯЗНІ ПЕРМСЬКОГО КОНЦТАБОРУ ПРОВЕЛИ
ОДНОМІСЯЧНУ ГОЛОДІВКУ; ОДИН З УКРАЇНЦІВ
ПОМЕР, ДРУГИЙ НАКЛАВ НА СЕБЕ РУКИ**

Вашінгтон (УІС "Смолоскип"). — Тут одержано матеріали про одномісячну голодівку багатьох політичних в'язнів у Пермському концтаборі ВС 389/35. Голодівку проголосив 12 травня 1974 р. київський психіатр Семен Глузман в обороні українського вченого Євгена Пронюка, колишнього наукового співробітника Інституту Філософії Академії Наук УРСР та протестуючи проти жорстокостей і беззаконня в концтаборі. В голодівці брали участь такі українці: Личак, І. Кандиба, І. Світличний, З. Антонюк, І. Калинець, Захарченко, Горбаль, Марченко; жиди — С. Глузман, Альман, Бутман, Мішенер, Хнох, Ягман; татарин — Незамізов; росіяни — Павленков, В. Буковський, Балахонов, Афанасьєв, Чекалин; лотиш — Данне; грузин — Чантурешвілі; вірмени — Шахвердян, Будагян; естонець — Вальдман.

В часі голодівки помер українець Силка, а Опанасенко, якому залишалось три роки з двадцять'яти до закінчення ув'язнення, наклав на себе руки, залишивши записку: "Нема більше сил терпіти, будьте прокляті гади!"

16 червня 1974 року Семен Глузман вислав заяву у відділ адміністраційних органів ЦК КПРС, в якій між іншим пишеться:

"12 травня 74 р. я був примушений піти на стільки надзвичайну міру протесту, як проголошення одномісячної голодівки. Причиною стало безпідставне позбавлення права на чергове побачення засудженому Пронюкові, який більше як два роки не бачив своєї сім'ї. В часі від 12 травня до сьогодні в'язні заведення ВС 389/35 відправили у різні радянські організації і адміністраційні інстанції понад 200 заяв, жалоб, протестів. Одначе причина настільки масового і активного незадоволення в'язнів не лише в одному випадку з Пронюком. Вона — результат свавілля в розумінні і здійсненні законности адміністрацією колонії".

У дванадцяти точках С. Глузман наводить цілий ряд прикладів про свавілля, беззаконня і надуживання, стверджуючи, що адміністрація концтабору застосовує супроти в'язнів "грубість, шантаж і залякування"; виготовляє неправдиві рапорти про в'язнів; в'язні практично не мають права на листування і дуже часто місяцями їм не доручують листів. С. Глузман наводить приклад, як в Ігоря Калинця в часі його відсутности адміністрація забрала вірші, яких ніколи не повернула, а вирок суду над ним повернула без останньої сторінки, яка була відірвана і на якій була печатка суду і підписи суддів. В'язням забороняють побачення без жодних причин: наприклад, самому С. Глузманові заборонили побачення лише за те, що він сидів на ліжку. Майже всі дозволені побачення стали глуфом над рідними ув'язнених, у яких роблять тілесний обшук. Свавілля, надужиття і беззаконня в концтаборі С. Глузман ілюструє прикладами, покликаючись на різні радянські закони, які

забороняють таке свавілля. Свою заяву він закінчує словами: "Повідомляю вас, що у випадку продовження практик беззаконня і свавілля в колонії ВС 389/35 я буду застосовувати всі можливі заходи, користуючись всіми доступними мені засобами, щоб привернути увагу суспільства і державних органів".

ЖИТТЯ ЛЕОНІДА ПЛЮЩА ЗАГРОЖЕНЕ

Вашінгтон (УІС "Смолоскип"). Тут одержано повний текст звернення академіка А. Сахарова в обороні Леоніда Плюща до Міжнародного Конгресу Математиків, який почав свої наради 20 серпня 1974 р. у Ванкувері, Канада. У своєму заклику до Конгресу А. Сахаров пише:

"Учасникам Всесвітнього Конгресу Математиків 1974 р.

Я звертаюся до математиків, які зібралися на свій Всесвітній Конгрес з проханням зайняти становище до трагічної долі їхнього колеги радянського математика Леоніда Плюща.

Плющ, заарештований в січні 1972 року і після однорічного перебування в слідчій тюрмі, вже півтора року знаходиться в нелюдських умовах у Дніпропетровському тюремному психіатричному шпиталі МВД СРСР. Плющ страждає за свої громадські виступи, проникнуті духом гуманності і терпимости, змаганням до правди і справедливости. Виступи Плюща і подробиці його справи опубліковані на Заході і вони можуть бути Вам доступні.

Я закликаю Конгрес прийняти резолюцію на захист Плюща і поробити всі можливі заходи, щоб його врятувати.

2 серпня 1974

А. Сахаров, академік

П. С. Я прошу Організаційний Комітет Конгресу довести моє звернення до відома всіх учасників Конгресу".

Тут одержано також заяву кол. політ'в'язня з СРСР Віктора Файнберга, який недавно прибув до Ізраїлю і який передав її 16 липня 1974 р. для преси. У цій заяві він подає такі інформації про Л. Плюща:

"Талановитого київського математика, члена Ініціативної Групи Леоніда Плюща, під тиском громадської думки перестали кормити застриками галоперідолу, який довів до того, що він втратив сон і здатність читати. Але коли рух навколо його імені затих, перейшли до нового "лікувального способу" — застриками інсуліну. Тепер Плющ близько смерті. Все одно продовжують кормити його в ославленому Дніпропетровському психіатричному шпиталі".

В зв'язку з загрозливим станом здоров'я Л. Плюща, централа Міжнародної Амнестії в Лондоні веде посилену акцію в його обороні. В

122 Інформаційному Листку Міжнародної Амнесії за серпень 1974 р. подано обширні інформації про Плюща.

Міжнародна Амнесія закликає апелювати в обороні Л. Плюща до Н. В. Підгорного, голови Верховної Ради СРСР (адреса: г. Москва, Кремль, ССРСР) і до генерального прокурора СРСР Р. А. Руденка (адреса: Москва, Пушкінская ул. 15 а, Прокуратура ССРСР, ССРСР).

3 життя українців у світі

■

Започаткована 1 липня 1974 року і продовжувана протягом багатьох тижнів голодівка Валентина Мороза, українського історика й публіциста, запротореного в ізолятор Владимірської в'язниці, викликала широкий відгомін серед української еміграції в усьому світі і стала приводом для проведення широких акцій за його звільнення з ув'язнення.

Представники заснованого в Торонті в Канаді Комітету Оборони Валентина Мороза відбули 16 липня дві зустрічі з канадським міністром закордонних справ Мічелем Шарпом й обговорили з ним питання заходів канадського уряду в справі В. Мороза. Для підтримки цих заходів групи канадських українців започаткували цього ж дня багатоденну протестну голодівку перед радянською амбасадом у Оттаві і перед провінційним парламентом у Вінніпегу. Голодівка в Оттаві тривала сімнадцять днів. 17 липня Президія Комітету Українців Канади інтервенювала в справі рятування життя В. Мороза у канадського прем'єра-міністра П. Трудо.

Президія Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців вислала 19 липня окрему телеграму до генерального секретаря ОН Курта Вальдгайма з проханням, щоб він вимагав негайного звільнення В. Мороза.

Протестну демонстрацію, поєднану з голодівкою провели в днях 24 і 25 липня жінки із п'ятьох українських жіночих організацій біля Стіни Ісаїї напроти будівлі Об'єднаних Націй в Нью-Йорку. Перед тим, 23 липня Комітет Оборони Радянських Політичних В'язнів започаткував однотижневу акцію в обороні В. Мороза біля приміщень радянського Аерофлоту в Нью-Йорку.

В днях 27 і 28 липня канадські українці провели масові демонстрації перед радянською амбасадом в Оттаві (Канада) під гаслом звільнення В. Мороза й інших політичних в'язнів в СРСР. Демонстрації очолювали ієрархи та священики українських Церков, Католицької і Православної, як також представники громадських та політичних організацій. Під час демонстрації, влаштованої 28 липня, промовляв колишній прем'єр Канади Джон Діффенбейкер.

В середу 31 липня п'ятеро студентів українців почали протестну

124 голодівку перед будинком радянської амбасаді у Вашингтоні. Голодівка тривала до 17 серпня, аж до повного виснаження її учасників і перевезення їх до лікарень. На зміну їм зголосилася нова група студентів. Комітет Оборони Валентина Мороза вислав телеграми до всіх членів Конгресу США та до президента Форда й державного секретаря Кіссінджера, щоб вони інтервенювали перед радянським урядом в справі В. Мороза.

В неділю 11 серпня увечері відбувся у Вашингтоні демонстраційний похід із запаленими свічками перед амбасадою СРСР, організований Комітетом Оборони Валентина Мороза. Похід очолили голодуючі студенти. Такі походи із свічками відбувалися потім кожного дня вечірніми годинами.

В суботу 17 серпня у Вашингтоні відбулася демонстрація солідарності української громади з голодуючими в обороні В. Мороза студентами. Учасники демонстрації, відбувши віче, пройшли походом мимо Білого Дому під амбасаду СРСР. Під час демонстрації промовляли студенти, учасники відбутої голодівки.

Члени Товариства Української Студіюючої Молоді (ТУСМ), провели, починаючи з 29 липня, двотижневу голодівку перед будинком Місії СРСР до Об'єднаних Націй. Голодувало 20 членів ТУСМ. Вони роздали прохожим американцям і дипломатам яких 40 тисяч листівок.

Заходами Комітету Оборони В. Мороза сенатор Роберт Тафт, мол., подав 22 серпня у Сенаті США резолюцію з вимогою до Президента "висловити стурбованість" перед урядом СРСР про долю ув'язненого українського історика і публіциста Валентина Мороза.

До акції на захист В. Мороза приєдналися також українці в Австралії, організуючи Комітет його оборони й інформуючи про справу В. Мороза австралійські урядові чинники і пресу.

Відповідаючи на запрошення керівництва курсів "Мюнхенського проєкту", влаштованих в липні 1974 Українським Вільним Університетом і Центральним Мічігенським Університетом, взяти участь в цих курсах, російський письменник і лавреат Нобеля Олександр Солженіцин надіслав професорам і студентам УВУ листа такого змісту: "Я глибоко зворушений Вашим запрошенням. Українська культура, життя, надії й майбутнє далеко не чужі мені: мій улюблений дід (єдиний, що його я знав) — українець і його дружина була напів українкою і в моєму дитинстві я постійно чув про українську справу. А втім, я поділяв з українцями найважчі роки мого життя, — я дружив з ними. Тому, якщо б у мене була найменша спромога прийняти Ваше запрошення, я безперечно скористувався б нагодою. Алеж, як це і Ви самі передбачали, я в цю пору ніяк не можу відірватися від моєї праці".

■ У В-ві "Смолоскил" появиться незабаром роман Івана Білика "Меч Арея". Цей історичний роман, виданий уперше в Києві 1972 року, зустрівся з гостронегативною критикою партійних чинників і був вилучений з продажу.

Автор розповідає в ньому про "великого князя Богдана званого Атілою", який панував у Києві в V сторіччі.

Радянська критика зараховує роман І. Білика до творів, які ідеалізують минуле нашого народу і відступають "від принципу партійності літератури, від правдиво клясової оцінки минулого" та "завдають серйозні шкоди насамперед вихованню молодих літераторів, тим ідейнотворчим засадам, які вони, як члени Спілки (письменників) за статутом покликані захищати".

■ Об'єднання Сестрицтв Української Православної Церкви в США видало нещодавно повість померлої в 1969 р. письменниці Людмили Коваленко "Тиха вода". Це повість про Володимира Антоновича й інших діячів Київської Старої Громади кінця XIX сторіччя.

В 1971 р. Об'єднання Сестрицтв УПЦ в США видало енциклопедію для молоді "Україна", редактором якої була авторка виданої тепер повісті "Тиха вода" Людмила Коваленко.

■ В Ратгерському університеті в програму Східньо-європейських і Советознавчих студій включено ділянку українознавства, що її очолив проф. Тарас Гунчак. В біжучому семестрі у програмі передбачені курси української мови й української історії. Скомплектовано бібліотеку з ділянки українознавства, яка нараховує вже 1 000 назв. Бібліотека поповнюється постійно книжками, що їх жертвують українські видавництва і приватні особи.

ВИПРАВЛЕННЯ ДО СТАТТІ ПРОФ. І. С. КОРОПЕЦЬКОГО

У статті проф. І. С. Коропецького п. н. "Національний дохід Української РСР в 1970 році" (*Сучасність* за вересень 1974) пропущено на стор. 77, після слів "...отже разом 1507 карбованців", такі наступні три речення, що були в дужках:

(Пересічні заробітки колгоспників обраховано в такий спосіб, що поділено суму їх заробітків за працю в колгоспах і вартости продукції з їх приватної господарки через число колгоспників. Проте на присадибних площах колгоспників працюють також члени їхньої сім'ї, наприклад, пенсіонери, чи шкільні діти. Коли б цю працю перерахувати на повне zatrudнення через цілий рік, на що немає даних, і число таких робітників, zatrudнених виключно у приватному секторі, додати до числа колгоспників, тоді наш знаменник був би більший і, в результаті, пересічні заробітки колгоспників були б дещо нижчі).

Просимо вибачення Автора і Читачів за цей недогляд.

Редакція

ПОВІДОМЛЕННЯ

Князь Николай Толстой працює над дослідженням історії насильної репатріації радянських громадян із Західної Європи та з США, що була проведена в 1944-47 рр., згідно з домовленням між СРСР і західними державами на конференції у Ялті, на Криму. Автор звертається цією дорогою до усіх, що знають про тодішні події з першої руки, надсилати інформації, що їх він розглядатиме виключно довірочно, на таку адресу:

N. Tolstoy
68, Ashley Gardens
London, S.W.1
England

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Валентин Мороз*: Гостинець.
5 *Олекса Ізарський*: Полтава (III).
21 *Юрій Тарнавський*: Ось, як я видужую...
27 *Еммануїл Райс*: Здогад при читанні Платона.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 34 *Юрій Лавріненко*: На початках Українського Відродження (VII).
52 *Дмитро Соловей*: Позір у минуле (II).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 62 Звернення Раї Мороз до Міжнародного ПЕН-Клубу.
64 Валентин Мороз продовжує голодівку.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 65 *Михайло Сосновський*: Українська етнічна група в Канаді.
80 *Омелян Пріцак*: Запізнена лобова атака антинауки.
92 *Гржжина Новак*: Не треба голосно говорити.
102 — . Богдан Тадей Галайчук.
105 *Р.К.*: Міжнародна хроніка.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 109 *Зенон Фецак*: Мистецькі виставки у Філядельфії.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 113 *Ярослав Розумний*: Такі покоління не можуть зійтись.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 116 Звернення в'язнів Пермських таборів до Європейської Конференції в Женеві.
118 В'язні Мордовських таборів звертаються до Комітету Прав Людини в Москві.
120 В'язні Пермського концтабору провели одномісячну голодівку.
121 Життя Леоніда Плюща загрожене.
123 З життя українців у світі.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiевська

ГЕРОСТРАТИ
(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

У видавництві «Сучасність» вийшла з друку
і надійшла в продаж книжка поезій

ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
ПЕРСТЕЇ І ПОСОХ

Збірка, що містить три цикли — «Лютий», «Поле бою» і «Парастас», була підготована автором в останні роки його життя і появилася в цьому виданні у його укладі.

Ціна: 7,50 н. м., 2,50 дол. або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР
і поширених самвидавом. Ілюстрації Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і
Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1974 рік

	одно число:	річно:
Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278-809

НОВІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТІ"
3 СЕРІЇ: ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ПАНОРАМА НАЙНОВІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УРСР

Поезія — Проза — Критика. Видання друге, перероблене і доповнене, Упорядкування, вступні статті і біографічні довідки Івана Кошелівця, Мюнхен, 1974, 700 стор.

Хрестоматія поезії, прози і критики старшого, середнього і молодих поколінь в сучасній літературі Української РСР.

Ціна 15.00 дол.

БОГДАН КРАВЦІВ

**ГЛОСАРІЙ, АБО ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТАЄМНИХ,
ПРИЗАБУТИХ, І НЕ ЗАВЖДИ ЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ**

Сонети, Регенсбург — Рутерфорд, 1949-1974, 73 стор. Вільєта, заставки і кінцівки роботи мистця Якова Гніздовського.

Збірка сонетів, написаних в 1945-1948 роках під час перебування автора у Західній Німеччині. У поетичній творчості Богдана Кравцева *Глосарій* — одинадцята книжка поезій.

Ціна 3.50 дол.

ОЛЕКСА ВЕРЕТЕНЧЕНКО

ЗАМОРСЬКІ ВИНА

Поезії, Мюнхен, 1974, 122 стор. Обкладинка Якова Гніздовського.

Нова збірка поезій українського еміграційного поета Олексі Веретенченка, автора збірок поезій *Перший грім* (1939), *Дім вічності* (1951), історичної поеми *Чорна долина* (1952) і перекладу Байронової поеми *Мазепа* (1959).

Ціна 3.60 дол.